

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Jenei Gyula, Acsai Roland,
Juhász Attila versei

Biró Zsombor Aurél,
Toroczkay András prózája

Büky László tanulmánya

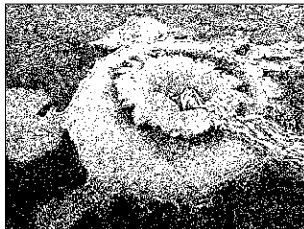
Kézzel festett kerámiák
Novák Piroska írása

2021

OKTÓBER

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 10. SZÁM

Jenei Gyula	3	Légszomj 6. (<i>Jegyzetversek járvány idején</i>)
Káli István	5	Oldallöket
Acsai Roland	16	Hívnak apának; Panelből; Becsapott; Csapókalitka; Nincs az a szó (<i>versek</i>)
Biró Zsombor Aurél	18	Semmi fény
Juhász Attila	22	életjelek; kinéz; októberhuszonkilenc; halfboard (<i>versek</i>)
Toroczkay András	25	Guns N' Roses; Queen; Végzés
Ballaqi Zsigmond	29	Egy öböl partján Bombayben; A földikutya dikciója (<i>versek</i>)
Tóth László	31	Ahogy én... (<i>Széljegyzetek elszellett napokhoz 2019, 2020</i>)
Orosz István	43	Emlékek apámról X.
Iványosi-Szabó Tibor	59	Marsigli Kecskeméten
Varga Réka	65	Sajtóhírhitek a Csáth-életműben (<i>A kis Emma forrásai</i>)
Bíró-Balogh Tamás	73	Kosztolányi Dezső ismeretlen önéletrajza
Büky László	77	Irodalmi sakklépések – „Plem, plem”

A. Gergely András

85

In ex-territorium – ha érti, miről van szó

(Még nem arról, de talán közelítésként!)

Novák Piroska

105

SZÍN-ORGIA online

Wölfinger Kitti

125

A rejtőzködés és a föltárulkozás rendje

(Balla Zsófia: A darázs fészke)

Deczki Sarolta

134

Esti & Esti Co. (Bíró-Balogh Tamás: Hakni)

Péntek Imre

137

Lírai küzdelem az elveszett gyerekkorért

(Mohai V. Lajos: A nyár szürete)

Válogatás a SZÍN-ORGIA kiállítás anyagából

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •

Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Légszomj 6. (Jegyzetversek járvány idején)

*vakcinarasszizmus. szívjuk be a szagot, amit
áraszt ez a szó! hallgassuk a ritmusát! forgassuk meg
a szánkban, ha érzünk még ízeket a vírus után!*

* * *

*a vakcinarasszizmus a mindenkori emberek,
embercsoportok szabványműködésének
meglehetősen pontos metaforája.*

* * *

*észre sem vettem, hogy virágoznak a fák.
a feleségem szól, s hirtelen nem a gyerekkori
kert jut eszembe, hanem hogy tavaly
éppen ilyen volt a tavasz, éppen így róttuk
a kilométereket a folyóparton, s épp így féltünk.
illetve nem így. azóta belefáradtunk a szorongásba.
már nem tölti ki minden pillanatunkat
a járványtól való rettegés. néha már én is
megfeledkezem róla. de ha eszembe jut, ha
olvasom a statisztikákat, annál fenyegetőbb
minden.*

* * *

*álló napokat ülök a számítógép előtt. magamnak is
azt hazudom, hogy dolgozom, de csak kattintgatom
a hülye videókat, és ismerősök, félismerősök
posztjai alatti kommentcunamikát olvasok. azzal
nyugtatom magam, hogy kell a kikapcsolódás is,
a társasági élet. olyan ez, mintha kocsmában ülnék,
néha egy üveg bort is magam mellé készítek. hallgatom,
illetve olvasom a sok hülyeséget. istenem, mennyi emberből
kiábrándultam a karantén alatt!, akikről korábban,*

felületesen ismerve őket, azt gondoltam, értelmesek, tehetségesek. jó írók, költők, jó emberek. közben meg...! persze, az is igaz, a jó emberekben régóta nem hiszek. mert senki nem különb, csak másként beteg. egyébként nem is rossz ebben az internet nevű virtuális kocsmában ücsörögni. olyan felszabadító! a sok fajejű részeg közt én is mondhatok baromságokat, akár ordíthatok, provokálhatok. itt a pofán csapás, a verekedés sem valóságos, nem kell mentőt hívni, legfeljebb, ha valakit annyira felidegesítenek, hogy fölmegy a vérnyomása, és agyvérzést kap, szívinfarktust. néha rám ír egy jószándékú józanabb, mintha egy unikum és sör mellett hozzám hajolna: hú, most nagyon belenyúltál a méhkasba! készakarva tetted? hát persze! lehet ilyen felfokozott hangulatban a méhkasba nem készakarva? ülök a gép előtt, s azt hazudom, hogy dolgozom, pedig éppen átszaladtam munkaidőben a közeli borozóba, ahol arról beszélgetünk, ha vége lesz a járványnak, ha tényleg nyitnak a teraszok, a kocsmák, ki merjünk-e menni az utcára, vagy annyi haragost gyűjtöttünk a karantén alatt, hogy a velük való találkozások a vírusnál is veszélyesebbek lehetnek.

* * *

ha nem tudnád, melyik ismerősöd milyen pártállású, elég rákattintani a járvánnyal kapcsolatos hozzászólásaira, s máris pontosan besorolhatod politikai rendszertanilag.

Káli István

Oldallöket

Hogy mivé lesz egyik-másik ember a múltó évekkal, abban a saját szándékának, elhatározásának, akaratának, cselekvőkészségének, elszántságának és kitartásának vajmi kevés befolyása van, hiszen nemcsak a lehetőségeit, a boldogulását, de még a legapróbb és legjelentéktelenebb ábrándjait is elsősorban az határozza meg, hogy az adott viszonyok között megélt pillanatok egymásutánja egyfelől mekkora mennyiségű és milyen minőségű örömmel, a jó érzetének hányféle változatával ajándékozza meg, másfelől milyen szenvedésáradatot zúdít rá, mennyire nyomasztja a *rossz*, ami elkerülhetetlen, de még inkább az, hogy a két érzéshatár között miként, az éppen uralkodó körülmények által aládúcolva, netán azok görnyesztő súlya alatt telnek el a mindennapjai. Ezért aztán egyáltalán nem másodlagos, hogy hol jött a világra, milyen szokásrendbe született belé, mit, hány hamuba sült pogácsát, esetleg valami mesebeli „terülj-terülj-asztalkám!”-at kapott útravalóul, mielőtt nekivágott volna a hosszú és bizonytalan útnak, hogy kipróbálja a saját szerencsését.

Kelemen Alpár, hozzávetőleg élete derekáig, azon kevés kiváltságosak közé tartozott, akik úgy érezhették, hogy viszonylag jó helyre születtek, nem tengnek túl ugyan az életörömeik, de az igazi szenvedést is szerencsésen megúszták, és a mindennapjaik körülményei is inkább szívós Atlaszokként tartják széles, sokat elbíró vállukon az ő kis külön, örömteremtésre ígért földkerekségüket, ráadásul a tarisznyájukba mindig került annyi pogácsa vagy egyéb, hogy soha meg ne tapasztalják az embert próbáló, kínzó éhezést. Ehhez nagyjából annyi is elég volt, hogy közvetlenül a kegyetlen, Erdélyt ismét a kilátástalanságba és bizonytalanságba taszító háborút követően, tanárszülők egyetlen gyermekeként az élet valamennyi csodáját természetesnek tekintők közé tolakodjon, gondtalanságban felcseperedjen, leéretttségizen a Nyárád mente egyetlen középiskolájában, felvegyék Kolozsváron a tudományegyetem geológia szakára, elégséges tudást szerezzen ahhoz, hogy annak elvégzését oklevéllel bizonyíthassa, közben megfelelőnek találja a nála két évvel fiatalabb, a német–oroszl szakon harmadéves, csíkszeredai Bauer Annamarit, hogy testi-lelki kímájának katalizátora legyen, sőt a majdani frigy kölcsönös ígéretere is, két év múlva, ugyanannyi, gyakornokságnak nevezett hányódás után a kilyénfalvi kőbánya kiszolgálása közben, amint a jövőbelinek kiszemeltje megszerezte a tanári oklevelét, azonnal be is hajtsa rajta, nemzzen neki rögvest egy kicsi Alpárt, rá két évre egy Andriskát is, a továbbiakban pedig, hogy tisztességének tudatában, annak feltételek nélküli vállalásaként, Ferenczi Sanyec geológus kolléga úgy érezze, nem száll alá a Cserepes-tető moha lepte, óriás

lapjairól, hogy egyetlen értő szakiként kiszolgálja a bunkó megyei első titkárt az Isten teremtette természeti csoda tönkretételében, megsemmisítésében, így aztán élhetett a helyzet kínálta lehetőséggel, betöltve a beosztásából lefokozott Sanyec megüresedett helyét, hogy elkezdjen belerutinosodni a mindennapi tennivalókba, majd három és fél év múltán, a román ipar és gazdaság újabb nagy szerkezeti átszervezését követően, valóságos egyedura legyen a marosszéki téglagyárak palabányáinak és – néhány jellegtelen kivétellel – kőkitermeléseiének, külön kis irodácskát kapva ehhez a meggyesfalvi alvállalat központjának adminisztratív épületében, s hozzá még egy technikussegítséget is a mindig jó kedélyű kis elvált asszonyka, Solomon Rodica személyében, akit – a mérnököcskénk kedveskedésszándékából fogant, s azt követően a bizalmasabbak által folyamatosan használt néven – ő is hétköznapiasan csak Szépcicinek szólított.

A mindenkori jó közérzetéhez az is nagyban hozzájárult, hogy Ölyvessy mérnök igazgató, mielőtt ezt az egyeduralkodást elismerte, sőt feladatkörének leírásával utasításba adta volna, szert kerített az „új, értékes, irányításra rábízott kiváló szakember” meghallgatására, és tette magát, hogy a közel egyórás, barátságosra hangolt beszélgetésen nem érzékeli a bőr alá bújósdi furcsa bizsergéseit, ami részéről elnézhetőnek számít, hiszen annyira szíve szerint voltak a hallottak, ugyanis azt a valós reményt keltették benne, hogy Kelemen Alpár elvtárs szakértelme és hozzáállása révén körülhatárolható egy újabb olyan terület az ő mindenhatóságán belül, amelyre nem neki kell majd külön időt, energiát és némi szorongást áldoznia.

És számításait illetően – amint arról az elkövetkezőkben bárki meggyőződhetett – Ölyvessy nem is csalatkozott. Kelemen Alpár alapáron – ahogyan ő nevezte azt a „semmi kis, fizetés gyanánt kapott éhbért” – pontosan és határidőre elvégzett mindent olyan munkát, ami a feladatköréhez tartozott, azaz a késztermékekre megadott tervszámok szerint felvázolta a négy – a meggyesfalvi, a koronkai, a felfalui, a jobbagyfalvi – téglagyár palabányájának, valamint a három – a cserpesi, a szakadáti, a mesterházai – kőbányának a kitermelési tervét, s miután Szépcici, léptékre téve azokat, külön-külön két-két példányban áttekinthető, ezért értékelhető tusrájzot készített róluk – egyet-egyét a tervezők, illetve a felhasználók számára –, nem maradt egyéb kötelezettsége, mint betartatni az adott tervet a „drága proletárokkal”, s ennek érdekében havonta egyszer a helyszínen ellenőrizni, hogy ennek érdekében minden a legtökéletesebb rendben zajlik. Ez az ellenőrzés-kötelezettség volt a legjobb az egészben, kijárt volna többször is vidékre, főleg a kőbányák környezetét élvezte nagyon, de ezzel az ürüggyel nem hiányozhatott havi hat alkalomnál többször a székhelyről, egyfelől, mert a rendkívüli kiszállásokra nem volt keret, másfelől, mert Ölyvessytől nem lehetett csak úgy, a semmiből kapott érvekkel magyarázkodva kiudvarolni, hogy az odabent kitöltetlenül maradt munkaidejét „kellemes sétafikálásra” használhassa. Azt viszont senki nem kérhette, nem is kérte számon tőle, hogy amikor éppen nem „palázik vagy kövezik”, azzal foglalkozzon, amiben kedvét leli.

Két olyan terület volt, amelyet az amúgy szeretett szakmáján kívül Kelemen Alpár igazán közel érzett magához: az újkori történelem és a zene. Az első annak a nagy ellentmondásnak a kapcsán tette őt kíváncsivá, hogy megtalálta

otthon az egyik fiókban azt az oklevelet, amely igazolta, hogy anyai nagyapja 1942 februárjában, a „kis magyar világ” idején, sikeresen letette a jegyzői vizsgát Nyáradszeredában, amelynek egyik tétele a román nyelvtudásának ellenőrzése volt, amelyre a majdani körzetéhez, a járáshoz tartozó, azt a nyelvet, ha éppen csak mutatóban is beszélő emberekkel való könnyebb értekezés miatt volt szükség; a másodikhoz az egyetemi évek idején kezdett kötődni, mert a legjobb barátja, egykori osztálytársa, Barabás Ottó az ottani konzervatóriumban képezte magát majdani oboistának, s ennek ürügyén öt éven keresztül hetente elkísérte őt a helyi filharmonia hangversenyeire. Így aztán a munkahelyi környezetében, a tudását illetően, nemcsak a szakmájában, de a másik két témában is utolérhetetlen volt, amivel méltán ki is vívta a rácsodálkozók elismerését. Közéjük tartozott természetesen mérnököcskénk is, akinek csak annyiban volt köze a geológiához, hogy egy ahhoz közel álló tudományból, a kristálytanból egyetlen félévnyi anyagot kellett befűláznia, az említett, kiegészítő ágakban pedig csak a gyenge amatőr szintjéig jutott az ismereteket illetően. Emiatt, kíváncsiságát mérséklendő, igyekezett méltó hallgatósága lenni úgy az Alpár részletes, a Trianon utáni időszakra vonatkozó, kordokumentumokból, szakirodalomból és különböző kommentárokból válogatott szemelvényekkel fűszerezett racionális eszme-futtatásainak, mint a zenét szerető és értékelni tudó emberként, az ő „melomán” tájékozottságát és érzékenységét bizonyító műidézéseinek. Ilyen volt például az egyik kedvenc filmjének, a *Szereti ön Brahmsot?* címűnek a zenei alapmotívuma, amelyről megtudhatta, hogy az a fő témája az önkényesen émelyítőre állított kérdésben említett szerző harmadik szimfóniája harmadik tételének, amit a kürtszó külön kihangsúlyoz, mint a főszereplő Ingrid Bergman érzékiségét az ajkai; és ilyen a német himnusz, tulajdonképpen Haydn egyik szimfóniájának vezérdallama, amelynek kezdőakkordjaiban az Erkel által komponált magyaréhoz hasonló harmóniára hívta fel a figyelmét. De nem lévén még részlegesen sem időmilliomos, mint a geológus kolléga, nem volt alkalma egyikben vagy másikban annyira elmélyülni, hogy méltó beszélgető-, netán vitapartnere lehessen az általa felvetett témákban, azt találta ki, s javasolta is, hogy amikor csak lehet, tízórazzanak együtt, az így rendelkezésükre álló negyedóra, húsz perc alatt sok mindenről elbeszélgethetnek, eszmét cserélhetnek, így a történelemtől és a zenéről is, azzal álcázva okulni vágyását, hogy eközben a legkényesebb témákat is érinthetik, mert nem lesznek ott avatatlan fülek, így senki nem kérheti számon tőlük, hogy evés közben miről folyik a szó.

S mert Alpárnak nem volt ellenvetése, attól kezdve, ha csak teheték, naponta igénybe is vették a Szépcici oldalfalhoz tapadó íróasztalát, lévén az a nagyobbik a keskeny kis irodában, s amely mellé ezáltal a két végére meg hosszában, azaz félkörben akár öt szék is beszuszakolható, de hárman aztán igen komótosan elférnek. Leterítették a raktárostól kapott csomagolópapírral, kitették rá az éppen soros dobozka májkrémet, főtt tojást, darabka szalonnát, ritkaságszamba menő felvágottat vagy sajtot, ki mit csomagolt magának aznapra, felaprítottak hozzá némi retket, paprikát, paradicsomot, újhagymát, nyers vagy ecetes uborkát, mikor minek volt szezonja, s így ették közösen, egyik és másik ételből is falva, melyikük mit kívánt meg a kínálatból, mihez volt kedve, vagy éppen mi jutott,

miközben osztották hárman a világ dolgait, vagyis tulajdonképpen ketten – Alpár meg mérnököcskénk –, mert Szépcici csak kedvesen mosolygó és alázatos hallgatóság volt, még olyankor is, amikor az időszerűségében, vagy azon kívül előkapott történelmi téma kapcsán, nem éppen hízelgő megjegyzések hangzottak el azokról, akikhez, anyanyelvét, származását tekintve, ő is tartozott.

Egy ilyen meredekebb, Trianon utáni történelmi téma feszegetése közben nyitott rájuk egyik ködös novemberi délelőttön, mérnököcskénket keresve a következő évi anyagszükségletek kapcsán, a rátermettségéről ismert és hozzáértéséről elismert Porkoláb Péter Pál a beszerzésről. Illedelmes ember lévén, kénytelen volt megvárni, hogy Alpár befejezze az éppen folyamatban levő eszmefuttatását gróf Bethlen István pozitív szerepéről a magyarság önbecsülésének visszaszerzését célzó folyamatban, tekintve a revízió eszméjét és gyakorlatát, mint a fejlődésben akkor éppen nélkülözhetetlen hajtóerőt, így alaposan meglegyintették a hallottak, mert az apja katonatiszti, de főleg illegális kommunista múltja kapcsán az internacionalizmus „kort fertőző” szellemétől áthatva, ahogy ő mondta, örök kétségek gyötrik, de az biztos, hogy egy életre kiábrándították a mindenféle túlzottan nacionalista eszmék, azok a régiék is, mert revízió ide vagy oda, túllihették a józanság határát, de különösen ezek a mostani, itteni újak, amelyeknek immár egyre nyilvánvalóbban mindannyian áldozatai lesznek, mert annyira álságosak, hogy képtelenség védekezni velük szemben. Be is kéredzkedett másnaptól negyediknek a tízóraizó társaságba, ahová, rövid eszmefuttatása eredményeként, be is fogadták, aminek a tagság gyarapodásán kívül egyéb hozadéka is volt, mert, nagy étkű lévén, jócskán gazdagította a terítéket és a kínálatot, semmit nem tekintvén túl nagy árnak, hogy végre ő is elmondhassa valahol a véleményét mindarról, ami miatt „ezektől maholnap már nem lehet rendesen élni, de lassan már lélegezni sem a saját földeden”, és még arra is hajlandó volt, hogy ennek érdekében, olyankor csak az evésre összpontosítva, a hallottaktól függetlenül magát, elviselje, amikor a hangadó Kelemen Alpár és a fogadó mérnököcskénk révén a számára „észveszejtő cincogás, érthetetlen kornyikálás vagy fülsértő harsogás” került a beszélgetés középpontjába. Hősies tűrőképességét a komolyzene témájában a csapat elismerő gesztusokkal honorálta, ugyanis, lévén, hogy az ő értelmezésében a zene mint fogalom, kizárólag a magyar nótákra korlátozódott, amely műfajból több százat is hajlandó lett volna elénekelni, ha hagyják, mert akár egyszer is bizonyítja hozzá a kellő hallást és hangot, a „szívgyötrően szép” szövegek felmondásában ilyen-olyan ürüggyel így is jeleskedhetett, valahányszor alkalma volt rá, márpedig erre, tekintve az íratlan szabályként elfogadott kolleghiális egyenlőségrendet, a tízóraizó társaság másik három tagja, ha nem is túl gyakran, lehetőséget adott neki.

Így aztán valami különös összhang jellemezte a közös étkezéseket, amire soha nem kerestek külön magyarázatot, egyszerűen tudomásul vették, hogy kialakult, létezik, és örültek, hogy élhetnek vele. Az egyetlen, amit a kvartett másik három tagja nehezen viselt el a különben kellemes és hasznos együttlétekkor, az Alpár krónikus allergiája volt, amelynek következményeként néha olyannyira dunnyogóssá vált, hogy a normalitás megközelítése érdekében kénytelen volt a másoktól megszokotthoz képest erőteljesebben kifújni az orrát, belé a mindig kéznél levő,

vasalt vászonzsebkendőjébe, amelyből a por- és pollendúsabb időszakokban hármat is hordott magánál. Ennek a létenyhítő megoldásnak a különös, rendhagyó hanghatása, tekintve a körülményeket, amelyben használták, enyhén szólva nem volt étvágygerjesztő, de igazán nem várhatták el tőle, hogy önsanyargató módon visszafogja magát, ha éppen kínozza. Nem is tette szavá egyikük sem, mindaddig, amíg az egyik ilyen történelemfeszető pillanatban Porkoláb Péter Pálban, bizonyára elsősorban a frissiben hallottak, azok megemészthetlensége miatt, el nem szakadt a rá különben mindenkor jellemző türelem és tolerancia fonala.

A történelemre csak úgy mellékesen terelődött a beszélgetés, mert amúgy éppen arról folyt a szó, hogy kinek mi mindent kellett, értelmét látva vagy értelmetlenül, megtanulnia, mire eljutott ide, ahova, mérnököcskénk morfondírozása szerint „hova is?!”, amikor Alpár, kicsit hencegésként tűnőnek a mindentudására, elmondta, hogy amikor az egyetemi diplomamunkáját írta, amelynek témáját Románia altalaji kincstartalékainak statisztikai számbavétele képezte, a témavezetője kérésére áttanulmányozta a különben rendkívül kiváló kiadványként elkönyvelt *Enciclopedia României* 1941-ben megjelent harmadik kötetének vonatkozó részeit, amelyekben fontos adatokat talált Románia gazdasági fejlődéséről a két világháború közötti időszakban, ezek, mintegy dicsekvésként hatva, fényt derítenek arra, hogy bizonyos iparágak teljesítménye milyen hatalmasat ugrott a kor csúcsidőszakának számító 1937–1938-ra az 1918–20-as évekhez viszonyítva, soha nem felejt el azokat a számokat, annyira sokkolták akkor. Erre, no meg arra is, hogy miután hosszú másodpercekig jelentőségteljes hallgatásba burkolózott, PPP nyaggatni kezdte, példákat követelve, ő, bár a Szépcicire való tekintettel, ódzkodott tőle, semmi tiltást nem olvasván ki a kollegina tekintetéből, egyre jobban belelendült, sorolta a számokat, bizonyításaként annak, hogy „a regáti bitorlók másfél évtized alatt lerabolták a szűkebb kis drága hazánk kincseit, mert félték, hogy előbb-utóbb nem lesz alkalmuk rá”, jószérével megkopasztották a hegyeket meg a dombokat, folyamatosan irtván a hárommillió hektárnál nagyobb erdőterületet, amit a saját, regáti két és fél milliójukhoz kaptak, mohóságukból eredően tizenkétszeresére nőtt a tiszta ezüst, hétszeresére a tiszta arany, sokszorosára a színesfémek, ezen belül tizenhétszeresére a réz, tizennégyszeresére az ólom, hatszorosára a higany kitermelése, a vasércé több mint nyolcszorosára, ami után, a Szépcicire való tekintettel, a tőle pillanatnyilag legkíméletesebbnek vélt szavakkal, azaz, ha nem is egyértelmű maliciózussággal, de semmiképp nem hízélgéjellel megállapította, hogy tehát, ami ma történik, az nem új keletű, mostanság a maradékot, az emberi agyat rabolják le. Szinte természetes volt, ami következett: minekutána Szépcici mentegetőzéseképpen megállapította, hogy még ha igazak is az adatok, ő azokról nemcsak, hogy nem tehet, de ennek erdélyi románként személyesen nem látta, és most sem látja semmi hasznát, lefagyott a hangulat, szótlanul forgatták a szájukban az éppen soros falatot, és bizonyára így is maradnak továbbra is, némán, magukba roskadtan, ha Alpár hirtelen rá nem kényszerül, hogy megszabaduljon az őt fojtogató allergiaváladéktól, amire PPP-ből váratlanul pusztító sugárban tört fel a megemészthetlenség maradt gazdaságtörténelmi adatok miatti düh és indulat: „Trombitálj egy kicsi Wagnert ide a májkrémes kenyerekre is, hátha könnyebben csúszik le a falat, basszam én az anyád koncertre járó jó atyaúristenit!”

Ezt a megdöbbenő felszólítást sem külön-külön, sem együtt nem tudták volna a helyére tenni, feldolgozni meg éppen nem, de mert egyikük sem óhajtotta, hogy megbomoljon az életük addigi, viszonylag elviselhető, olykor egyenesen kellemesnek érzett rendje, a felelősség alól szinte egyszerre menekültek valamennyien a kitörő, harsány nevetésbe, amely hosszan tartott, s végül a rekeszizmuk begörcsöléséig fokozódott. A kellemetlen érzés csitulásával többé nem emlegették a PPP cifra kiszólását, pedig abból a kis malórból még valamennyi hasznuk is származott, lévén, hogy attól kezdve Alpár, ha éppen együtt voltak, tompított valamicskét az orrfúvás közben kiváltott hang erején, ugyanis valahányszor hasonló műveletre szánta rá magát, kilépett az ajtón, hogy az irodasor előtti hosz-szú folyosót használhassa annak színtereként.

Mérvököcskénk a kis kellemetlen, lényegében csak alkalmi, mert egyszeri összhangbontó intermezzo ellenére továbbra is jól érezte magát a tízórai társaságban, és külön élvezettel provokálta Alpárt az éppen megélt történelem eseményeinek meg az ezzel kapcsolatba hozható közelmúltnak a kommentálására, olykor PPP alá is lovat adva, aki legtöbbször, ha csak pusztá heccből is, ellentmondott a mindentudónak. A provokálásra nem csak a hangulat miatt kapatta magát, igen kedvelte, ezért élvezte is azt a többé-kevésbé tárgyilagos érvrendszert, amelyre a kommentátor véleménye felépült. Néhány hét elteltével azonban valami zavarni kezdte az Alpár szövegeiben, jobban odafigyelt, úgy fedezte fel az okát: egyre gyakrabban használt a magyarázataiban, az érveiben „für alle Fälle” vagy „zum Beispiel” jellegű szavakat, amelyeknek nem látta helyét, értelmét a társalgásaikban, többnyire fellengzős fitogtatásként hatottak, nem is tudta mire vélni, hiszen soha addig nem volt jellemző rá az ilyenszerű kivagyiskodás, sejtette tehát, hogy létezik a háttérben valami ok, ami miatt tüntet velük, vagy talán erre fanyalodik, de közvetlenül egyszer sem tette szóvá. Szépcicire kérdezett rá, remélvén, hogy a mindennapi állandó szakmai kapcsolatuk közben csak szóba került közöttük, emiatt ő bizonyára tudja, minek szól ez a hirtelen kelt, tüntető „németeskedés”. És Szépcici csakugyan, tekintettel a mérvököcskénk és közte kialakult kölcsönös szimpátiára, az egyedüli beavatott lévén, bár örök titoktartást fogadott, fel is tárta a jelenség forrását: a drága kolléga már hat hónapja intenzíven tanulja a felesége őseinek nyelvét, szabadidejében kizárólag a *Deutsche Wehle* rádióadásait hallgatja, és az asszonyt is meg a gyerekeket is különórákra járattja. Mérvököcskénk ebben semmi kivetni- vagy elítéltnivalót nem is talált, hiszen az ember tegyen meg mindent saját tudásának gyarapítása, az önbecsülésének növelése érdekében, és közben a családtagjairól se feledkezzen meg, de az erősen izgatta, hogy miért éppen most vált ilyen fontossá és intenzívvé ez a tanulmányfolyamat, mert abban biztos volt, hogy valami igen fontos, még Szépcicinek sem említett szándék lappang a jelenség mögött. Elhatározta, hogy mielőbb kideríti az okát. Ennek érdekében képes lett volna akár turpissághoz is folyamodni, de nem lett szüksége rá, mert már az első nyílt kísérlete sikerrel járt.

A következő alkalommal, amikor a társalgás során Alpár ismét használta az ominózus német kifejezéseket, ő a saját véleményébe ugyanazokat szötte belé, csak éppen románul, furcsán is hangzott az ő mindenkor szép magyar beszédre fogott szájából a „pentru orice eventualitate” meg a „de exemplu”, meg is döb-bentette vele a társaságot, csak Szépcici vette észre a kilógó lólábat, beavatott

cinkosként kuncogott, amit sem Alpár, sem PPP nem tudott mire vélni, amíg fel nem oldódott a hirtelen kelt feszültség, mert mérnököcskénk úgy hitte, vannak annyira közvetlen, szinte már baráti viszonyban, hogy nyíltan rákérdezhessen: minek tudható be Alpár részéről ez a nagy nekifeszülés, hogy minden áron németül fejezze ki magát, hiszen, ha a magyar nem elégséges, a változatosság kedvéért, amint azt az imént bebizonyította, számukra legalább annyira kézenfekvő az általuk sokkal gyakrabban használt román is. Alpár elgondolkodni lát-szott, hogy most éppen milyen hecc áldozatának szánták, de mert úgy találhatta, hogy a kérdés őszinte, vagy legalábbis nem egy ellenséges, áskálódó, kárörvendő környezetben kényszerítik általa színvallásra, Szépcicitől külön elnézést kérve azért, amit mond, megvallotta, hogy a helyzetük hosszas és alapos kielemezése után úgy határoztak az asszonnyal, ha már mindenképpen arra a sorsra ítéltet-tek, hogy asszimilálódjanak, megválasztják, hogy kik közé; még nem döntötték el ugyan, mikor és hogyan, de lélekben és ténylegesen is készülnek rá, remélve, hogy a Bauer név elégséges ürügy lesz a majdani befogadásukra az új hazában, megelőzvé, hogy a nem túlságosan távoli jövőben, ha minden úgy halad, aho-gyan a regnáló hatalmasok tervezik, a gyermekeiket itt majdan, a beolvadásuk érdekében, a számára elfogadhatatlan Cäliman néven azonosítsák.

Alpárnak ezzel az őszinte, és a viszonyokat tekintve egyáltalán nem veszélyte-len vallomásával, a téma jó időre ki is került a társaság figyelmének középpont-jából. Sajnálták, hogy valamikor, ha éppen beláthatatlan időn belül is, jó kollégát, okos munkatársat, már-már valóságos barátot veszítenek, de sem közvetlenül a megnyilatkozása után, sem a későbbiekben nem tették szóvá, mert belátták, hogy mindenkinek szíve joga az általa elképzelt módon alakítania a saját meg a szeretteinek életét, sorsát. Ezért aztán szinte változatlanul folytatódta a min-dennapjaik, alkalmazkodtak a kényszerű külső és belső szokásrendhez, mert arra nem számítottak, hogy az elválásra viszonylag oly hamar, alig néhány hónap múlva éppen egy olyan rendkívüli esemény sor teremt okot, amely akár az élet befolyásolóképeségének jeleként is felfogható.

Október közepe volt, szombat, a szokottnál rövidebb munkanap, amikor az Alpár számára a lehető legelszomorítóbb, tulajdonképpen az elkövetkező életét végzetesen befolyásoló baj megtörtént. De csak a következő, az első őszi befűtést követő napon, vasárnap délelőtt derült ki, hogy a szülői ház kéménye bizonyára még tavasszal, a gyenge gáznyomás pótlására használt fafűtéssel eldugulhatott, vagyis akkor, ami-kor a tiszteletes úr a szószékről körülnézve értetlenül könyvelte el a hiányérzetét, amely abból eredt, hogy az általa igen nagyra becsült, nyugalmazott tanárházaspár, szokása ellenére, hiányzott az istentiszteletről, s annak ellensúlyozására vett annyi fáradtságot, hogy utánajárjon az okának. Még ebéd előtt felkereste hát őket, több-ször is megnyomta a kapucsengő gombját, az éppen arra járók értetlenségétől sem elriadva az egyre hangosabb szólóingatástól sem fogta vissza magát, egy idő után pedig, mivel a szólóingatottak odabentről semmi jelet nem adtak, kezdte sejteni, hogy a zárt ajtók mögött valami komolyabb baj történhetett, nem is tétovázott túl sokat, hogy betörjön-e hozzájuk, a kántor segítségével megtette, úgy találta meg a „két drága embert” élettelenül az ágyukban. Halálukat, mint később, az elkerülhe-tetlen törvényszéki boncolásukkor kiderült, szénmonoxid-mérgezés okozta.

Mérnököcskénk egy pillanatig sem csodálkozott azon, hogy Kelemen Alpár valósággal belerokkant a következő néhány napon történetekbe.

Az történt ugyanis, hogy amint hírül vette a telefonáló tiszteletes úrtól a végzetes szörnyűséget, azonnal otthagyta a vasárnapi ebédet, bevágta magát a hat kemény év alatt kiböjtölt, új, mohaszínű Skoda L120-asába, kiszárgult Nyárádszeredába. Csakhogy mire kiért, a kihívott mentők, a halált megállapító orvos javaslatára, a tetemetek már bevitték a városba boncolásra. Gyorsan vissza tehát Vásárhelyre, fel az új megyei kórházhoz, de vasárnap délután lévén, már senkit nem talált a kórbonctanon, mást sem, aki segítette volna, hogy láthassa a szüleit, ez még jobban elkésérette, mély, fájdalmas bánatban virrasztotta át az éjszakát, reggel be a vállalatához, hogy hozzátartozóinak halálesete jogán elkéredkedjen Ölyvessy igazgatótól a következő három napra, csak utána ugrott be Szépcicihez, hogy szóljon a kollégáknak is, milyen szerencsétlenség érte a szüleit, mérnököcskénk is ott volt, el is szörnyülködött azon, hogy beszéd közben mekkora fájdalom torzította el az Alpár különben nemesen férfias vonásait, és mennyire lerítt az általában racionálisan gondolkodó és viselkedő emberről, hogy a tehetetlenségtől eluralkodott rajta a kapkodás. Fel a kórházhoz, hogy láthassa végre a drága elhunytakat, aztán ismét ki Nyárádszeredába, hogy hivatalosan bejelentse a helyi illetékesnél is a halálukat, és intézkedhessen a temetéssel kapcsolatban, vállalva a procedura minden nyűgét, nehezen feldolgozva az ügygel foglalkozóknak az együttérzéssel álcázott közönyét, este ismét haza, kedden reggel újra ki a szülővároskájába, mert addigra a tetemetek visszaszállították oda, intézni kellett a mosdatásukat, öltöztetésüket, a ravatalozás, a virrasztás, a kötelező ceremónia részleteit, utána kellett járni az elhantolásukat követő halotti tornak, mert annak is illik megadni a módját. Nem maradt ott végig a virrasztáson, hazaautózott, jóval éjfél után zuhant be a lakásba, Annamari ébren várt rá, amikor látta, milyen állapotban van, ragaszkodott hozzá, hogy másnap délelőtt autóbusszal utazzanak ki a temetésre, különös tekintettel arra is, hogy a havi kvótára egy héttel előbb vásárolt húsz liter benzin a sok jövés-menéssel elfogyott, valami kis maradék lötyög a tartályban, de Alpár nem akart rá hallgatni, már munkakezdekor, háromnegyed hétkor bent volt a vállalatnál, remélve, hogy Ölyvessy, a kapcsolatai révén, talán szerez neki annyi üzemanyagot, amivel a temetés napján oda-vissza megjárhatják Nyárádszeredát, de az igazgató nem érte el telefonon az ismerősét, aki intézkedni tudott volna, PPP járta körbe az udvart, egy-egy liternyit kunyerálva a boldog birtokosoktól, a más-más tankból lecsapolt, hozzávetőleg öt liter elégnek tűnt a nem egészen ötven kilométerre, gyorsan haza hát, beöltözni a sötét öltönybe, beparancsolni a türelmetlenkedő, főlöleslegesen tébláboló, csupa ideg Annamarit, a ragályzaklatottságtól elvadult Alpárkát és Andriskát a kocsiba, és az egyre jobban nekikeseredő esőben elindulni, végighajtani a kátyúkkal teli huszonvalahány kilométeres utat, hogy végleg elbúcsúzhasson a szüleitől, aztán örök nyughelyükre kísérhesse őket.

Akkor még nem tudta, hogy Székelysárd és Tompa között, úgy százméternyire előtte, két mezítlás gyermek kergetőzik majd a sáros-pocsolyás útpadkán. Már messziről észrevette őket, de a rosszat sejtése ellenére sem látta értelmét visszavenni a tempóból, az útviszonyok miatt amúgy sem hajtott a megengedettnél

gyorsabban, kímélte a kocsit, nem egy évre, s nem kettőre hoztak érte áldozatot a sok lemondással. A szerencsétlenségben, amit semmi nem vetített előre, ez volt a szerencséje is, ugyanis, amikor üldözője már majdnem utolérte, az elől szaladó gyermek hirtelen bevágott balra, az úttest felé, és a jobb első sárvédő oldalának ütközött, amitől, a hangos puffanást követően, magas ívben felrepült, az árok túloldalán landolt, ott is maradt mozdulatlanul. Alpár azonnal padlóig nyomta a féket, tíz-tizenöt méterrel odébb meg is állt a kocsi, kiugrott, futott visszafelé, hogy lássa, mi történt, első pillanatban hálálkodott magában a sorsnak, hogy a gyermek nem került az autó orra elé, mert úgy ki tudja, mekkora lenne a baj, közeledvén már sejtette, hogy nem igazán áldhatja a szerencsését, de nagyon aggódni csak akkor kezdett, amikor az úton vele egy irányba érve látta, hogy nem mozdul, körülnézett a másik után, hogy az talán segíthetne, de sehol nem lelte, ijedtében bizonyára beszaladt valamelyik közeli, apró házba, átugrotta hát az árkot, lehajolt hozzá, hogy megpróbálja felnyalábolni, talpra állítani, és abban a pillanatban majdnem megállt a szíve: a gyermek kicsavart nyakkal feküdt, homályos, merev tekintettel bámult a semmibe. Kétségbeesetten szaladt vissza a kocsihoz, hogy elmondja Annamarinak, mi történt, de ő, aki, amióta megálltak, a nyitott kocsiajtóban ült, lábbal kifelé a szapora esőben, nem akarta meghallani, elhinni meg különösen nem, kezeit a fülére tapasztotta, erővel kellett lefejtetni róla, akkor vadul félrelökte Alpárt, kiugrott a kocsiból, odarohant a fekvő gyermekhez, majd ordítva vissza az autóhoz, beült, és becsapta maga után az ajtót, merev tekintettel bámulva maga elé, mintegy elzárkózva mindattól, ami gesgett, mint akinek semmi köze az egészhez. Alpár hiába szólt hozzá, ugyanolyan mozdulatlanul ült, s nézett maga elé mereven, nem válaszolt, hangot sem ejtett, pedig a két fiú is szólongatta, majd a néma és mozdulatlan elutasítástól keserves sírásra fakadtak, Alpár nyugtatni próbálta őket, de úgy érezte, hiába. Maradt annyi lélekjelenléte, hogy a Skoda mögött állva leintsen egy arra haladó autót, és amikor az megáll, megkérje a vezetőjét, menjen be Tompán az őrre, szóljon, hogy telefonáljanak mentőkért, és értesítsék a milícia forgalmi osztályát, hogy sérüléses baleset történt. Szerencséjére az illető, látván a feldúltságát, komolyan vette, maradéktalanul megtette, amit kért.

Alpár úgy állt ott az útpadkán, mintha odacövekelték volna, nézte a néhány méterre fekvő, mozdulatlan gyermektestet, nem érzékelte az idő múlását, nem tudta, mennyi telt el, mire megérkezett a tompai őrparancsnok, akit látásból ismert, de nem maradt ideje tudomásul venni a szörnyülködését, mert rögtön utána odaértek a forgalmiak is, néhány percre rá egy mentőautó egy orvossal és egy ápolóval, jóformán nem is emlékezett a következő órákra. Miközben az egyenruhások lépésről lépésre haladva megállapították, mi történt, hogy történt, a mentősök meg, a gyermek állapotát látva, tessék-lássék az újraélesztéssel próbálkoztak, odajött a gyermek anyja is. Amint közeledett a fia teteméhez, jajveszékelni kezdett, ordított, nekirontott volna Alpárnak, de a mentőautó sofőrje visszafogta, kitépte magát a kezeiből, az autónak rontott, az oldalát döngölte ököllel, odagyültek az út menti apró házak lakói, ők is ordítottak, szidták, fenyegették a „gyilkost”, valóságos lincshangulat alakult ki, ő egy ideig próbálta magyarázni a körülállóknak, a dühödten hadonászóknak, hogy véletlen baleset volt, hogy nem

hibás, a gyermek szaladt neki az autónak, de azok túlüvöltötték, szerencséjére közben, mert a baleset híre hamar elterjedt a környéken, valahonnan odakerült a szeredai tiszteletes úr meg a kántor is, ők is a védelmére keltek, igyekeztek Isten kegyelmére hivatkozva megnyugtatóan a kedélyeket, látszólag ugyanolyan kevés sikerrel, nem biztos, hogy végül megússzák a tetteiket, de ezzel sikerült időt nyerni, mert közben a mentők elhajtottak a halott fiúval, az egyenruhások is végeztek a mérésekkel, beültették Alpárt a szolgálati autójukba, hogy magukkal vigyék Vásárhelyre, laboratóriumi alkoholpróbára.

Zavarodottságában nem is köszönt el Annamaritól meg a fiúktól. Olyan volt belül, mintha teljesen kiürült volna, továbbra sem érzékelte az időt, fel sem fogta, hogy újabb néhány órába telt, mire visszakerült a baleset színhelyére, ahol aláírták vele a történeletről készült jegyzőkönyvet. Akkor már jócskán szürkült. Az egyik kitartó helyi bábáskodótól tudta meg, hogy a kántor már órákkal előbb bevitté Annamarit meg a fiúkat Szeredába. Miközben a sírás fojtogatta a lelkét marcangoló vétkességérzés miatt, meg kellett kérnie az egyenruhásokat, hogy szánják meg egy ingyenfuvarral a ravatalig.

A szülei házában és körülötte, Annamarin és a fiúkon kívül, már senki élő nem talált, a végtisztességadásra összegyűlt több száz ember hamar elszéledt, miután a tiszteletes úr, a saját felelősségére, másnapra halasztotta a temetést. A koporsókat a presbiterek bevitték a nagyszobába, egyiket a konyha-, másikat az ebédlőasztalra tették, úgy maradtak lefedetlenül, ahogyan kintől behozták őket. Így odabent azok uraltak mindent, a fiúk jószerevével rettegetek a gondolatától is, hogy a viaszsárgára sápadt nagyapával és nagyanyával egy fedél alatt aludjanak, pedig az apjuk közben letakarta őket a koporsófedelekkkel. Haza kellett volna menni éjszakára, de nem lett volna elég az üzemanyag, hogy másnap visszajöjjenek. Alpár átment a néhány házzal odébb lakó tiszteletes úrhoz segítséget kérni, hogy legalább a gyermekeknek valahol szállást találhassanak éjszakára, ő azt mondta, náluk ellehetnek reggelig, visszamentek együtt a halottas házhoz, hogy magával vigye őket, de azok hisztériás rohamban törtek ki, amikor megtudták, hogy külön kellene válniuk éjszakára a szüleiktől, ezért a tiszteletes azt a mentő megoldást ajánlotta, hogy hazaviszi mindnyájukat, másnap kijönnek busszal, s a temetés meg a tor után majd a saját kocsijukkal mennek haza.

A következő napon viszonylag minden a maga rendjén zajlott, beleértve azt is, hogy korán reggel, amikor szólt neki, hogy egy tőle független ok miatt el kellett halasztani aznapra a temetést, tehát szüksége van még egy szabadnapra, Ölyvessy nem okvetetlenkedett, mondván, jó, majd bepótolja.

A temetés minden különösebb gond nélkül lezajlott, a tiszteletes úr kitétt magáért, hogy megrikkassa az egybegyűlteket, az előző napon történelem miatt pusztán kíváncsiságból még azok is ott voltak, akiknek különben semmit nem jelentett volna a ceremónia. Csakugyan őszintén elsírátták néhányan a drága Sándor bácsit meg Margit nénit, de ennél többen voltak azok, akik nem tudták mire vélni az elhunytak egyetlen fiának faarcát.

Másnap reggel Alpár dióhéjban, már-már szenttelen hangon elmesélte Szépcicinek, mi történt, és megkérte, szóljon a többieknek, hogy egy időre fel kellene függeszteni az együtt-tízórait, mert ő nem lenne képes elviselni maga körül a

társaságot. Sem mérnököcskénk, sem PPP nem vette zokon, és a történetek fölötti döbbenetükkel sem zaklatták a „bajba jutott” kollégát.

Pedig akkor még nem tudták, hogy ami történt, mindennek csak a kezdete, egyben a kiváltó oka. Azt is Szépcicitől hallották, hogy alig két héttel a szülei temetése után Alpár értesítést kapott a marosvásárhelyi bíróságtól, amelyben tudatták vele, hogy harminc nap múlva kötelező módon jelen kell lennie azon a tárgyaláson, amelyre gyanúsítottként hivatalos, a gondatlanságból elkövetett, halált okozó baleset miatt.

„Az a kurva purd”, tört ki másnap mérnököcskénknek, amikor összefutottak a folyosón, de ő látta az Alpár szemén, hogy csak kósza elszólás volt részéről, neveltetésükből fakadóan mindketten úgy gondolják, hogy holtakról vagy jót, vagy semmit, amint az be is bizonyosodott, mert soha azután nem hozta szóba a „szegény kis áldozatot”. Kénytelen volt ügyvédet fogadni, közel egy évig húzódott az ügy, bűnösnek mondták ki, a baleset okaként azt állapítván meg, hogy nem az útviszonyoknak megfelelő sebességgel vezetett, két év hat hónapi szabadságvesztésre ítélték, a végrehajtást három évre felfüggesztették. Fellebbezett, mint utóbb kiderült, azért, mert büntetett előéletüként „itteni rabságra ítéltetik”. Újabb két év telt el, amire az ügyét felsőfokon, a megyei törvényszéken letárgyalták, a bíró ezúttal úgy találta, a rendőrségi jegyzőkönyvben rögzítettek elégségesek, hogy az előző ítéletet felülbírálvá felmentse a vád alól. Az ügyre az eltelt három év alatt a Skoda árán kívül ráment szinte minden, amit a szülői ház kényeszerű eladásából kaptak, a maradékot így is jókora kölcsönrel kellett megtoldani, hogy az ügyész eltekintsen a másodfokon hozott ítélet megfellebbezésétől.

Az ily módon véglegesnek tekinthető ítélet írásos kiközlésének másnapján Bukarestbe utaztak, hogy Annamari benyújthassa Nyugat-Németország nagykövetségén a saját, Annemarie Bauer, illetve az idősebb és ifjabb Halpert Bauer, valamint Andreas Bauer névre már jó ideje kitöltötten váró honosítási kérelmet. Egy hónap múltán, a kitelepedni óhajtok státusára érvényes rendelkezések alapján, hivatalból megvonták tőle a tanítás jogát, egyoldalúan felbontották a munkaszerződését, de tudtára adták, hogy a tanügyön kívül bárhol elhelyezkedhet. Alpárnak nem mondtak fel a vállalatnál, hogy máshol kelljen utánanéznie valami még elviselhető, alantasabb munkának, az éhenhalást elkerülendő. A továbbiakban nem készíthetett ugyan kitermelési terveket, de Ölyvessy úgy gondolta, hogy végleges távozásáig nem juthat hozzá államtitokhoz, ha a részlegvezető beosztottjaként a meggyesfalvi téglagyár palabányájáért felel. Ezt a nem várt kegyet annak köszönheték, hogy, amint azt PPP megjegyezte, „dajcsikámék tisztességes árat fizetnek a magyar agyukért”, megtoldva azzal, amiben volt egy kis kárörvendés is, hogy „pedig még fogalmuk sincs, mire használhatnák Alpárnak azt a kurva nagy tudását meg műveltségét”. Az ekként téblábolásra kárhoztatásuk méltó kezdete volt az eltökélt asszimilációjuknak, amelyhez, amint azt ugyancsak ő állapította meg igen találóan, a mezítlásba gyermek adta a nélkülözhetetlen oldallöketet.

Acsai Roland

Az Alkaioszi strófák-ciklusból

Hívnak apának

*Szánkózni, vagy csak húzni a szánt magunk
után utassal hátul: együtt vagyunk.*

Emlékeinkből hullik ismét.

Hívnak apának a lányaim rég.

*A hóban elkeverve nyomokra lel
az ismerős. Messzebbre vagyunk: közel.*

Fehér az út, nem ágazik szét.

Hívnak apának a lányaim rég.

Panelből

*A régi játszótér a lakótelep
mellett, a Béke téren, a nyolcvanas
években. Álltak rajta régi-
régi szülők, gyerekek: panelből.*

*És én is álltam ott, a vidék fiát
megtettesítve. Éjszaka sírtam ám
honvágy miatt: rackáimat si-
rattam. A régi nyarak panelből.*

Becsapott

*Trabant gurult velünk. Becsapott a szél.
Abony felé vagy onnan el. Élve még
néhányan, kik ma nem lehetnek.
(Felcsap a sár autóra, égre.)*

És megszülettek páran, akik nem él-
tek akkor, így igaz. Becsapott a szél.
Sokan, nagyon sokan születtek.
(Felcsap a sár autóra, égre.)

Csapókalitka

Tavaszi meg őszi között, a tetők alatt,
kalitka lógott több is vidéken még
az én gyerekkoromban és ma
már nem. Időnk a csapókalitka.

Mondd csak, vajon ki látta galambjaink
árnyát, ahogy repültek az égen át
és vitte mind a hírt magasba,
szárnysuhogásba vegyülve nyáron?

Nincs az a szó

(Még újabb leoninusok/14)

Tengelicénk a kalitka, de ajtaja nincs soha nyitva.
Annyi levél van a fán, Istene írja talán.
Hol van a mennyei like-ja? Megosztva a posztja, ha látja.
Északi oldala vár fáival: erdei táj.
Szarvasagancs koronája, az ágain ülve: királyka.
És a patakba patát most tesz az őzikeláb.
Tengelicénk a fa szárnya. Lehull a levél, meg az árnya.
Képzelet és a való hullna, de nincs az a hó.
Nyelvé igéi igézve: kimondja a testet a lélek.
Mondja, de nincs az a szó már, ami arra való.

Biró Zsombor Aurél

Semmi fény

9.

Mindjárt elfogy a levegő. Beszívom, zörög a nejlon, rátapad az arcomra, ki tudnám harapni. Kifújom, eltávolodik és gömbölyűre dagad, megfeszül. A par-kettán fekszem, szorítja a nyakamat az öv, pedig nem húztam meg nagyon, soha nem húzom meg, csak annyira, hogy ne jusson ki levegő a zacskóból. Beszívom és kifújom, forró sodok az arcom, csorog a szemembe az izzadság, a tudóm szúr, mintha szilánkot nyeltem volna. Lassan eltompul minden, csak a pulzáló fájdalom marad a mellkasban, minden más csendes lesz. Kilenc másodperc van hátra, kilenc villanás. Ilyenkor egy-egy pillanatra megtörik a szemed előtt a fény, mint amikor egy föld alatt lehúzott éjszaka után feljössz a metróalagútból. Kilenc villanás, a tudó egyre szűkül, végül pedig szétroppan, de azt már nem tudom, hogy milyen, én azt nem tudom, mert én egynél mindig lerántom a zacskót. Anyu régen azt mondta, gyenge vagyok, és törekeny. De nem volt igaza. Én nem azért rántom le, mert félek. Én nem vagyok gyenge.

8.

Ez nem igazi sötét. Vibrál a fény a járda felett, vibrál a gyorséttermek, a reklámtáblák fénye. Kiérek a térre, páran lézengenek csak a szökőkút körül. Még az ég se fekete. Fényes, rozsdaszínű. Elhaladok a szuvenirbolt mellett, ott áll előtte a lila hajú nő. Ott áll, szoktam nézni, szép nyaka van, hosszú és fehér, nagyon szép. Mindig mosolyog, szép a mosolya is. Szólongatja az embereket, de nem tudom, mit mond nekik, mert engem nem szólít meg, én ilyen vagyok, én beleolvadok a tömegbe akkor is, ha nincsen tömeg. De a lila hajú nő most mégis odalép hozzám. *How are you*, mondja, és rám mosolyog, nem másra, csak rám. Átdobja a vállán a lila haját, *looking for some fun? I know a place*. Tesz felém egy lépést, szorul a combján a rövidnadrág, megcsillan az utcalámpák fénye a köldökéből kiálló fémdarabon. Nagyon szép nyaka van, vékony, könnyű átérni, biztos könnyű lehet. Úgy képzelem, meleg az érintése. Meleg, puha. *Seventy euros*, mondja, és megvakarja az orrát, én pedig meglátom az apró, vörös foltokat a könyökhajlatán. Ökölbe szorul a kezem. Eltűnik az arcáról a mosoly, *do you speak English?* mondja. Nem felelek, csak bámulok rá, kitágul a pupillája, egészen kerek már a szeme. *Magyar vagy?* kérdezi, és előkap valamit a táskájából. Rám szegezi az apró flakont, *ne gyere közelebb*, mondja, és reszket a hangja, *lefújlak, geci, eskü lefújlak*.

7.

A parkettán fekszem, egy barna bogár mászik a tenyeremen. *Éhes vagy, mi?* mondom neki halkán. Hemzsegnék a lakásban, apró szörnyetegek, apró szörnyecskék. Nem látnak, a szemükkel nem, csak éreznek, a test melegét érzik. *Tudom ám, honnan jöttetek. A metróból, csak onnan jöhettetek.* A csuklómnál megtorpan, tapogatózik a szívókájával. *Tudom azt is, hogy hol laktok. Ti nem tudjátok, de én hallom, ahogy előbújtok a padlódeszkák alól, hallom minden reggel, amikor lefekszem aludni.* Egy apró szúrás, aztán belém spricceli a zsibbasztóanyagot. Lassan megtelik a véremmel, megduzzad a teste, kigömbölyödik a páncél a hátán. *Mászkáltok rajtam, amíg alszom, mi? Hát egészségetekre.* Néha jólesik. Csiklandoz. Néha olyan, mintha a bőröm alatt mászkálnának. Megvárom, amíg kihúzza belőlem a szívókáját, csak utána nyomom rá a hüvelykujjam.

6.

Leugrom a peronról. Remeg az alagút, rázkódnak a csövek a falon, most zúg tovább az utolsó szerelvény. Elindulok előre, cuppog a bakancsom. Hogy van-e hiba, azt kell nézmem, hogy van-e a síneken repedés vagy nincs. Néhány lépés, és elsötétül a járat. Pár perccel múlt éjfél: feszmentes időszak. Bezárják a kapukat, a mozgólépcsőket kikapcsolják, a világítást lefelezik. Kilenc kilométer az alagút, kilenc kilométer az első és utolsó állomás között. Egyik láb a másik után, beszívni a poros levegőt, és kifújni, és közben máshol járni fejben. Beleképzelni valamit a sötétbe. A napot, mondjuk. A lila hajú nőt a szuvenírbolt előtt. Máshogy nem lehet, máshogy ezt a három órát nem. Mert ez igazi sötét, meg tudsz fulladni benne, mintha leoltanák a fejedben a villanyt. Olyan sötét, amibe muszáj beleképzelni a lila hajú nőt. Ahogy kézen fog. Megölel. Neked préseli a mellét. Érzed az illatát, olyan erősen, hogy semmi mást nem érzel. Végighúzod az ujjad a könyökhajlatán, sima a bőre, puha és meleg. Megérinti a nyakad. Vagy te érinted meg az övét. Rászorítasz két kézzel. A szeme lassan kidülled, alatta kétoldalt megjelenik egy-egy kis ér. Püföli a hátad, belevájja a körmét a lapockádba, de te vagy az erősebb. Nyöszörög, mondana valamit. Már nem tud beszélni. Vörös az arca, nagyon vörös, nem ereszted. Addig szorítod, amíg meg nem látod a halvány fényt a járat végén.

5.

A riporternő hunyorog, belesüt a szemébe a nap. Leteszi a mikrofont a cukortartó mellé, *szóval erről kéne mesélni,* mondja. Kakaót iszik, kavargatja, zörög a fém a porcelánon. A másik kezével a nyakát masszírozza. *A munkádról, folytatja, hogy tulajdonképpen mit is csinálsz a föld alatt. Írok belőle két flekket, aztán a többit meglátjuk.* Vörös a bőr a nyakán, mint a festék a körmeim. *Szerintem arról kéne inkább, hogy milyen csinálni,* mondom neki gyorsan, miközben a csipketerítőt morzsolgatom. *Az a fontos, hogy valami milyen, nem az, hogy mi. Például a fénynél, ott is az számít, hogy erős, mondjuk, és fémes, vagy szórt és meleg.* A riporternő keze megáll a nya-

kán. Összeráncolja a homlokát, felgyűrődik a bőr a szemöldöke felett. *Mondjuk, ha elképzeliünk egy kisleányt egy sötét szobában, mondom neki még gyorsabban, aki az ágyában fekszik, és nézi a redőnyön átszűrődő fényt. Hogy mi ez a fény, az nem számít neki, hogy a molekulák így meg úgy, neki az számít, hogy milyen formát vesz fel, hogy mondjuk csíkokat fest a falra, vagy alakot ölt, szörnyekét, mondjuk, mert a szörnyalak, ha ott van a falon, nem lehet tőle aludni. Akkor át kell menni az anyuhoz, de az anyu nincs az ágyban, az ágy üres, az anyu a fürdőszobában ül a vécé mellett, és mosolyog.* Nagyon gyorsan beszélek, hogy megértsen mindent egyben. Résnyire nyílik a szája, az arca elfehéredik. Dobol a lábával, remeg a parketta. Oldalra pillant, nagyot kortyol a kakaóból, félreyneli, köhög. *Szóval a métróalagutak, mondja halkán, miközben az üres bögrét kavargatja a kanállal. Oda nem jut le semmi fény, bólintok.*

4.

Azt képelem, hogy megszólít a lila hajú nő a szuvenirbolt előtt. Megszólít, és elvisz egy helyre, ami tele van emberekkel. Úgy képelem, beszél hozzám, másához nem, csak hozzám. Aztán feláll, és elindul a mosdóba. Én követem. Magára zárja a vécéajtót, kintől hallgatom, ahogy pisil. Fehér az ajtó, a fehér ajtót nézem. Feláll az ülőkéről, lehajtja a vécé tetejét, hallom a csattanást. Felhúzza a bugyiját, surrog az anyag a bőrén. Zúg a tartály, csobog a víz a csapból. Kattan a zár. Megtorpan, nem mozdulunk, sokáig nem. Megragadom a torkát, belököm, becsapom az ajtót, most bent vagyunk, senki más nincs bent. Húgyszagú a mosdó, úszik a víztől, a sarokban elázott vécépapírgurigák. Belekarmol az arcomba. Magamhoz rántom, leszorítom a testét, vergődik a kezem között. A karomba harap, mélyre megy a foga, belekőnyöklök a gyomrába. Elernyed a teste, összecsucsklik, aztán már fel se kel, csak köhög, felissza a vizet a csempéről a ruhája meg a lila haja. Belemarkolok a hajába, a hajánál fogva rántom talpra. Sikít, hátrakötözöm a csuklóját az övemmel. Feltaszítom a mosdópultra, sötét az arca az elfolyt festéktől. Fölé hajolok, széttépem a pólóját, fehér a bőr a könyökhajlatán, nem vörös, és nem fekete, nincsenek rajta foltok. Lerángatom a nadrágját. Rugdossa az oldalam, megütöm az arcát, hátrarándul a feje, koppan a kőburkolaton. Ránehezedelek, nekiperselem a mosdópultrának, már alig nyüszít, alig rángatózik. Egyik kézzel a torkát szorítom, lüktetnek a nyakában az erek, a másikat beledugom a szájába. Öklendezik, az orrán jön fel a hányás. Aprónak tűnik így alattam, gyengének és törékenynek. Úgy képelem, nedves odalént. Puha, meleg.

3.

Az ablakpárkányon ülök, nézem a szemközti lakást. Belátok hozzájuk, minden este nyolckor vacsoráznak. A férfi ül jobb oldalt, vele szemben a nő, a kisleány közöttük. Egy órán át esznek, egy órán át mindig. Jó lenne ott ülni, néha ez jut eszembe. De nem lenne jó. Ez nem igazi boldogság. A férfi mond valamit, a kisleány kacag. Azt hiszik, minden rendben. Pedig nincs, semmi sincs, én tudom. A férfi még azt hiszi, hogy férfi, de közben hétről hétre sorvad el a teste. Amikor észreveszi, késő. A nő ápolja, de már nem alszik vele, a kanapéra költözik. Nem

veszekednek annyit, mint régen, nem kiabálnak. A kisiú az elején még örül, aztán rájön, hogy inkább a kiabálás, mint a csend. Amikor a szörnyek beköltöznek a szobájába, az apja gyógyszer nélkül már nyelni se tud. A nő adagolja neki a pirulákat, hatféle pirulát adagol. Néha ő is bevesz egyet, jólesik a pillanatnyi nyugalom, a szétáradó zsibbadás. A kisiú, ha meglátja a szörnyeket a falon, átrohan az apjához. Bebújik mellé az ágyba, a fejükre húzza a takarót. Száraz az apja teste, száraz és vékony, lezabált róla mindent a betegség. *Azok nem szörnyek, fiam*, mondja neki a száraz test, *az csak fény*. De hiába mondja, mert ő eltűnik, a szörnyek pedig nem. A kisiú egyedül marad a takaró alatt. A széleit betömökdi, ne jöjjön be fény, ne jöjjön be levegő. Ez igazi sötét, olyan, amiben meg lehet fulladni. Az anyja csak legyint, *ne legyél beszari, ne legyél gyenge*. Pedig a kisiú nem az, a kisiú nem gyenge, az anyja a gyenge, amit az anyja csinál, az a gyengeség. A kisiú hozzászokik. Megszokja az üres gyógyszeres dobozok szagát, a türelmetlenül dobogó lábakat, a sebes, elfeketedett könyökhajlatot. Megszokja a felvillanó öngyújtó lángját a kanál alatt, az apró pukkanásokat, ahogy pattognak a buborékok a feloldódó anyagban. A mámoros nyögést, az elernyedtetest. Most még nem tudja, de majd megszokja. Most még eszik és kacag, most még nem látszik, de én tudom. Nem lehet másképp, én tudom.

2.

A riporternő dobol a lábával, remeg a parketta. Rám néz, úgy néz rám, mintha látná a gondolataimat, de nem látja, biztosan nem, az én fejembe nem láthat be senki. *Ne haragudj*, mondja, *egy pillanat*. Feláll, betűri az ingjét. Elindul a mosdó felé, kopog a cipője, számolom, hányszor koppan. Lassan felállok én is. Követem. Magára zárja a vécéajtót, kintről hallgatom, ahogy pisil. Fehér az ajtó, a fehér ajtót nézem. Feláll az ülőkéről, lehajtja a vécé tetejét, hallom a csattanást. Felhúzza a bugyiját, surrog az anyag a bőrén. Zúg a tartály, csobog a víz a csapból. Két koppanás, az ajtóhoz lép. Kattan a zár.

Juhász Attila

életjelek

*a farkasok már messze járnak
de csontos fák között megült a fagy
tolul az első munkásjárat
ablakszemekben sárgás fény fakad*

*lassít a fénytelen derengés
a sejlő nap felé dől át a ház
meddővé lett a végtelen teremtés
az új nap új reményekkel aláz*

kinéz

*előszobánkba ér
botorkál még hideg sötétben
néhány kulcsot talál
ernyőt lelógó szélkabátot
tekintetével
a füstüvegre vonzza
egy függönylebbenés fénytörmelékeit*

*kinéz
helyét keresve
egyszerre tiszta szép eget suhint
akárha rendezőnk lehetne*

*kitart a csend kívül s belül
erős torokhang
az ablakig jön egy platán
s öregfoltos nehéz karokkal
kitartón integet*

októberhuszonkilenc

átjárhatatlanul
vonul az éj
a nagy sziget körül

az ég
két part között
mélyíti medrét

már nem miattunk
sötétedik korábban

mögöttünk tájsebek
a néma völgy
többé sosem fogad be

a déli végeken
csupasz sziklával ébred
a megpihenni készülő öböl

halfboard

amikor felkaptatsz az útig
s élettelen fenyőligetben
aprózod el a percek
mikor a ferde földszint áll eléd
aztán lesüllyed hogy bejuthass
s a nagy ablaktükör sötétje
magába nyel akár egy néma akna
mikor a lassú permetektől
a délután nem tud fellélegezni

amikor átszivárogoz
az igazi ősz
a fényvédő üvegfalon
és egy lány sem kíváncsi
halántékd finom darái közt
a halványbarna jelre
csupán kortyolgatják a naplementét
előtted ott a körforgalom

*a kőrakásos útszélek
kabócazenését hiányolod
kőasztalon fekete bort meg gesztenyét*

*az aprót számolod
vizet veszel csak
nem ismered a nyelvet*

Toroczka András

Guns N' Roses

Soha nem szerettem, ha gázrózsának csúfolják. Ahogy a gitárosnak sincs rózsája, az énekes sem Rózsai. A Guns N' Roses tökéletes név, az egyik legrövidebb regény. Tele titokkal. Miért csak az n után van aposztróf, például. Mint a rock n' rollban. A feketék beszélnek így. Vagy a déli feketék? Vagy a déliek? Valakit temetnek? Kit temetnek? Mi történhetett? Gyilkosság? Öngyilkosság? Fegyverek és rózsák. Magyarul nem hangzik olyan jól. Az első album zseniális, a *Pusztítás utáni vágy*, de mégis a folytatást szerettem jobban, a *Használd az illúziódat!* Kovács mama is nézte a tévét, amikor először láttam a *Don't cry*-t. Azt mondta, drogosok. Mondtam, téved, ezek a hosszú hajú srácok skótszoknyában, bőrnadrágban nem drogosok, csak fiatalok, szegények, és nézd, mama, milyen szépen tudnak zenélni. Mama nem nagyon szerette a zenét. Nem láttam táncolni, sem énekelni. Mikor fütyültem, leállított. A rengeteg Axl Rose a pszichiáternél, a lány, aki pofon vág egy lányt, a veszekedés, a fegyverek, a földhöz vágott pohár, gitárszóló a sivatagban, *Soul Hudson* (neked *Slash*) terpeszben, a kanyonba dobott gitár, még akkor is sírt, zokogott, bőgött az a *Les Paul!*, és ritmusra robbant a roncsautó. Aztán a sírban meztelen remegő énekes temetése, a helikopter rotorja, ami csak a klipben hallható, Nagy Feró műsorában. Hol van Izzy? Hol van Izzy? Ki az az Izzy? És a második klip, amit láttam a *Terminátor kettőből*, a dal. Enyém lehetnél. A félelmetes Terminátor, a Halálosztó robot, a veszélyes osztrák terrorista, shotgunnal a kezében sétál, érzelemmentes arccal a tömegben, mint a halál maga, ami elől haszontalan futnod. *Hasta la vista, baby*. De most nem ő a gonosz, ő most a jó halál. A dobok, gitárok, a tetoválások, a hajak, a rikácsoló énekhang, a pózok. Schwarzenegger a rózsás dobozból rántja elő a fegyvert. (Tisztelegés a zenekar előtt.) Tízévesen elképzelni, milyen lehet a „kokainos nyelv”, és az ügyvédeken keresztüli kommunikáció pokla. Mi az az ügyvéd, egyáltalán? *Ha éjszaka későn érkeznek haza, ne kérdezd hol voltam. Csak adj hálát a csillagaidnak, hogy újra otthon vagyok*. Miért ne kérdezhetné? Anya biztos megkérdezte volna Axl Rose-t is, mint ahogy engem is számonkért, mikor a motorostalálkozóról mentem haza. A vadonatúj Nike cipőm pedig tiszta sár. Szülői franciaágyon vergődni, pogózni, őrjöngeni, amíg nincs vége a dalnak, az egyetlen dalnak a kazettán, ami után *Commodore 64-es* játékok sístergése van. Talán a *Creatures*, a *Last ninja*, vagy a *Test drive*. Esetleg a *Boulder Dash*. Kinek jut ideje az örült kilencvenesekben *Commodore 64-es* játékokra? A T2-t Kácsor Karcsi bácsiéknál néztük meg másolt kazettán, rossz minőségben, döbrent, áhítatos csendben. Az időutazás logikátlanságát senki nem kérdőjelezte meg, fel sem tűnt senkinek, a higanyem-

beres akció annyira valószínű volt. Azután sokáig úgy ültem a *Tacskómon*, mint Schwarzenegger a *Harley-n*, Kácsor bácsi pedig nem sokkal később csatlakozott a kisújszállási motoros klubba (Griff Motor Klub). Kácsor bácsi lánya hamarabb tanult meg olvasni, mint én. Hogy irigyeltem tőle, mikor egy *Mogyorós* csokipapíron demonstrálta tudományát. Vajon ő is ott volt? A lehetséges nukleáris apokalipszis megelőzésével egyenrangú probléma lehetett akkor. Hogy tettett! Mennyire zavarban voltam előtte mindig. Láttam kinyílni, de eszembe sem jutott megszólítani. Ha lett volna TSZ, akkor nyilván a biliárdos teremben vagy a KISZ-ben nézzük meg. De akkor már egyik sem volt. Az apokalipszis akkorra már bekövetkezett. Legalábbis sok család alatt megingott a föld. A rendszerváltással ugrottunk 20-30 évet. Kevesen voltak felkészülve rá. A Guns N' Roses koncertjére el akartunk menni, apát majdnem rávettük. Aztán mégsem. Ha pár évvel idősebbek vagyunk, talán láttuk volna a *Faith No More-t*, a *Soundgarden*-t, és persze a *Gunst* élőben. Volt, aki látta őket. Most nem szeretnék pár évvel idősebb lenni. Közelebb lennék valószínűleg halálomhoz. Az a srác pár évvel idősebb nálam, most már örökre, akinek megvolt a jegye az évszázad koncertjére. Annak a pénzzállító fiúnak, akit egy héttel a koncert előtt lőtték agyon valahol itt, ahol most élek. Vagyis a közelben, pár utcával arrébb. A *Vak Bottyánban*. Nevetségesen kevés pénz volt nála egyébként. Már felmondott, de azt mondták neki, a hónap végéig még jöjjön. Május volt, talán látott még egy-két rózsabimbót kinyílni, miközben vitte az üres zsákokat.

Queen

Apa barátnőjét, Gizit mindig kérdezem, milyen volt, azt mondja, jó. Nem lehet elmondani. Tényleg jó lehetett. Tényleg nem lehet. Elhiszem neki. „Kérem, maradjanak velünk.” Gyerekkoromban annyira jól tudtam utánozni *Freddie Mercury*-t, hogy komolyan megfordult a fejemben, esetleg jelentkezem egy Freddie Mercury-hasonmásversenyre. Az emlékkoncertet ('92) felvettük videóra. A kedvencem az volt, amikor *Axl Rose* állt a színpadon. Őt is jól tudtam utánozni. Egyáltalán: bárkit jól tudtam utánozni. A mimikájukat, mozgásukat, hangjukat.

Például *Harrison Fordot*, ha akartam. Habár senkinek nem mutattam meg tudományom. Talán most már nem is menne. Vagy ez olyan, mint a biciklizés, vagy az úszás? Ha egyszer megtanulod, soha nem tudod semmissé tenni a tudást? Az elektromos gitárt is tudtam szájjal! Dzs-dzs-dzs. Ez még mindig megy. Kár, hogy nem hallok.

Ki akar örökké élni, éneklő Freddie a *Hegylakóban*. Vajon ő milyen ruhát viselt volna *Bowie* temetésén? *Bowie*-nak jobban állt a gyász.

Fél térdre ereszkedve imádkozott az arénában, ami azóta már nem létezik, abban a lehetetlen színű öltönyében, mint egy szomorú *Joker*. Az emlékkoncerten egyedül ő énekelte a saját dalait. Az egyik a *Heroes* volt, a másikban meg arról, hogy huszonöt évesen mindenki öngyilkos akar lenni. *Bowie* akkor kb. negyven lehetett? Minden embernek ilyen temetésének kellene lennie. Tartani egy ilyen

emlékkoncertet, amit közvetít a tévé. „Kérem, maradjanak velünk. Még vannak hátra olyan előadók, akik ezt a talán fokozhatatlannak tűnő hangulatot fokozni tudják. Itt van mindjárt az első!” Nem ismertem Elton John-t. Soha nem hallottam még róla.

Az *Oroszlánkirály* zenéjét ő írta, ennyi volt meg. Ahogy a szemöldökét húzogatta, miközben a *The show must go on* énekelte a piros cowboyruhájában. Aztán Axl Rose-zal a közös duett. Vagy fordítva? Nézem a *Youtube*-on. Akkor még nem volt minden ennyire éles. Akkor még ha sokat néztél valamit, egyre életlenebb lett. Ha valaminek nem volt kontúrja, azt jelentette, fontos. Elton John egy időben mindenki temetésén elénekelte a *Candle in the wind*-et. „Vajon Freddie Mercury lánya ott volt a koncerten?” „Én azt hittem, Freddie...” Hangok a vonaton. Tetszett neki a show? A kis Bulsarának tetszett a show? Egyszer együtt utaztam valakivel, aki azt állította magáról: ismeri Freddie Mercury lányát. „Én azt hittem, Freddie...” „Nem, nem, ez még azelőtt!” „Azelőtt?” „Azelőtt!” A Queen vonatos klipjét szerettem a legjobban. Ahogy a mozdonyon kellett magát, ahogy áttöri a vonat a falat (ma már látszik, hogy hungarocell) az alagút végén. Hosszú lábú, szőke modell rövid szoknyában, magassarkúban sétál a síneken, szeme kifestve, mintha bankrabló lenne. David Bowie félt a repüléstől, egy időben vonattal járt mindenhová. Talán egyszer Freddie lányával is utazott. Vagy azzal a törökszentmihályi férfival, aki azt mondta, ismeri őt. Vagy ezt csak álmodtuk? Az is lehet, hogy Elton John és David Bowie együtt találták ki a pletykát egy vonatkabinban, és Freddie lánya csak ugyanolyan valóságos, mint a szegedi kocsmában pizsamában felbukkanó Hegylakó, akinek mindenki fizetett egy kört. A halhatatlanok varázsa sokáig elég erre. Mi lehet most a halhatatlanokkal? Persze nem neki, Christopher Lambertnek fizettek, Connor MacLeodnak, aki képtelen volt meghalni. Nem tudom, él-e még egyáltalán, ahogy errefelé mondják. Christopher Lambert ugyanolyan valóságos, mint Connor MacLeod, vagy Elton John, vagy David Bowie, vagy Freddie Mercury, vagy a Freddie Mercury lányáról mesélő törökszentmihályi férfi, vagy Freddie Mercury lánya.

Hallgatom Freddie-éket a *Spotify*-on, a 86-os magyarországi koncertet. Az évszázad koncertjét. Mintha egy másik bolygóról vagy a túlvilágról érkező rádióadás lenne. Apa barátnője ott volt. Lehet, hogy több barátnője is volt ott, de a mostani biztosan, aki anya halála után lett a barátnője, és akkor még valaki más volt a férje. Még az is lehet, hogy anya is ott volt, titokban ment el, talán nem is apával. Talán apa volt ott valaki mással. Talán senki sem volt ott, és az egész csak egy hazugság, és az egész egy összeesküvés. Mindig kérdezem, milyen volt a koncert, azt mondja, jó. Nem lehet elmondani. Tényleg jó lehetett. Tényleg nem lehet. De azért elrontani is nehezen lehetett volna 86-ban a színekre, hangokra, fényekre kiéhezettek előtt. Tavasz szél vizet áraszt. Már nincs kedvem utánózni Freddie Mercury-t. Saját magamra szeretnék hasonlítani.

Végzés

A pékségben kaptam meg végül a diplomámat tegnap kora délután. A Művelődési Ház helyén üzemelt. Az albán pékfiú adta át, lisztes kezét törölgette, kérdezte, én én vagyok-e. Kérdeztem: hogy érti. Gratulált, de nem csinált belőle nagy ügyet. Talán másnak is jött már oda fontos postája. Nagy megkönnyebbülés volt, hogy végre a kezemben tarthattam a bizonyítékot. Egy nagy fadoboz, Stühmer csokoládéval tele, vagy inkább, mint a 37 éves korában meghalt (májnagybodás) Toroczky Lajos, nagypapám testvérenek a diplomája, a trikoloros paszományon lógó, nagy koronás viaszpecséttel, az összeomló Illésy utcai házból menekítettem. Vagy inkább, mint egy díszes szivartartó, amiben Kovács papám a munkásör-kitüntetéseit tartotta. Hihetetlen, hogy a kezemben van, gondoltam. Olyan sokszor álmodtam már azzal, hogy rájönnek: valami tévedés történt, egy tárgy hiányzik, mint egy kardigán, vagy golyóstoll, így nem lehet lezárni éveket, vissza kell menni a hegyek közé, a Kastélyba, hogy befejezzem, amiről tudom, soha nem fogják hagyni, hogy befejezhessem. Meg kell keresnem a nyelvészeti tanszéket, de már régen nem él az, akinél én kezdtem, már egészen más rendszerben folyik az oktatás, talán nem is magyarul, hanem kínaiul, oroszul, pótolhatatlan az az aláírás. Fogalmam sincs, hogy maradhatott ki, mint egy egészen fontosnak hitt, de elfelejtett gondolat, zavar a hiánya. A tekintetekből azt látom, felesleges minden kétségeesett sorban állásom, már rég nem tartozom közéjük, nem vagyok „pázmányos”, ami itt a fiatal szinonimája, talán soha nem is voltam. Rájöttek a csalásra. De most, ebben a pékségben végre sikerült. Nem maradt ki semmi. Sikerült befejeznem az egyetemet! Hátamon a gitárommal, amit valamiért valahová cipelek, talán órára megyek a zeneiskolába, hogy valami Carcassit bogarásszunk Szőlősy tanár úrral, aki mindig oroszra váltott, ha felmérgette magát. Úgy pakolgatta az ujjaim. Nézegetem a diplomám, ezt a furcsa fadobozt, és boldogságot érzek. Sikeres középfokú nyelvvizsgám után a postára mentem érte a valóságban az igazi diplomámnak. Nem vártam, hogy boldog leszek tőle, de hogy ennyire értéktelen legyen, az azért meglepett. Így képzelem azt, ahogy egy OT III-as szcientológus, miután elmondtak neki mindent Xenuról, kilép az épületből. Most, ebben az álomban fontosnak tűnik az egész, csak éhes leszek a pékség illatfelhőjében, ellenállhatatlanul vonz valami. Lekváros buktát ennék, ami most sült ki, még jó forró. De nincs nálam pénz. A sor centinként tol előre a kasszához. Nincs visszafordulás, túl szűk a hely ehhez, ráadásul gitárral, éhesen kell otthagynom őket, üres kosárral. Kilépek a kisváros főutcájára, hazamegyek megmutatni anyának, aki Kovács mamámék Piac utcai lakásában vár, és aki egyben Ildi, a feleségem, és neki is valami köze van az aranyragyogáshoz. Egymásra fényképeződnek álomban, mint mikor régi fényképezőgépből nem veszik ki a filmet, és amikor előhívják, rájönnek, ugyanarra lóttek két emléket, az alakok egymás testvérei is lehetnének. A nő a nyugati tájolású szobában ülnek, délután, késő tavasz, vagy kora nyár, megyek haza, megmutatni a bizonyítványom nekik, hogy megdicsérjenek, megsimogassanak. Hogy ők a büszkeségtől, én a nyugalmuktól együtt ragyogjunk, míg haza nem jönnek a többiek.

Ballagi Zsigmond

Egy öböl partján Bombayben

Szabolcska Mihály emlékének

*Ami átfénylik: megmarad.
Most hasonlítanak a fák,
ritkás lámpafény a világ,
a víz magának kuttyogat.*

*Hogy honnan szól, nincs jó adat:
transzlációs szimmetriát
követnek völgyön-földön át
az öblök és az éjszakák.*

*Helyét veszi az áradat:
kitűzhetetlen nullapont –
de Szántódtól a Badacsonyt
méri ki csöndben méreget.*

A földikutya dikciója

*Nunquam revertar
Dante*

*Nunquam revertar
Babits Mihály*

*Nunquam revertar
Nemes Nagy Ágnes*

*Sűrűn folyó, tapadós vakmeleg.
Csak rágja, hányja, dúlja szét a földet,
hajtja magát lapát talpán odább,
bele se remeg, hogy végigpörög
a morzsalék nyirkos gerince mentén.
Kanyargós, hosszú, megjegyyezhetetlen
tárnát pusztít végig a fű alatt,
hol vakjázatban áll az ürülék.*

*Lerántja mind a sápadt gyökeret,
szájába hullik a rémült pajor.
Harap és ás – a teremtésben része.
Fejjel kopog mind barlangja falán:
csak össze ne fussanak útjaik!
Dohos, sötét, korlátolt kártevők
megválthatatlanul makacs világa*

*Hogy ide visszatérnék én? Soha!
Maradok inkább, merre már vagyok,
ahol hely, illat, zaj mind ismerős,
és nem bánt semmi parazita fény.
Várnak a jól bejártam vágatok,
a szomszédban tevékeny társaim,
a földmunkák, a magány öröme,
és esti lakomára a pajor.*

Megjegyzés: A földikutya fokozottan védett, őshonos rágcsáló, 2018-ban az Év Emlősének választották. Az idézet magyarul: *Soha nem térek vissza.*

Tóth László

Ahogy én...

Széljegyzetek elszelelt napokhoz (2019, 2020)

Helyfoglaló

Véletlen rátalálás az *Irodalmi Szemle* új sorozatára, a *Helyfoglalóra*, mely „az elmúlt és jelen idők szlovákiai magyar irodalmának egy-egy emlékezetes, esetenként akár méltatlanul elfeledett darabját” szeretné felidézni. A szándék kétségtelenül helyeselhető, s egyelőre mindkét „újrafelfedezett” írás valóban megérdemli a reflektorfényt: mind *A hülyekamasz* (Czakó Jóska novellája), mind pedig Pálovics László *Agyleléje* még ma, három és fél évtizeddel a megírásuk után is kitűnően működő szövegek. Jóskaé egyébként első díjat nyert az annak idején a pozsonyi *Nőben* meghirdetett, általam kezdeményezett diákalkotói pályázaton, ám kétségtelenül jó szándékú főszerkesztőnk, Haraszti Mészáros Erzsébet azonban 1982-ben, az akkori *Husákiában* uralkodó viszonyok között, de egy hetilap lehetőségeit messze meghaladó terjedelme miatt sem tudta vállalni a közzétételét a lapban. A következő évben aztán Grendel Lajosnak valahogy mégiscsak sikerült elérnie Doba Gyulánál, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjénél, hogy a folyóirat, ha kissé megcsonkoltan is, valahogy mégiscsak lehozta Czakó írását. Melyet természetesen, annak rendje s módja szerint, még így is följelentettek, de hát ez már csak így ment annak idején... Az elbeszélés csonkítatlan szövege végül már csak Czakó rendszerváltás utáni, kalligramos novelláskötetének címadó írásaként jelenhetett meg vagy tíz évvel később. Pálovics *Agyleléjét* pedig – akit nem ismertem személyesen – 1992-es, a csehszlovákiai magyar novella hetven évét felölelő, *Tudósítás egy ország elvesztéséről* című, a Széphalom Könyvműhelynél Budapesten megjelent antológiámba soroltam be, mely Márai 1919-es *Sokan vagyok*-jával indít, s melynek Pálovics 1989-es *Agyleléje* lett a legfrissebb írása.

Vagyis a sorozatindítást mindkét esetben telitalálatnak gondolom, s az tökéletesen egybevág a magam ízlésével és értékrendjével is, ami még inkább kíváncsivá tesz annak folytatását illetően. S igazából nincs gondom Hizsnyai Tóth Ildikó Czakó novellája elé írt kisbevezetőjével sem az áprilisi *Irodalmi Szemlében*, bár – kétségtelenül nem alaptalan, s nagy igazságok szülte – indulatát kissé tendenciózusnak, egyoldalúnak érzem. Arról a „csehszlovákiai magyar irodalomról” *rántja le* ugyanis szóban forgó írásában a leplet, mely igazából már a vonatkozó időben, az 1980-as évek elején sem létezett úgy, olyan egyértelműen és differenciálatlanul, ahogyan s amilyennek ebben a kis jegyzetében beállítja. Persze kétségtelen,

hogy adott volt egy politikai helyzet, egy politikai-ideológiai kényszerektől szenvedő struktúra, melynek valóban csökkent gondolkodású és ízlésű haszonélvezői mellett azonban már a szóban forgó időben is megvolt a maga, ma is érvényes műveket és kezdeményeket eredményező *ellentétele*, azaz megvoltak azok az irányok és törekvések is – mégha támadások erős keresztütében is –, amelyek már a nagyobb távlatok és tágabb összefüggések, szigorúbb és általánosabb érvényű értékrendek felé mutattak. Tehát rossz esetben is legkevesebb *két csehszlovákiai magyar irodalom* létezett már akkoriban is: egyfelől az, amelyet Ildi szapul – s ismétlem: egyáltalán nem alaptalanul – a jegyzetében, de csehszlovákiai magyar irodalom volt az is, amelyben – még ha a hatalom és csinovnyikjai részéről egyre szűkíteni óhajtott keretek között is – teret kapott Tózsér Árpád is, Grendel Lajos is (s mellettük többen is), és teret nyertek azok az ízlések, szándékok és törekvések, kezdeményezések, melyek az adott kényszerek és kényszerúségek ellenére számos, mai szemmel is mérhető eredményeztek, s melyek végső soron Czákó Jóskát, Pálovicsot és fiatal társaikat is felszínre hozták, és az érdemesebbjüket és kitartóbbjaikat ott is tartották. Hiszen ha ez nem lenne igaz, talán nekik kettőjüknek sem foglalhatnának most helyet a régmúlt időkből a mai *Szemlében*... (2019. május 13., hétfő)

Háromszög

A magyar verspróza, illetve gondolati költészet új irányait keresi Somlyó György 1967-ben megjelent, a maga környezetében újszerűségével (is) ható, *Mesék a mese ellen* (1967) című kötete, melyet *A mesék második könyvével* folytatott 1971-ben. A kötetpár első darabjával költőnk – mondja róla Kabdebó Lóránt – olyan *határterületre* lépett, ahol „úgy csupasztotta le a pontos leírásra és a logikus gondolatra a verset”, hogy közben nemcsak megtartotta, hanem fokozta is az azt egybentartó feszültséget. Maga Somlyó, amint egy általam készített hosszú beszélgetésében elmondta, szóban forgó verspróza-ciklusát, francia fordítója, Eugène Guillevic szóeleményével: „ellenmeséit” szembefordulásnak minősítette „a nálunk, Magyarországon akkoriban [...] tulajdonképpen mindenben – a politikában ugyanúgy, mint a költészetben – egyaránt meghatározó felfogással, mely még mindig nem racionálisan és analitikusan értelmezte a világot, hanem egyfajta anakronisztikus mese-konceptusban”, mellyel az ő világotelmezése „élesen szembenáll”, ami azonban „nem jelentett elszakadást az európai vagy egyáltalán az emberi kultúrának az ősbibb formáitól, hanem csupán azok átalakítása volt”. Azaz megértette, hogy „a mese struktúráját kell” felhasználnia „a mesélés elleni tiltakozásul”. Egyszersmind költőnk ez apró világmagyarázatainak realizmusához a groteszket és az abszurdot is mozgósító – s helyenkénti moralizálásaival is mértéken belül maradó – versprózája, illetve prózaverse a magyar szabadvers külön útját jelentette be kora verstermésében, s a valóságához való viszonyában is tiltakozás volt a sémák és a konvenciók ellen. Somlyó olyan *gondolkodó nyelvet* teremtett e „magánműfaja” számára, melynek segítségével úgy beszél tárgyáról, hogy azt a legteljesebb mértékben kívülről szemléli, és úgy azonosul valamivel, hogy azon mindenestül kívül marad. Rónay György ebben az eljárásban „a saját-

tosan nyelvi, nyelvben és a nyelv által való gondolkodás példáját” látja, amihez rögtön hozzá is teszi, hogy „nem sok ilyen van költészetünkben”.

Érdekes összefüggés, hogy Somlyó szóban forgó filozófiairaktátum-versei, önmagukon túlszaladó gondolatfutamai, minduntalan groteszk léthelyzeteket demonstráló elvonatkoztatásai mennyire egy irányba tartanak – valószínűsíthetően tőlük függetlenül – az 1960-as, 1970-es évek cseh lírájának egyik meghatározó alakzatával, a „mindennapok költészetének” tárgyilagos, szenttelen, valóság-leíró (valóság-hű?) ellentételezettségével, vagy a lengyel Tadeusz Różewiczék, Zbigniew Herberték történelembölcseleti groteszkjeivel. Figyelemreméltók például e szempontból a cseh Miroslav Holub (1923–1998) ellenmitoszai, antimeséi és rövid értekezései vagy Herbert (1924–1998) „tárgy-tanulmányai”, illetve Cogito úr-ciklusa és Somlyó (1920–2006) – hozzájuk képest talán kissé bőbeszédűbbnek tűnő, lazábbnak ható – ellenmeséi közti nyilvánvaló, bár akaratlan összefüggések. (S mint látható, lényegében ugyanabból a Közép-Európából, ugyanabból a köztes-európai történelemből kinőtt és ugyanazt a tapasztalatot hordozó nemzedék képviselői mindhárman...) Úgy is mondhatnánk: Herbert történetfilozófiai szkepticizmusa egyfelől, Somlyó természettudományos világ-és énszemlélete másfelől, s a kettő szervesítésével kísérletező Holub ugyanazt a háromszöget zárják körül a maguk – egymáséit is idéző – eszközeivel. (2019. augusztus 15., csütörtök)

Ahogy én

Dedikált köteteim lajstromozásánál Vasadi Péter *Ahogy én tudom...* című, még 1994-es jegyzet-, illetve kisesszéfüzére akadt a kezembe. S a legnagyobb elismeréssel kell intenem ezúttal is Péternek a túlvilág felé a *pontos* címadásért. Mert aligha lehet fontosabb feladatunk az életben – s nemcsak íróként, hanem bármely tekintetben –, ami indokolná létünket, az „ahogy én tudom” bizonyágtételénél... És bár sok minden egyebet is hozzátehetünk a világhoz, a legfontosabbak egyike talán éppen ennek készítése... (2019. október 24., csütörtök)

Más

„Az *ugyanaz* az egyetlen, ami biztosan más” – olvasom szintén Vasadi Pétertől. S micsoda (belső, logikai) feszültség ebben az axiómában! (Feszültség, de nem ellentmondás – hangsúlyozandó, mint annyiszor, ezúttal is.) S bizonyos, hogy világunkat is ezek a belső feszültségek tartják fenn (mi több, valószínűleg egybe is). Hiszen van-e, lehet-e megnyugtatóbb léttapasztalat a számunkra, minthogy a *más* is a saját egyetlenségében érvényesül, s az *ugyanaz* is magában hordja a maga másságát? (2019. október 24., csütörtök)

Irány

Hosszú hetek óta levelezésemet – ötven év levelekbe kódolt összevisszaságát – rendezgetem, lapozgatom, bele-beleolvasva egyikbe-másikba. Amiről Kassák Lajos verse, az *Elsárgult levelek* jut eszembe még a hatvanas évekből: „Esténként régmúlt barátaim leveleit olvasom / és érzem / egyre kitárulkozóbb a világ.”

Ugyanígy vagyok én is. Az elmúlt időt hozzák vissza és töltik meg újra olyan tartalmakkal, amelyek az emlékezetem számára egészen eddig teljesen elveszettek voltak. A vízszintesen egymás mellé rendezett betűk, szavak hirtelen vertikális irányban nyílnak meg, s az idők – személyes időszámításom – mélyébe vezetnek. Igen, igaza van Kassák Lajosnak. A világ nemcsak horizontálisan, hanem függőleges irányban is *kitárulkozhat* a számunkra. S azt hiszem, ez a *kitárulkozások* igazi iránya, vertikálitásukban rejlik a jelentőségük, ez adja meg a súlyuk. „Bányásznak érzem magam / aki az idők örökké éhes méhében dolgozik. [...] A mélységet és a magasságot egyszerre élem át.” És ez is így van. Hiszen ez a mélybe tartó út a transzcendens magasába visz... Ahol – hiába elnehezült lábaim – egyszerre súlytalanok érzik magukat... Ami a mélyben van, hirtelen minden magasba kerül... (2019. november 8., péntek)

Kazinczy

Brünn; délelőtt Zsuzsával és Annával a Spielberg kazamatáiban. Szegény Kazinczy! Bár nem lehetett akármilyen törekeny, gyengécske-betegecske úrifi, s kemény fából kellett, hogy faragják, ha fogsága majd hét évét, és különösen az *ezekben* a cellákban töltött hónapjait kibírta... De lehet, mindez csak üdülés volt azokhoz a küzdelmekhez képest, melyeket a magyar irodalomért és nyelvért meg kellett vívnia? S ha erre tekintek, bizony, manapság is bőven lenne dolga, teendője köztünk... (2020. január 4., szombat)

Mozi

Törbe ejtve, az amerikai Rian Johnson egészen friss detektívtörténete – tavaly november 27-én volt a világpremierje, és a múlt héttől már Dunaszerdahelyen is látható – Daniel Craiggel (a legújabb Bonddal), az eddig minden általam látott filmjében karakteres Jamie Lee Curtisszal (Tony Curtis lányával), az 1980-as évek krimisiker-sorozata, a *Miami Vice* egykori dinamikus nyomozójaként befutott, egyébként velem egyidős, s e mostani filmszerepébe beleöregedett Don Johnsonnal, továbbá Christopher Plummerrel, és akit még nem ismertem: az érzékeny, kubai Ana de Armasszal. Izgalmas, szövevényes mese, lélektanilag árnyaltan megformált jellemek, Steve Yedlin elsőrendű, kivételesen gazdag képi világot mutató operatőri munkája, Nathan Johnson dinamikus zenéje, váratlan hanghatások – egyszóval, mivel a második kávémat ma meg sem ittam, és a délutáni szunyót is kihagytam valami miatt, minden együtt ahhoz, hogy a film engem is ébren tartson. Pedig – lévén, hogy Zsuzsával csak ketten ültünk a nézőtérben – horkolással nyugodtan gazdagíthattam volna én is a film zenei és hangzásvilágát... (2020. január 13., hétfő)

Fejlett

Mondattöredék Somlyó György *Mesék Párizsról* című „ellenmeséjének” *Utcasarak*-epizódjából még az 1960-as évek derekáról: „... az emberi nem fejlődésének mai szakaszában, amely a *legfejlettebb országok fejletlenségének* kora...”

(Kiemelés tőlem.) Mit mondjak? Megint csak Bacsó Péter filmes örökzöldje, *A tanú* Virág elvtársát kell idéznem: A (nemzetközi) helyzet azóta csak fokozódott...

Bizony, szépen nézünk ki ebben a lázas – öntelt – egyhelyben-topogásban... (2020. január 15., szerda)

Irodalom(történet)

Délután ma is nagy séta, útba ejtve a kertet, ahol – ösztönösen adódó hasonlaltal, a szemközi temető miatt is – túlvilági a csend és minden változatlan, azaz: minden rendben. A *Magyar7*-ben Lacza Tihamér írása Grendel Lajos irodalomtörténetéről (*Foglyai vagyunk a saját időnknek*). Aki legfőképpen azt emeli ki Lajos nem mindennapi vállalkozásából, hogy mert fittyet hányni „a jelenleg uralkodó irodalmi kánonra”, amely „bizonyos szerzőket teljesen kiradírozva” a magyar irodalomtörténetből, „olyan életműveket is górcső alá vett, mint a Nyíró Józsefé, a Bánffy Miklóse, a Wass Alberté vagy éppen a Tormay Cécile-é”. Márpedig Grendelnek „ez a fajta nyitása és a prózájában is kimutatható horizonttágulása nemcsak értetlenséget szült azokban a körökben, ahová tartozónak vélték, hanem időnként nagyképű kritikus megjegyzéseket is, mondván, hogy az író már a hanyatló korszakába lépett, és ezt igyekeztek a betegségével is indokolni”. Más kérdés, teszi hozzá Lacza, hogy „valóban irodalomtörténet-e” Lajos könyve, amit rögtön meg is válaszol azzal, hogy a babitsi vagy a Szerb Antal-i értelemben kétségtelenül az, mi több, a mű érdeméért ismeri el azt is, hogy – akárcsak a hollandiai Kibédi Varga Áron – egyszerre „két optikán” keresztül igyekszik szemlélni a választott korszakához tartozó munkákat: „a jelen felől és a tárgyalt korból”. Ugyanis, írja: „Sokan, mert foglyai a saját idejüknek, a tárgyalt korról eleve nem törődnek”, s „a jelen kritériumaival mérik a rég halott szerző teljesítményét”. Ám a baj ezzel ott kezdődik, hogy ezek az elvárások nem csak esztétikaiak, hanem „sokszor az aktuálpolitika és a divat is alakítja őket”, s „Hangadó és véleménydiktátor csapatok igyekeznek kisajátítani az ítélkezés jogát, és lesöpörni a másfajta nézeteket”. Amiben magam is teljes mértékben egyet tudok érteni Tihamérral, annál is inkább, mert Lajos közel hatodfélszáz oldalas munkájában számos olyan alkotó is szerepel, akik például Szegedy-Maszák Mihályék háromkötetes, mégis erősen „foghíjas opusában”, *A magyar irodalom történeteiben* említésre méltónak sem találtattak. Ezért Tihamér Grendel külön érdemének tudja, hogy „azokra is odafigyelt, akiket mások a »futottak még« listára sem tennének fel”. Am azt az irodalomtörténetet, fejezi be figyelemreméltó jegyzetét Lacza, melyben – Lajos már több mint egy évvel ezelőtti halálára célozva – Grendel is szerepel, „valaki másnak kell megírnia”... Hát igen... ám kérdés, hogy nem olyan valaki vállalkozik-e rá – mert ez is könnyen megeshet mai világunkban –, aki ezt az irodalomtörténetét nem tudja majd megbocsátani a prózaíró Grendelnek sem... (2020. január 16., csütörtök)

Olvasó

Éjjel kettő és három között ismét az olvasás órája. Egy réges-régi Kalligram akadt a kezembe, még 1993-ból, Grendel Lajos idejéből. S szerkesztői között – Csanda Gábor és Hizsnay Zoltán neve alatt – Széky Jánoséval együtt, a lap másik

budapesti szerkesztőjeként – meglepetve fedezem föl az enyémet is. Amiről meg is feledkeztem már. Hány éve is ennek? Huszonhét! Ami olykor már egy egész emberéletet is kitehet. Ha pedig így vesszük, hány emberéletnyire vagyok már e hirtelen kezembe került lapszámtól, s valahai magamtól? Akárhogy is számolom, már a harmadik (életem) telik azóta...

De meglepetve nézegetem magát a lapot is. Benne az akkor már festőállványai, rajzappái *túlján* levő „kassai Chagallt”: Jakoby Gyulát, de örömmel fedeztem föl benne ESZE¹ esszéjét is Korin Gézáról, a gyulai könyvtáros-levéltárosról, akit anno még ő mutatott be nekem. Írásáról viszont most az is eszembe jut, hogy nem kellett volna már rég összeszed(eget)nünk és kiadnunk ESZE ragyogóan bölcs és kivételesen művelt, invenciózus esszéit, kritikáit, összefoglalóit? De hadd emeljem még ki a lapból Fábíán Nórát és Mórocz Máriát (ráadásul utóbbitól itt későbbi bemutatkozó kötetének címadó textusa, a *Survive* olvasható) – emlékszik-e még rájuk és tehetséges prózájukra bárki? Hiszen évtizedük legfigyelemreméltóbb felfedezettjei közé tartottak s tartoztak is mindketten közvetlenül a rendszerváltást követő években – még Grendel Lajos talált rájuk –, amikor az irodalomban, irodalmi életben is olyan folyamatok zajlottak, amelyek értékalapú integrálódásukat a kortárs magyar irodalom egészébe akár segíthették is volna. Am hogy nem így történt, abba többek közt az is belejátszhatott, hogy ezek a folyamatok az időben is kettős természetűek voltak, amiről akkoriban (is) épp Grendel beszélt: szemléletük szerint integráló, illetve asszimiláló törekvésekre osztva azokat, mely utóbbiak, figyelmen kívül hagyva, hogy „a magyar irodalomnak a határon túli ágai nem feltétlenül a magyarországi azonos törésvonalak mentén tagolódnak”, és közömbösebbek maradnak mindennel szemben, amit nem tudnak úgymond asszimilálni, magukba olvasztani. Vagyis a fentiek alapján vélhetően részben ezzel az érzéketlenséggel, szemléleti merevséggel, farkasvaksággal is összefüggésben lehet, hogy egy idő után eltűntek az irodalmi horizontról. Vagy például itt van kisprózájával, illetve verseivel e réges-régi lapszámban Hajdú István és Gyetvai Zoltán is, akik nevezett két hölgygel együtt szintén rég hallgatnak már; s itt Krausz Tivadar is, akit fényes indulásának évtizede óta sajnálatos mód szintén inkább csak távolodóban látni... A húszéves Csehy Zoltán indulatteli, ám itt még kissé vérszegény *Hátsó gondolatával* van jelen a lapban, nem úgy Vörös István, akivel kapcsolatban most azon töprengök, észrevette-e valaki, hogy itteni *Partraszállása* micsoda nagy vers, vagy csak az elmúlt huszonhét év távolában nőtt meg a szememben ekkorára? S persze sorolhatom a többieket is: a nemrég még az ötvenen innen elhunyt Térey Jánost két érett koraijával; Varga Imrét, akit azóta is ritkán vesznek észre, pedig sűrűn mutatja mélybeni értékeit, e helyt például *Partok* című versében nyelvét – s a nyelvet – (is) beszélgeti mesterien; Vasadi Pétert Hamvas Béláról, aki szerinte „a létrontás démonian anarchikus korszakának” nevezte a 20. századot, s nekem most az jut eszembe okos esszéjéről, benne már nyakig a 21.-ben is, hogy fokozható-e és meddig ez anarchia; Danilo Kišt, amint szüleiről, családjáról, gyermekkoráról beszél Borbély Jánosnak; Zbigniew Herbertet s az ő ironikus-bölcs Pan Cogitóját, amint elmondja „Spinoza megki-

1 Boldog emlékezetű barátunkat, Endródi Szabó Ernőt nevezük magunk közt imigyen.

sértését” és amint a „hosszú életről” is tart nekünk egy tanórát; a Szvatkó Pált még a második világháború előtti időkből megidéző Filep Tamást és G. Kovács Lászlót; valamint Hizsnyan Gézát, aki ritkás színikritikái gyakori csúcsteljesítményének egyikével ostromozza e helyt a kassai Thália akkori *Rómeó és Júliáját*...

Szóval, igen, ez a lapszám (bár leadott anyagom, jut eszembe, csak egy volt benne, amit ESZÉ-től kértem el ide, lévén, együtt dolgoztunk akkoriban egy *fővárosi szerk.*-ben), s az a lap még én voltam, és türelmetlenül vártam mindegyik számának megjelenését. A mai Kalligram ezzel szemben már idegen, a kezembe is ritkán kívánkozva, olvasásra is ritkán kínálkozva már... A kérdés csak az – bár végső soron mellékes –, hogy melyikünk távolodott (el) a másiktól... (2020. január 30., csütörtök)

Fogás

Délben Juli lányom telefonja: tudom-e, hogy meghalt Soóky László. Hát... nem tudtam. Azt igen, többen is említették, hogy beteg, de nem gondoltam volna, hogy ennyire. Pontosabban: azt gondoltam, hogy rajta aztán igazán nem talál(hat) fogást a halál. Hm... talált. Jó barátságban voltunk Lacival, lassan félszázada már. Kezdetben csak gondoztam az írásait, később már én *tanultam* egyre kiválóbb verseit, novelláit, színműveit, rendezőként jegyzett előadásait, színikritikáit... és természetesen a sokszor általam is erős fenntartásokkal fogadott vitacikkeit. S persze, volt idő, amikor szinte mindennaposak voltak a találkozásaink, közös időmúlásaink, levélváltásaink, amikor pedig az 1990-es évek derekán, lévén Budapesten éltem akkor már rég, nem tudtam elfogadni Holocsy István barátunk, a komáromi Jókai Színház frissen kinevezett igazgatójának a felkérését, hogy legyek (újból) a dramaturgjuk, őt javasoltam magam helyett... De a kötelék akkor sem lazult köztünk, amikor ezek ilyen-olyan okból meg is ritkultak közben. Mokány, makacs, nyakas, fáradhatatlan, vitális, vasból való ember volt, amit fejébe vett, végigvitte. Úgy látszik, egyre nem gondolt... soha nem jutott ideje gondolni rá, hogy a halállal is lehet még dolga... S az, úgy látszik, ezt a feledékenységét, szórakozottságát használta ki... Különben, biztos vagyok benne, hogy alulmaradt volna Lacival szemben ő is... (2020. február 16., vasárnap)

Bődület

Néhai írónőnk, Ordódy Katalin valahai – még a szocialista ántivilágból való, 1987-es – törökországi útinaplójából egy véletlenszerűen kiragadott mondat: „Vajon miféle istenek vezettek s vigyáztak rám, hogy illúzióimat soha semmi nem oszlatta el?” Ami rám inkább így (lenne) érvényes: Vajon miféle istenek átkoztak el... hogy bizonyos illúzióimtól soha (máig) nem szabadulhattam...

És ugyaninnen egy kapitális képzavar: „...halkan dörömbölt bennem az önmagammal való elégedetlenség.” Az ilyenek olvastán én meg valahányszor *suttogva elbőditem* magam...

A baj csak az, hogy az útirajz – bizonyos részei? – annak idején már megjelentek az Irodalmi Szemlében is, még az időben (tehát 1981 elejéig), amikor a lapnál

szerkesztősködtem... S vajon az efféle bődületeknél – és az írás további megannyi *lilaságánál* – hol voltam én? Átcsúsztak rajtam, vagy ezekkel a most kifogásolt részekkel akkorra Kati néni még nem készült volna el? De hol volt a kétségtelenül jó ízlésű F. J., aki a kötetet szerkesztette?

Hát igen... az áramszünetek mindig valamilyen kalamajkával járnak... S az ember csak imádkozhat, hogy legalább az iméntinél nagyobbak kerüljék el őt... (2020. április 20., hétfő)

Pisztoly

Egyre gyakrabban érzem az *Egy pisztoly csattant el* Tóth Árpádjával: „Ennyi az egész? S ha ennyi, mi hát? / Alig volt – érzed – s alig lesz tovább. // Két érthetetlen közt a józan csendben / Ülsz, mint egy üres és hideg teremben.” A számvetés, számadás ideje lenne itt az én életemben is. S az „üres és hideg terem” valóságának késztetése már ez. Főleg ha azt veszem, Tóth Árpád alig volt túl a negyvenen, amikor 1927-ben ezt a versét írta, ráadásul egy évvel később már halott. Ha jól tudom, Füst Milán írta róla, hogy „Úgy halt meg, ahogy a madár leesik az ágról”. Ami az emberhez is egyedül méltó (illő?) halál... így halni meg... szinte a maga számára is észrevétlen... (2020. április 28., kedd)

Másban

Kosztolányi az 1914-es *Modern költők* előszavában a műfordításról: „Csiszoltuk a nyelvünket ilyen verseken, hogy saját bonyolult érzéseink kifejezésére gazdag és könnyed, tartalmas és nemes nyelvet kapjunk.” Ezt is helyettem írta le Kosztolányi. Nem egyszerűen nekem, felhasználásra, hanem a bennem megfogalmazatlanul, alakatlanul kavargó gondolataimat, (meg)érezéseimet, tapasztalataimat öntötte ilyfélén gondos és pontos nyelvi formába. Végül is van-e, lehet-e fontosabb tapasztalat az élet(ünk)ben, mint hogy sorozatosan másban ismerünk/döbbenünk magunkra... S hogy minden, ami történ(het)ik bennünk s velünk, másban s mással megtörtén(hetet)t már... Bár ez így meglehetősen ócska közhely... a saját életünk mégis sokkal kiterjedtebb... mint amennyi x évünkbe valóságosan befér... (2020. április 28., kedd)

Vers

Az az igazság, hogy nem mindegyik *igazi* vers készül körzővel-vonalzóval. Nem egy ugyanis tele szabálytalanságokkal, elbillenésekkel, ide s oda kanyarognak is néha, mégis *mániákusan* célra tartanak. És mire a végére érsz, már biztosan tudod: körzővel, vonalzóval sem lehetett volna pontosabban. (2020. május 8., péntek)

Gyürkőzés

„... az író nemcsak ismeri a világot, hanem azt is tudja, hogy milyennek kell lennie” (Duba Gyula). Hát... nem tudom... Ha ismerné... nekigyürkőzne-e

folyton, akár ezredszer is, hogy meg- és kiismerje? (Még magát sem igazából...) Mert mi más lenne az írás, mint e nekigyűrközések sorozata... Ha pedig tudná, milyennek kell lennie a világnak, mi különböztetné meg az írókat az ideológusoktól és a diktátoroktól?! (2020. május 12., kedd)

Rend

Olvasom az e heti Vasárnapban a lap New York-i tudósítójának az ottani korona-helyzetről szóló írását, s abban a következő mondatot: „A láthatatlan kis vírus felborította az ember által felállított rendet.” Nos, én ezt némiképp módosítanám: a vírus felborította az ember által a természetre *kényszerített* rendet, figyelmeztetve a saját rendjére, érdekeire... Amelyek – a természet részeként – az emberéi is voltak az utóbbi évtizedekig (évszázadig), mely azt (is) üzeni nekünk a „láthatatlan kis vírus” révén, hogy nem válhatunk ki belőle büntetlenül és nem mehetünk szembe vele sokáig...

De vajon képesek lesznek-e levonni *ezt* a tanulságot azok, akiknek eddig is az volt az (önös) érdekük, hogy az embert kivonják a természet törvényeinek hatálya alól, és elvakult fogyasztókként a maguk vazallusává tegyék őt... (2020. május 22., péntek)

Szövevény

Reggel Csicsay Alajos Nyárad-könyvét hozta a postás (*Dunán innen, Csilizközben*), benne szintén csiliznyáradai írónk, de már az 1989 után indult közép-nemzedékéhez tartozó Vida Gergely tömörségében is körültekintő és szakszerű szerkesztői utószavával. Mely, előnyére (s első olvasatban), azt sem mulasztja el, hogy Csicsay vállalkozását beágyazza – legalábbis néhány minta, illetve útmutatás felvillantásával, Gaál Gábort is idézve, Illyés Gyulára is hivatkozva – a 20. századi magyar irodalmi szociográfia hagyományába. Nem fordít viszont semmilyen figyelmet arra, hogy esetleg egy szűkebben vett hagyománykörben – a (cseh) szlovákiai magyar irodalom szociográfiai vonulatában – is elhelyezze, annak legfontosabb törekvéseit és vonásait is felvillantva jellemezze a könyvet. Pedig ha már hagyományról, hagyományápolásról, a hagyomány ébrentartásáról van szó, miként az célja Csicsay Lojzi – Vida emlegeti ekként utószavában – könyvének is, ebbe a körbe akár Duba Gyula, Gál Sándor, Zalabai Zsigmond e vonulathoz tartozó, érvényüket máig sem veszített munkáira való, esetleg csak futólagos utalás is befér(hetet)t volna. Azt pedig már nem is említem, hogy a mai kortársi magyar irodalmi szociográfiai törekvések kontextusában is elhelyezhető lett volna a könyv, kiemelve azt helyiérdekűségéből (annál is inkább, mivel az, miután a község önkormányzata jelentette meg, aligha kerül szélesebb körben terjesztésre, azaz valószínűleg a falu határain túlra sem fog eljutni). Jóllehet a provincializmus és bezártság ellen mindig, s tulajdonképpen egész eddigi munkásságával fellépő Vidának azt is tudnia kell, hogy ezek ellenében az is egy út lehet, ha a *helyit* szélesebb összefüggései szerint is igyekszünk mérni és elhelyezni. Mint ahogy azt a szlovákiai magyar irodalmi hagyomány mértékadó vonulata is mutatja kezdettől,

de főként az 1970–1980-as évekre már majd mindegyik mozdulatával. Mert adott esetben nem takarhatja-e kisebbségi érzésünket, ha szemünket minduntalan a távolba meresztve s ott a talmit is aranynak látva és láttatva közvetlen környezetünk értékeinek szövevényére ügyet sem vetünk? Eltérően akár a jelen könyvében – de korábbi munkái többjében – is az őt körülvevő hagyományelemek, illetve valóságok számadójától, Csicsay Alajostól, azaz Lojzától is... (2020. június 2., kedd)

Vég

„A szándék nem elég ahhoz, hogy az elgondoltakat megfogalmazzam. Jó volna megérteni és megértetni mindazt, ami még megérthető abból a valóságból, ami előttem van” – olvasom Gál Sándor legújabb naplókötetében, a *Belső Univerzumban*. Ami tényleg vonzó feladat lenne (lehetne) számomra is, ám e kérdésben meglehetősen szkeptikus vagyok. Félő ugyanis, hogy – legalábbis mindabból, ami a világ menete eddig (ezeréveken keresztül) volt, és amit én tudok róla – ez már teljesen lehetetlen vállalkozás volna. Mert az a valóság, ami mostanában készül, illetve az, ami annak mutatkozik, már sokban nem a természet(es fejlődés) törvényeit követi, hanem egy, azoktól sok mindenben elrugaszkodó, azoknak sok mindenben ellentmondó mesterséges (konstruált, ideologikus) világba vezet(het)i el az embert, ami könnyen a végét is jelentheti (mint ahogy ennek is komoly jelei mutatkoznak már)... (2020. június 15., hétfő)

Szem

Temesi Ferenc *Apám* című könyvéből: „Az öregségnek egy ajándéka van: vissza tudsz nézni.” Persze, ha még van jó szemed hozzá... (2020. augusztus 18., kedd)

Menzel

Meghalt Jiří Menzel. Azzal, hogy az volt, aki lett, kicsit másokat is közelebb vitt saját magukhoz. S nemcsak minket, embereket, hanem a maga csehségét is hozzánk tudta adni, magyarokhoz, a maga csehsége is beépült a mi magyarságunkba.

Hogy most meghalt?

Igen, meg.

De, hál' istennek, nem ment el. (2020. szeptember 7., hétfő)

Nyelv

Hogy mit jelent számomra a magyar nyelv? Nos, és elsősorban: ezen a nyelven szoktam Istennel beszélgetni. S a nyelvet, amelyet Isten is megtanult (hitelesített) a kedvemért... (2020. szeptember 9., szerda)

Szék

Reggel hét. Rendes körülmények között már autóban vagy vonaton kellene ülnöm Budapest felé tartva, ahol ma lenne a művészeti akadémiai székfoglalóm. Ehelyett, a koronavírus-járvány miatti magyar határzár *jóvoltából* dolgozószobám számítógépem előtti székét *foglalhattam* csak el. Hát így megy ez mai napság mifelénk... (2020. szeptember 14., hétfő)

Figyelem (1)

Az éjjel a későbbi olvasásra szánt újságkivágataimat nézegetve-olvasgatva-rendezgetve került kezembe az *Új Szó* 2006-os „kerekasztala” (ankétja) a Fórum Intézet *Magyarok Szlovákiában* című többkötetes kiadványának *Kultúra 1989–2006* kötetéről, többek közt Beke Zsolt eszmefuttatásával a szlovmagy [sic!] magába-fordulásról, magába-zárkózásról... Amiért Kocur Lászlót is megrója, mert a szlovákiai magyar gyermekirodalom-termés „egyébként korrekt, pontos és kellően” kritikus összefoglalásakor úgymond „nem veszi figyelembe” a „meseirodalomnak” éppen az általa felölelt időszakban bekövetkezett „(magyarországi) fellendülését”. Eszébe jutott-e viszont már a kérdés, hogy a magyarországi gyermekirodalom-kritika (-repció) miért nem figyel kellőképpen, illetve a kívánatos mértékben és kiterjesztésben tárgyának határon kívüli részeire, így akár a szlovákiai magyarra is, ami szerintem ugyanolyan hiba (mulasztás) – ha nem nagyobb – mint amit ő felró Kocurnak... És észrevette-e példának okáért, illetve írt-e róla valaha, hogy ennek legjobb teljesítményei – csak kapásból említve néhány nevet: Simkó Tibor, Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Barak László, Z. Németh István, Fellinger Károly gyermekversei például – bőven összemérhetők a kortárs magyar(országi) gyermekirodalom-termés legeslegnagyobb hányadával, és lazán felveszik a versenyt vele. Vagyis kinek is a mulasztása (figyelmetlenség, közömbössége), hogy ezek rendre a magyar(országi) kánonok – vagy csupán érdekek? – figyelmén kívül maradnak... S vajon Beke – és az időközben általa indított *dunzt.sk* internetes portál – megtesz-e mindent azért, hogy ez ne maradjon így?... (2020. október 12., hétfő)

Figyelem (2)

Böndör Pál halálhíre az Írószövetségtől. Még október elején meghalt, pontos dátumot nem is írnak (a Wikipédián halálának időpontja pedig így szerepel: „október 5., vagy előtte”). Magam kezdettől, már az 1970-es debüt-je, az *Eső lesz* óta nagyra tartottam a verseit (bár személyesen nem ismertem őt), a Tolnai Ottóék utáni nemzedék egyik legizgalmasabb poétája (kicsit mindig Ottóék árnyékában maradva, ahonnan a magyar kritikai élet anomáliái miatt soha nem tudott kitörni). Legutóbbi regénye – mert már korábban is kacérkodott vele, 1980-as évekbeli ifjúsági regényét, az *Ebihalakat* leszámítva például a Bányai János szerint „mintegy heccből írt” *A holdfény árnyékában* cíművel 2011-ben –, a 2014-es *Bender & Tsai* viszont az utóbbi évek egyik prózapoétikailag legleleményesebb

produktuma, mely egyúttal a kisebbségi lét megrázó identitásküzdelseinek minden tragi(komi)kumát is magában sűríti. (A regénycímbe foglalt név sem más például, mint az író nevének szerbesített, szlávok kiejtésű változata.) S „regénye” – mert azért nem is olyan egyszerű a dolog ezzel az egyszerűnek látszó műfaji meghatározással – e tréfás-szomorú *névolvasójához* jellegzetesen egyéni (egyedi?) szerkezetet is talált: egy, 1990-es évek eleji, huszonné soros – „mindössze százöt szóból összeesztorgált” verséhez („Ahol nevemet...”) fűzött az előszóval (azaz „Elő”-vel) és utószóval („Utó”-val) 110+2 (láb)jegyzetet, melyek költőnk és családja egész életét, azaz a teljes 20. századot átfogják. E *lábjegyzet-regényének* alfáját s ómegáját, kiinduló- és végpontját pedig nem másban: saját (család) nevében találta meg: abban, hogy az országban, melyben életét leélnie adatott, a hivatal nem ismeri az „ö” hangot, minek következtében aztán életük során mindenféle abszurd bonyodalmak származtak rá s családjára nézvést. És – Gerold László kifejezéseit idecítálva – ebből „a saját névkálváriáját végigböndörkődő”, s végső soron „nemcsak életrajzként, hanem kisebbségi sorstörténetként is olvasható” nekilendülésből kerekedik ki azután a *Bender & Tsai*-egy teljes évszázadon végigsasszézó, fürgeteges (nyelvi) humorú, (utó)modern utáni pikareszkje, család-történeti nyomozása.

Bár szűkebb irodalmi közössége mindvégig kellőképpen megbecsülte Böndört és könyveit, munkáit, melyeket különböző helyi – délvidéki magyar – irodalmi díjakkal jutalmazott is (Sinkó-, Híd-, Koncz István-, Szenteleky-díj), szélesebb irodalmi kontextusban, a magyar irodalom központi erőterei felől nézve azonban, érdemtelenül, szélen maradt mindig. S ahogy nézem, *ennek megfelelően* még József Attilája sincs... Ettől pedig – József Attila-díjas társaim nevében is – végtelenül rosszul érzem magam... (2020. október 17., szombat)

Paraszt

Nem kis önteltséggel vegyes nosztalgiával olvasom Georges Bataille-nél, amint egy este a Les Deux Magots kávézó egyik asztalánál írt a hajdani, izmusok lázától is hajtott Párizsban. De hiszen ott én is ücsörögtem, firkálgatással-jegyzetelgetéssel töltve ötvenedik születésnapom környékén két-három estét, a közeli Rue Bonaparten lévén szállásom. Persze, hozzám nem ült oda Aragon, hogy elbeszélgessem velem Marxról, Hegelről meg a szürrealista doktrína lényegéről... Igaz, e nélkül is Párizs parasztjának éreztem ott magam... (2020. november 2., hétfő)

Jóslat

Ladányi Mihály kis verses rögtönzése a szombathelyi Életünk 1982. márciusi számában, a *Hungária*: „Most még azt mondjuk rá: ő a mienk. / Utolsó többes számunk / Én és Enyém előtt.” Azóta (mindössze) negyven év telt el. Mit mondjak? A költő jóslata napjainkban már kezd beteljesedni. Vagy már be is teljesedett? Beszélhetünk-e még erről-arról napjainkban is többes szám első személyben? Személyes névmásaink közül nem kopott-e már ki teljesen a „mi”? S maradt az „én”, a „te”, az „ő”, a... „ti” és az „ők”? Szegény magyar nyelv! Szegény (eltűnt) mi. (2020. december 11., péntek)

Orosz István

Emlékek apámról X.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplójait olvasva kezdtem gyűjtögetni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe róluk.

Az előző rész egy velem kapcsolatos eseménnyel zárult, elkerültem hazulról – és Kecskemétről –, az Iparművészeti Főiskolán kezdtem tanulni, és kollégista lettem Budán. Ami azt illeti, elég radikális változás volt. 1970 szeptemberéig, ha néhány napra, maximum néhány hétre ki is szakadtam a családból, tudták, hol vagyok, mit teszek, vagy, ahogy nagyanyám mondta, miben sántikálok. Abba a korba jutottam, amikor egy kamasz már nyugnek érzi, ha nagyon szem előtt van. A második zebegényi táborozás végén, hazafelé tartva, néhány korombeli fiúval és lánnyal áthajóztunk Szentendrére, és egy padlásra bejutva ráhúztunk néhány napot a távollétre. Otthon holtápadtan fogadtak, értetlenkedtek, miért nem írtam meg, hogy később jövök – telefonunk akkoriban még nem volt –, látszott, kiborította őket az izgalom, de azt is belátták, önállóságra vágyom. Szeptembertől kezdve csak azt tudhatták, amiről akartam, hogy a tudomásukra jusson. Egyik napról a másikra lettem „nagyfiú”.

Ami eddig történt velem, azt könnyedén beleírhattam az apámról írt visszaemlékezésbe, hisz gyakorlatilag együtt zajlott az életünk – mostantól igyekeznem kell, hogy a rólam szóló történetek közül legföljebb az otthon is tudottakkal, az apámmal is kapcsolatosakkal hozakodjak elő, vagy legföljebb olyanokkal, amelyeket utólag bevallanék, ha lenne még kinek bevallanom; nehogy parttalanná váljak az emlékezés. Egyre többet kellene a *Memoárjára* hagyatkoznom, mert elkerülvén hazulról fogyni kezdtek a vele kapcsolatos személyes élményeim, ám ahogy öregedett, egyre szűkszavúbb a *Memoár*, és egy-egy évről már csupán pár száraz mondatot, némelyikről alig néhány szót talállok.

1970 szeptemberétől ismét függetlenített könyvtáros lettem, szakfelügyelői ajánlásaim következtében, ötödmagammal a megyében. Könyvtáramat a mellette lévő tanterem hozzácsatolásával jelentősen megnagyobbították: olyan lett, amilyennek egy gimnáziumi könyvtárnak lennie kell. Az átrendezésen kívül sok munkám már nem volt vele. Egy osztályban tanítottam, Szűcs Péteréknél; az osztályfőnökségtől megszabadultam.

Az új könyvtárhelyiséget Németh Lászlóval való találkozással avattuk. Író-olvasó találkozók korábban is voltak a szűk helyiségben is (Kassák, Veres Péter, Déry stb.), ez azonban ünnepélyesebb

volt, s maradandóbb emlékü is, mert a beszélgetést magnóra vettük. Németh László Cseresnyését mutatták be a színházban. A rendezővel, Udvaros Bélával voltunk nála a nyár közepén Sajkodon; a bemutatót összekapcsoltuk azzal is, hogy tiszteletbeli taggá avattuk a Katona Társaságban. (Németh László különben '61-ben is járt Kecskeméten; ezt követően küldtem el neki Égető-kritikámat.)

'71 nyarán Évával voltam Olaszországban, hazajöve Airákkal találkoztunk szállodájukban, majd lejöttek hozzánk Szepezdre.

Ekkor találkoztak először személyesen. Én nem voltam ott, alighanem a főiskola nyári művésztelepén, Esztergomban kellett lennem. Ami nyilván az olaszországi utakon is kiderült, az a középosztálybeli finn család látogatása kapcsán még szembetűnőbb lehetett. A „gulyáskommunizmus” jólétével dicsekvő kádári Magyarország óriási távolságra volt a nyugati államoktól. A finneken, noha nagyon szerényen és kedvesen tolerálták a látottakat, érezhető volt, sokkal jobban élnék, hogy anyagi körülményeik messze meghaladják az itteni életszínvonalat. Taxival utaztak Pestről Szepezdre, ami alig hihető luxusnak számított akkoriban, és Aira a zord finn idő elől menekülve minden télen trópusi szigetekről küldözte üdvözlőlapjait. Egyedül az apa, Jussi dolgozott, mérnök volt, és fizetéséből négy gyereket neveltek. (Miközben ezt a fejezetet írom, érkezik a középső fiútól, Velitől a hír, apja 92 éves korában „passed away”. Három évvel volt fiatalabb a mi apánknál. Aira, anyu levelezőtársa korábban, 2002-ben halt meg.)

'71 őszén spec. kollégiumot tartottam a pesti egyetemen, Pándi fölkérésére. Ekkortájt (1972-ben) bíztak meg a Katona kritikai kiadás szerkesztésével, Katona kismonográfia-írásával, az utóbbi 1974-ben meg is jelent. 1969-ben megpályáztam az Irodalomtudományi Intézet kutatói ösztöndíját, Szauder Jóska irányításával a kritikátörténet előkészítésébe vontak be, feladatul a verstani eszmélkedéssel való foglalkozást kaptam.

A hetvenes évek elején tehát gyakran járt Pesten, de nem emlékszem rá, hogy sokszor találkoztunk volna, igaz, ekkor még én is sűrűbben utaztam haza. Az autóstop akkoriban gyors és biztonságos volt, Soroksár után kellett kiállni az út mellé, ahol pénteken vagy szombatonként gyakran futottam össze Pesten tanuló kecskeméti diákokkal. Visszafelé inkább vonatoztam, nemcsak azért, mert késő este volt, hanem a csomagok miatt is. Pecsenezsírba fagyott sülték pompáztak nagyanyám befőttesüvegeiben, amelyeket aztán elképesztő gyorsasággal fogyasztottak el a kollégisták. Az első két évben egy hétégyas szobában laktam, amely szám szinte mindig kiegészült egy-két barátnővel vagy ismerőssel. Antal Andris keramikus, Bicsár Vendel és Horváth Géza ötvös, Izing Pista formatervező, Vida Győző grafikus, Erdei Sanyi üvegtervező volt. Amikor Sanyi mint rangidős átköltözött egy kétágyasba, a szintén üveges Jegenyés Jancsi és szépséges felesége, Móker Zsuzsa jött a helyére. Horváth Géza (aki közben Laczákra változtatta a nevét) is hozott egy asszonyt, Ilonkát, akivel majd' minden hajnalig cizelláltak, ami azt jelentette, hogy rézlemezeket kalapálgattak. Zajlott az élet. Remek hely volt arra, hogy az iparművészet más ágaival ismerkedjek, arra kevésbé, hogy kialudjam magam. Ha mégis sikerült, az inkább a főiskolán történt. Az elméleti órák délután voltak, köztük a legálmosítóbb a művészettörténet, amelyet a vetítés miatt egy besötétített teremben tartottak. Újvári Béla bácsinak (meglepve fedeztem föl a nevét a *Válasz* szerzői közt) nem nagyon sikerült a korai mezopotámiai fazekasság geometrikus mintázatainak fejlődésével fölvilványoznia hallgatóságát. A tizedik percben már aludtam. A többiek is. Hogy ne legyen annyira feltűnő, a grafikusok nyitott szemeket festettek egymás csukott szemhéjára. Tizenhárman voltunk a grafika szakon: Horváth Mari és Zahorán Mari, illetve Vida Győző és Miklós Karcsi, ők a kollégiumban is társaim voltak, Koltai Éva, Rényi Kati, Török Nelli, Herpai Zoli, Kerényi Jancsi, továbbá két brazil fiú, Rui de Oliveira és Josimar de Oliveira (nem testvérek) és Szabó Guszti, akit Amerikába disszidált szülei küldtek Magyarországra tanulni, de főleg azért, hogy megússza az éppen zajló vietnámi háborút.

Dacára az átszunyókált műtőriórának, egyedül az elméleti tárgyakban voltam képes fölvenni a versenyt a zömmel a kisképzőből, vagyis a képző- és iparművészeti szakközépiskolából érkezett évfolyamtársaimmal. Gyanítom, a fölvetelim is azért volt sikeres, mert az „elbeszélgetésig” eljutva az irodalomra terelődött a szó. A komoly tanárok mögött állt egy fehér köpenyes kicsi, kopasz, a sok művészféle közt hivatalnoknak látszó bácsi, akivel az általános kérdések után hosszas eszmecserét folytattam Juhász Ferenc verséről: *Babonák napja csütörtök, amikor a legnehezebb*. Idéztem belőle, a kis ember is belejött, visszaidézgetett, aztán szeptemberben kiderült, ő a tanszékvezető, a neve Haiman György. Fogok még írni róla, mert később, a diploma után szoros, szinte baráti kapcsolatba kerültünk. De most legyen szó a többi tanárról. A „főmestert” Balogh Istvánnak hívták, ismert plakátgrafikus volt, filmplakátjai mellett politikai plakátjaira emlékszem, de lehet, hogy csak azért, mert hasonlított rájuk. Leginkább a „novhét” plakátjainak Leninjére. „Hatalmas homlok, hatalmas ész” (Majakovszkij) és hegyes állszakáll. Olyan snassz, amiket mostanában csinálsz – hívott félre valamikor az első szemeszter közepe táján. Nagyon *snassz*, öregem. Eleinte, talán megnyugtatósképp, de lehet, hogy csak azért, mert még nem tudta a nevünket, mindenkit öregemnek szólított. Értelmesen próbáltam bólogatni. Vidéki fiúként rengeteg ismeretlen dologgal találkoztam a fővárosban, és a pestiek meg a nagyobbak által használt szavak egy részét nem is értettem. Fogalmam sem volt például, mit jelent az, hogy *ápisz*, ahová a többiek néha elmentek, és néhány tanár engem is oda akart küldeni. Legföljebb annyit sikerült kiderítenem, hogy akkor érdemes odamenni, ha van az illetőnél elég *steksz*, amiről szintén nem volt világos, hogy mi, csak sejteni lehetett róla, hogy az a jó, ha minél több van belőle. Nem nagyon értettem azt sem, amikor egy lány szóba hozta, hogy *smárolhatnánk* végre, pedig helyes teremtés volt, akivel szívesen csokolóztam volna, ha meg mertem volna kérni ilyesmire. Nem hallottam még sosem a Balogh tanár úr által használt szót sem, de biztos voltam benne, hogy a snassz, az valami komoly dicséret. Tetszett az is, hogy nem akarja aláznai a többieket azzal, hogy a nagyobb plénum előtt magasztaljon: mennyire snassz vagyok. Na jó, egyelőre csak a munkáim, de érzem, hamarosan én magam is az lehetek. Komoly lökést jelentettek Balogh tanár úr szavai. Addig csak tébláboltam a főiskolán, nem nagyon találtam a helyem, bizonytalan voltam benne, sikerülnek-e a rajzaim, sőt abban is, hogy ezt akarom-e csinálni egyáltalán. Attól a naptól kezdve viszont kivirultam. Úgy éreztem, minden sikerül, és egyre „snasszabb” dolgok kerülnek ki a kezemből. Tanultam persze mást is „Pátértől” (a kollégák Páternek szólították, később, diploma után már én is), de tanárként talán ez a legtöbb, hogy időnként meg kell dicsérni a diákokat. A rajzot Baska Jóska tanította, leglelkesebben Rényi Katit, akit tanulmányaink végeztével feleségül is vett. Az ábrázoló geometria és az anatómia a Leonardo-jegyzeteket fordító Gulyás Déneshez tartozott. Könnyed, élvezetes előadásokat tartott, érdemes volt az óráira járni, bár aki nem járt, az sem kapott négyesnél rosszabbat. Vámosi Ferenc, az építészettörténet tanára (a „Pacni”) is remek előadó volt, viszont elképesztően szigorú. Nála nem volt nehéz megbukni, tele is volt a terem, ha ő adott elő, ahogy a rektor, Pogány Frigyes környezetpszichológia-előadásai is zsúfolt előadásban zajlottak, pedig abból, ha jól emlékszem, vizsga sem volt. Szilágyi Péter mérhetetlen mennyiségű cigarettát szívott el filozófiaórái alatt. Eredeti szakmája szerint irodalomtörténész volt, az időmértékes verselés (apám is így tudott róla) mellett az ifjabb hölgyek érdekelték, a tanáregédjét feleségül is vette. Marxizmus-Leninizmus Tanszék – fölösleges nyűgként gondolok rá, holott a vizsgák kemény kínvallatásaira is emlékezhetnék. A politikai gazdaságtan előadóját – nomen est omen – Bukta Lászlónak hívták. Legismertebb tanárunk Rubik Ernő volt, pontosabban lett, mert akkoriban még csak dolgozott a Kockán. Zigány Edit – betűrajz, Szántó Tibor – tipográfia, Nagy Zoltán – rajztechnika... és Kass János. Janó voltaképp nem is tanított, Dórának, a feleségemnek volt a mestere. Sok évvel a diploma után meghívót kaptam egy

szegedi kiállításra, a címe: Kass János és tanítványai. Nem mint látogatót, hanem mint résztvevőt hívtak meg. De hisz nem is tanítóttal, mondtam. Ne izélj, tényleg nem? De mivel már le volt adva a névsor, nyomták a katalógust, úgy hagytuk. Meghívott később is minden János-napi koccintásra, és Dórával együtt tanítványaként szeretett – én meg mesteremként. 2010 márciusában, néhány nappal a halála előtt még eljött kettőnk közös tárlatának megnyitójára. Őt anyám is számontartotta. Talán írtam már, hogy a nagynénje, Olgi (aki gyakorlatilag a nevelőanyja volt) ablakai épp a szegedi Kass Szálló főkapujára nyíltak, vagyis a harmincas években az egyidős gyerekek gyakran láthatták egymást. Talán, ha a sors egy kicsit kegyesebb, anyu is eljön annak a 2010-es kiállításnak a megnyitójára, és találkozunk újra. Nem volt ott, viszont se szeri, se száma a gyerekkoromban kapott könyveknek, amelyeket Kass János illusztrált: a Tom Sawyertól a Koldus és királyfin át Nils Holgersson csodálatos utazásáig. Újra elővéve látom, hogy legtöbbjüket annak idején spontán „társillusztráltam”.

Az ímént azt írtam, nem sokat találkoztam Pestre föllátogató apámmal – reggel jött, este visszavonatozott –, de néhány alkalmat azért föl tudok idézni. Magával vitt például a Nemzeti Színházba. Nem esti előadás volt, hanem délelőtti próba. A Bánk bán. Akkor épp a Hevesi Sándor téren volt a Nemzeti, az épület csúfságát legföljebb egy Barcsay-mozaik enyhítette. A rendező, Marton Endre hívta oda, hogy „szakértse” az előadást, vagyis segítse a rendezői értelmezést. Illyés átigazítása (amiről apámnak lesújtó véleménye volt, noha írásban finomabban fogalmazott) még nem jelent meg, de az, hogy Katona szándékos archaizálásai egyre kevésbé követhetők, hogy szükség lenne valami nyelvi korszerűsítésre, már a levegőben lógott. Apám véleménye az volt, hogy a színészi játékkal, a szituáció erejével, átgondolt rendezéssel érhetővé lehet tenni a vitatható szöveghelyeket, amit Marton és a beszélgetéshez csatlakozó színészek – Ronyecz Mária, Sinkovits Imre, Avar István – igyekeztek is megfogadni.

Sok színházba eljutottam akkoriban, valahogy híre ment a főiskolán, mit érdemes megnézni, s a kollégisták gyakran együtt utaztak át Pestre valamelyik előadásra. A fővárosba kerüléssel egy időben indult a Huszonötödik Színház, amelyről úgy éreztük, a hivatalos elvárásoktól független, alternatív irányokat keres. A Szókratész védőbeszédére emlékszem, a Szerelmem Elektrára, Berek Katira, Zala Márkra és egy Sándor Györgyestre. Őt az Egyetemi Színpadon is viszontláttam, meg persze a versmondó Latinovits Zoltánt és Mensároszt a XX. századdal. Csernus Mariannt többször is megnéztem, ahogy a Psychét mondta, szavalta, játszotta. A lánya, aki később öngyilkos lett, a kollégiumi szobatársammal járt akkoriban, azt hiszem, nála láttam meg a Weöres-könyvet Gyulai Líviusz illusztrációival.

Nehéz lenne megállni, hogy az „igazi” színházak mellett ne írjak a sajátjainkról. Az elsőt a főiskola nyári művésztelepén, Sárospatakon csináltuk. A gyertyafényes várakokban adtuk elő André Gide *A tékozló fiú visszatérése* című színművét. Az építész Gerő Károly rendezte, a jelmezeket a textiltervező lányok varrák, és én játszottam a főszerepet, a megtérő fiút. A hosszú, veretes szövegeket a táborozás elején osztotta szét Karcsi, egy romantikus bányató (a Megyer-hegyi tengerszem) és a Bodrog kanyargó holtágai mellett gyakoroltuk, és a bemutatóra – egyetlen egyszer játszottuk – már mindenki tudta kívülről... és belülről is. Teleki Kati, Herpai Zoli, Vida Győző... A fél város ott volt, még a kollégium híres tudósát, Újszászy Kálmánt is elhívtuk.

1973. április 6-án adtuk elő a *Sisimaja* című kabuki színdarabot a FÉSZEK Klubban (nagybetűvel kell írni, mert mozaikszó: *Festőművészek, Építőművészek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek és Komédiások Klubja*). Az adatot Fodor András *Naplójából* veszem. Az előadás, mint írja, az Iparművészeti Főiskola kiállításához kapcsolódott, előtte dr. Pogány Frigyes, a főiskola rektora mondott beszédet. Bevallom, a kiállításra egyáltalán nem emlékszem,

talán azért, mert már a játékra koncentráltam. Én voltam ugyanis a főszereplő, a színész-mester. A Fodor által látott már a sokadik előadása volt a darabnak, amelyet Szendrő Iván írt, rendezett, s amelyhez az akkoriban Magyarországon tartózkodó Asakawa Haruo szerzett zenét. Az év elején, vagy inkább az előző év végén volt a bemutató, legalábbis erre következtek az újságok alapján, amelyekben, például a Film Színház Muzsikában, még egy fényképen is feltűnök. Innen másolom a többi szereplő nevét: Kerényi János, Herpai Zoltán, Vida Győző, Bánáti Gábor, Zétényi János. A jelmezeket a textil szakra járó lányok varrták Kele Judit vezetésével, aki akkoriban Szendrő Iván felesége volt, a festett, műanyagból kiöntött maszkokat pedig a főiskola alagsorában, a formatervezők műhelyében készítették. A zugligeti próbákra Iván olykor elhívta Haumann Pétert, akit a *Szókratész védőbeszédéből* ismertünk, és aki nem csak neki, nekünk is adott tanácsokat. A japán színjátszás hagyományai szerint stilizáltan mozogva, mimika nélkül, a lelki folyamatokat is csak testi gesztusokkal jelezve színészkedtünk. A díszlet, pontosabban az üres tér is a rituális keleti színjátszás puritánságát tükrözte. A Főiskola és a FÉSZEK mellett játszottuk a darabot a Fehérvári úti Művelődési Házban, a Miskolci Nemzeti Színházban (ahol villamos-bliccelésért megbüntették az egész társulatot), és talán más helyszíneken is, amelyeket már elfelejtettem. A darab plakátját Gyárfás Gábor készítette (egy bemozdulásos fekete-fehér fénykép nyomán), ami azóta elveszett. Sajnos Gabesz sem találja, és tudomásom szerint néhány újságfotón kívül semmi sem maradt meg a Sisimájáról.

A Sisimáját létrehozó tervezők egy darabig a diploma után is együtt maradtak, közösen dolgoztunk az Ódry Színpadon Swajda György Csoda című darabján, amit Hules Endre rendezett, illetve a pécsi Nemzeti Színházban Déry Óriáscsecsemőjén, ami Szikora János diplomamunkája volt. Itt már inkább díszlettervező voltam, sőt az Óriáscsecsemő plakátja egyik első kinyomatott plakátom lett. Néhány évvel később a párizsi Centre Pompidouban is bemutatták a darabot, a plakát valahogy eljutott a franciákhoz, és ott is fölhasználták. De nagyon előreszaladtam.

Már korábban kellett volna említeni egy másik színi eseményt, vagy majdnem azt, 1973-ból. Március 15-e előtt néhány nappal az akkor másodikos, vagyis eggyel alattam járó grafikus, Nagy András – Nagy László költő fia – megkért, legyek segítségére az ünnepi műsor kitalálásában és létrehozásában. Erről az eseményről szerencsére több fénykép is maradt, ezek alapján próbálom rekonstruálni a műsort: Kerényi Jancsi Petőfi feliratú trikóban szavalja a Talpramagyart, Herpai Zoli, szájában cigarettával, létra tetején olvassa: Óh vannak, koszorúk, keményebbek, mint a deszkák... És ott ágálok én is, tornacipősen, farmernadrágosan, arcomon piros pattanásokkal, az anyu által kötött sárga mellényben. (Uszkeve fél évszázaddal a *Mouvement des Gilets jaunes* előtt) Batsányival fenyegetőzve. Feltűnik a fotókon Horváth Kata, Flohr János, Nagy András, Kelemen Kati, Bánáti Gábor, Bojti András, Oláh Enikő, Vida Győző. Az aggódó tekintetű tanárok közt Csernus Lászlót, Nagy Zoltánt, talán Pogány Frigyeszt, Gulyás Döncit, az orosz tanító Farkas Domonkost (másik nyelvtani esetben: Farkas Domonkom), Haiman Györgyöt sikerül felismernem. Az aggodalom nem volt indokolatlan, Andrással tényleg forradalmi hangulatú műsort ügyeskedtünk össze. Sorokra bontva zúgott Utassy verse: „*Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor. ... Szedd össze csontjaid, barátom, / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy?! / Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. / Talpra Petőfi! Sirodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!*”, és szépséges aktmodellünk, Farkas Kati Delacroix *A szabadság a barikádra vezeti a népet* című festményének nyitott keblű főalakjaként toporzékol a színpadi élőképben. Talán a létrejött forró atmoszféra miatt is emlékeznek az eseményre, de van rá jobb okom is. Amikor András fölkeresett, hogy együtt rendezzük az ünnepi műsort, azt mondta, talált nekem egy asszisztenst, egy helyes elsős csajszit, aki majd segítségemre lesz. Küldte is hamar,

tényleg az volt: helyes. Sőt! Keresztes Zsuzsánnaként mutatkozott be. Később, grafikusművészként, inkább másik keresztnévét, a Dórát használva lett ismert.

Ő a feleségem.

Azon a március 15-én – ahogy az előző és a következő években is – a délelőtti főiskolai rendezvény után néhányan átmentünk Pestre, és a belvárosban spontán szerveződő, a hatóság által „nacionalistának” bélyegzett diáktüntetéshez csapódtunk. A rendőrség persze, mint minden évben, ekkor is szétkergette a résztvevőket, és több tüntetőt előállítottak. A szerencsém az volt, hogy időben jutott eszembe, épp a demonstráció idején nyílik Király Sándor színtantanár kiállítása a Csók István Teremben. Az igazoltató rendőrökkel sikerült megértetnem, hogy eszem ágában sem volt „huligánkodni” (ők mondták így), csupán a megnyitóra igyekszem, ahol aztán igazoltak is. Hogy megtorlatlan mégse maradjak, elvégre mégis elkövettem a „rossz időben rossz helyen” tartózkodás vétkét, túl nagynak ítélt kokárdámat elkobozták.

Apám szűkszavú emlékeit Fodor András naplójegyzeteivel tudom kipótolni, például egy 1972. március 19-ivel: „Latorral, Domokossal megyek Vekerdi Jóskaéhoz a József-napi kollégista murira. Azazhogy »muri« nem lesz, mert az ünnepektől tiltakozott a szesz italok ellen. Hatalmas szerencsi doboz bonbont viszek neki. Érkezésünkkor már alig van üres hely, de a létszám még megkétszereződik. (Orosz L., Szabadi, Tarnai, Horányi, Szepesi, Ritoók, Tóké, Rózsa, Fügedi, Farkas, Nagy Géza, Rusvay, Bornyi, Benyhe, Sarkady...) Rusvay közvetítésével itt van Brusznay Árpád tenyeres-talpas lánya, Margit is. Gordonkáját is elhozta, játszik rajta Bachot, Poppert, Saint-Saens Hattyúját. A papa vidámságából szorult belé valami, szigorából kevesebb...” Igen, a fölakasztott Brusznay Árpád tizenhét éves lánya is ott volt a kollégistákkal. Apja szigorát nem kell magyarázni, a vidámságát inkább. Egy korábbi jegyzetben találok rá utalást: fejből tudta a Pajzán Toldit: „Meszes seggét a hold feltolta az égbe, Mire Miklós felért Buda alá végre...” A folytatásban a néhány nappal korábbi tüntetések is szóba kerülnek: „Jóska a március tizenötödikei összefogódásokról tudósít, Benyhe viszont leszólja a randalírozó guevarista ifjakat, akik csak hözöngnek.” Hmmm. Huligánkodó helyett korszerűbb lett volna, ha guevaristát mond a Váci utcai rendőröm.

A harmadik főiskolai év végén a nyári művésztelepet a Szovjetunióban szervezték. Vonattal mentünk Moszkvába, aztán Leningrádba. Néhány éve alkalmam volt újra bejárni az egykori helyszíneket, kiállításom nyílt mindkét városban, igaz, az utóbbit már nem Leningrádnak, hanem Szentpétervárnak hívják. Mit mondjak, alaposan megváltozott a világ, de persze én is. Akkoriban például elég jól el tudtam beszélgetni orosz vendéglátóinkkal, ami most, majd' fél évszázad kihagyás után már nem ment. Elfelejtettem oroszul. A „ja kvam pisút” még úgy, ahogy elmondom, de hogy egy boltban megértessem magam az eladóval, az már nem megy. Igaz, 1973-ban sem nagyon ment, de akkor azért, mert az üzletek vagy üresen tátongtak, vagy legföljebb egyfajta portéka, mondjuk szardínia-konzerv volt bennük, amiről nem nagyon volt mit beszélgetni. Hamar kiderült, hogy az oroszok rosszabb életkörülmények közt élnek, meglepő volt szembesülni az itthoni propagandát látványosan cáfoló hiányokkal, az országon belüli utazást is tiltó törvényekkel, a mindenhol fejünkre olvasott szabályokkal. A zord körülményeket az ottani művészeti főiskola diákjainak szívéllyessége és ötletessége oldotta. A nyár első hónapjában ők jártak Magyarországon, s most vendéglátóként igazán kitétek magukért. Azt, hogy blue jeans-t kell vinni, eleve tudtuk, az autentikusnak nem éppen mondható magyar gyártmányúért is sok kemény rubel ütötte a markunkat, de a hivatalos programokat is átalakították a kedvünkért. A bebalzsamozott Lenin megtekintése helyett kicsempészték például Zagorszkba (régibbi és mai nevén Szergijev Poszadba) az ortodox zarándokhelyre, és több, a sztálini rombolást túlélő moszkvai templomot is megmutattak. Az egyik orosz diáktól kapott ikon

maig a falunkon függ. A Leningrád melletti Petrodvorecnél láttam meg először a tengert. Apu – azt hiszem – Velencében.

Verstani kutatásom eredményéből '72 őszén az Irodalomtörténeti Társaság sümegi vándorgyűlésén, majd a szolnoki Verseghy-ülésszakon volt alkalmam egy-egy részletet elmondani; 1980-ban könyv lett belőle. Verselemzést (Vörösmarty: Az emberek) kértek tőlem az 1975-ben megjelent Miért szép? kötetbe. Katona-könyvem kiadói nívódíjat kapott, s azonnal följánlották: válasszak, Berzsenyiről vagy Kölcseyről kívánom-e írni a következő kismonográfiát. '71-ben megyei művészeti díjjal tüntettek ki.

Úgy tűnhet, rendeződött apám élete, sokat publikált, munkái sikert arattak, és a függetlenített könyvtárosi státusz, a kevés gimnáziumi óra lehetővé tette, hogy tudósi munkát végezzen. A következő sorokat a *Gondolatok az irodalomtanításról* című, a *Memoár* írásával nagyjából egy időben írt esszéjéből másolom ide:

Érdeklődésem megoszlott a tanítás meg az irodalomtörténeti kutatás között. Ha tudtam és vallottam is, hogy az irodalomtörténet értelmét, hasznát eredményeinek minél szélesebb körbe való szétáramlása adja, s hogy a szétáramoltatás leghatékonyabb módja az iskolai irodalomtanítás, bele kellett nyugodnom, hogy azok az eredmények, amelyekre irodalomtörténészként jutottam, nem hasznosíthatók közvetlenül az óráimon. Legföljebb közvetve, irodalmi művek, jelenségek megközelítésének, értelmezésének módjában. Inkább irodalomtörténeti munkáimra hatott jótékonyan, hogy írásuk közben tanítottam: tanítványaim befogadóképességére gondolva törekedtem mindig érthetően fogalmazni... A divattól koronként felkapott, sőt kötelezőnek nyilvánított irányzatoktól irodalomtörténészként is, tanárként is igyekeztem elhatárolódní. Meggyőződésem ugyanis, hogy az irodalmat csak a művek tudják megkedveltetni, a hozzájuk vezető utat pedig az a tanár mutathatja meg, aki nemcsak a műveket, hanem tanulóit is ismeri. Nem jó az, ha a tanár arra kényszerül, hogy a tankönyv tudós szövegét magyarázza. Végül is miért tanítunk irodalmat? Azért-e, hogy a tanulók csak félig-meddig értett műelemzéseket tanuljanak meg, vagy azért, hogy megszeressék az irodalmat, saját véleményét formáljanak a művekről, olvasó emberekké váljanak?

A szakmai elismeréseknek, noha olykor már hivatalos jeleget is kaptak, számomra a személyes formái voltak megindítóbbak. Fiatalabb pályatársai közül Tarján Tamást ismertem legjobban, aki többször is elmondta, neki apám volt az etalon, a nagybetűs Irodalomtörténész. Több fiatal kollégáját is ismertem, például Kerényi Ferit, aki Dóra magyartanára is volt a kisképzőben, és Kulin Ferit, aki a reformkor irodalmával foglalkozó irodalomtörténészként egy időben politikai szerepet is vállalt. Szívesen emlegették apámmal való kapcsolatukat, illetve küldték el velem egy-egy dedikált könyvüket. Sikerei nyomán akár elégedett is lehetett volna, ő azonban sosem volt az.

Írnom kell önértékelésem kétségeiről, bizonytalanságáról is. Műveltségem nagyon fogyatékos. Irodalomtörténésznek tartanak, pedig nem vagyok az, legföljebb népszerűsítője az irodalomtörténetnek. Ismerem-e az irodalmat? Csak a Bessenyeitől a nyugatosokig vagy inkább a népiekig terjedő szakaszról van áttekintésem. A világirodalmat nagyon hézagosan ismerem, Dantét máig sem olvastam végig, Shakespeare-től igazán csak a Hamlet fogott meg. A mai irodalom meglehetősen távol áll tőlem. A zenéhez egyáltalán nem értek, a képzőművészethez is kevésbé. Munkamódszerem rossz: nincs türelmem átgondolni akár egy kisebb cikket is, ezért arra kényszerülök, hogy újra meg újra átdolgozzam.

Az „önértékelés” kétségei sokszor felbukkannak a *Memoár*ban és a naplókban is. Talán abból a képzetből eredhetnek, mely szerint tanítványaitól csak akkor követelheti meg a maximumot, ha magával szemben is ugyanannyira igényes. A végig nem olvasott Danténak ellentmondani látszanak a *Commedia* margóján – az olasz kiadásán! – feltűnő ceruzajegyzetek, noha lehet, hogy később írta őket. 1988. március 28-án datálta a *Memoár*nak az iménti részét, és 2004-ben jelent meg a Püsky Kiadónál Szabadi Sándor prózafordítása, azt biztosan olvasta, sőt meg is vitatta Sanyi bácsival. Alighanem ekkor vette kézbe újra az olasz Dantét.

Az 1956 után az apámhoz hasonlóan „internált” jóbarát a lelkeszi állásáról lemondani kényszerülve a Kertészeti Egyetem Kecskeméti Karán könyvtárosként dolgozott 1972-ig, amikor családjával (feleségével, Marika névvel és három fiával) Németországba disszidált. A waldmichelbachi gimnáziumban kapott munkát, angolt és teológiát tanított, illetve egyháztörténeti és irodalmi műveket publikált (Dantéről, Becketttről, Thomas Mannról, Dosztojevszkijről, Morus Tamásról). Az *Isteni színjáték* előszavában azt írja, hogy rokonságot érez Dante szellemi, politikai, társadalmi válságokkal terhes kora és a miénk közt, s úgy véli, a legismertebb magyar fordító, Babits is e rokonságot felismerve vágott bele a prózafordításba, vagy ahogy Lator László írja ajánlójában, a „regényesítésbe”. Sanyi bácsi véleményét már nem tudtam megkérdezni saját Dantéval kapcsolatos elméleteimről, amelyekkel a *Válogatott sejtésekben* (apu: Válogatott sertések) hozakodtam elő. Az egyiket, a Dürer *Melankólia* című metszetét elemzőt csak azért hozom ide, mert azt hiszem, Dürer is a saját korára, a reformáció idejének válságára utaló jeleket vett észre a *Commediában*. – A *Melankólia* az *Isteni színjáték* utolsó éneke – állítottam, apám szemében, meg persze az irodalom- és művészettörténetesekében, kötekedő, kihaénnem hetykeséggel. – Utolsó ének? – Gondolj bele, fejtegettem, mennyien törték a fejüket, miért éppen 34 a metszet híres varázsnégyszögének megfejtése. Mert bárhogyan is adjuk össze a számokat – függőlegesen, vízszintesen, átlósan – minden irányból 34 jön ki. Magyarazzam? 33 énekből állnak a *Divina Commedia* részei, és a 33 részes cantók végéhez éppen odaillik harmincnyegyediként, összesen századikként Dürer lapja.

Az imént leszólt olvasottságot, az irodalomismeret hiányosságát nem nehéz cáfolni. 1986 óta rendszeresen vezetett naplója tulajdonképpen olvasmánynapló is, sőt talán inkább az, hisz nem az életesemények közé iktatja az olvasmányokat, hanem fordítva, az elolvasott regények közt, mintegy mellékesen említi meg, ami vele vagy környezetével történt. Az elolvasott könyvekről, legalábbis azokról, amelyeket fontosnak tartott, hosszabb-rövidebb összefoglalót, némelyikről többoldalast írt. A napló első teljes évében, 1987-ben 65 könyvről írt elemzést. (Kortárs magyar szépirodalom: 21, régebbi magyar regény: 3, kortárs külföldi próza: 5 [köztük egy orosz regény német fordításban], klasszikus külföldi regény: 2, magyar esszék, memoárok, történeti, elméleti művek: 24, külföldi szerzők esszéi, történeti, elméleti művei: 4, természettudományos könyvek: 2, antológiák, gyűjtemények, egyebek: 4.) Az egyik könyv, Kodolányi János Én vagyok című regénye kapcsán megjegyzi, szándékosan lassan olvassa, hogy tovább tartson. Felmérhetetlen mennyiségű könyvet olvashatott el élete során, és olvasott el újra. Színházba, moziba, koncertre, kiállításra, ha jártak is, nem rendszeresen, és semmiképp sem a társasági élet protokollja szerint. Tévét inkább csak anyu nézett, míg apu olvasott. A naplós évek során érzékelhető, ahogy a körülötte levő világ fokozatosan virtuálissá változik. Ha épp nem olvasott, akkor is a könyvekkel foglalkozott.

Két délelőttöt a nagyszobai könyvespolcok lerámolásával, a mögöttük levő rész kitakarításával sikerült eltöltenem. Eredmény: izomláz. Szeretek könyveket rakogatni, nem tudom, nem jobban-e, mint olvasni. (1987. augusztus 21.)

Természetesen az én könyveimet is olvasta, utoljára a Sakkpartit. Az első mondatokon – Mi a faszt vár még? Mi az apja fasztát, Alekszandr Alekszandrovic? – nem háborodott föl, igaz, szóvá tette azért. Hosszú méltatást, pláne látványos dicséretet nem kaptam (anyutól inkább), de nem is vártam, nem illett volna hozzá. Nem hiszem, hogy irodalmi tevékenységem megítélésében másként járt volna el, mint ha bármelyik tanítványa kéri meg, hogy olvassa el az irományát és véleményezze. Ha bensőségebb volt is a kapcsolatunk egy tanár-diák viszonynál, azt nem tudta érzékelteni. Úgy képzelem, szerette volna, de nem nagyon sikerült neki. Szeretettél félszegen és udvariasan mutatta ki, inkább csak jelezte egy-egy jelképes ölelő gesztus visszafogott imitálásával. Kapcsolatunk egyre inkább szel-

lemi lett, ami a fölösleges sallangokat kerülte. Volt, hogy telefonbeszélgetéseink során jelezte, kezd hosszúra nyúlni, költséges lesz, azt meg szinte mindig szóvá tette, ha anyám túl sokat fecsegett a barátnőivel. Most meglepve olvasom a napló néhány bejegyzését, amelyben a „szokásos” szükséztudásomat hánytorgatja fel. (Igen, kedves olvasóm, ugye sok minden megfordult a fejedben, de hogy a szükséztudásom miatt kárhoztass, az eleddig sosem.)

Olykor azért találok a naplók megjegyzései közt egy-egy írásaimra, munkáimra vonatkozó elismerő mondatot. Miféle szemérem gátolta benne, hogy az orromra kösse ezeket. Röstellem bevallani, én csak mostanában igyekszem elolvasni az írásait, amelyeket életében elmulasztottam, többségük ilyen, és titokban abban bízom, hogy talán a gyerekeim is kézbe veszik majd halálom után néhány könyvemmet. Vagy legalább ezt itt.

A kortárs irodalom ismeretéről szóló kétségeinek ellentmond a naplóban méltatott könyvek szerzőinek neve (Spiró, Hernádi, Grendel, Szilágyi István, Kornis, Konrád, Mészöly, Esterházy, Nádas, Kertész stb.), meg persze az, hogy az utókor szemüvegén át nézve is a legjelentősebb írókat és költőket hívta meg a szűk, majd a kitágított könyvtárba bemutatkozni, előadni, s azok kivétel nélkül fogadták el a meghívását. Kassákot, Déryt, Némethet az imént ő is említette, Weöresről, Nemes Nagyról is volt már szó, Fodor András és Pilinszky meghívása a *Válasz* baráti köre miatt magától értetődött. Emlékszem, egyszer egy fiatal költő verseivel jött haza, aki akkoriban költözött Kecskemétre. Lelkesen olvasta, sőt rá ritkán jellemző elragadtatással elemezte: „*Vagyok bátor jó vitéz / megyek hídon által / öklelőzöm ördöggel / birkózom halállal.*” Mint egy népdal, mondta, amit úgy kellett érteni, hogy tökéletes. Az, hogy a fiának – nekem – versmondó feladatot adjon, nem volt jellemző, de egyszer a városban föllépő Váci Mihály estjén, ahol a bemutató előadást ő tartotta, mégis szavalnom kellett. A hirtelen népszerűvé váló, majd a politikai változások után ugyanolyan gyorsan és méltatlanul eltűntetett Váci versére máig emlékszem: „Én úgy szeretnék népem / mesélő emlékezetében – pár szóban megmaradni, / ahogyan ma a beszédben / példás bölcsességképpen / közmondást szoktak bólogatni...”, és persze emlékszem, hogy szavaltam az ördöggel öklelőző kecskeméti költő versét is. Buda Ferencét: „*Óvtam eddig tüvegként, / szavaim szelíd csöndjét. / Szavaim szelíd csöndje / összetörött örökre. / Sűrű szelek haragja / törte dirib-darabra.*” Nem tudom, hogy csöppentem bele a *FÉSZEK Klubban* rendezett *Forrás*-estbe, hisz a többi versmondót a kecskeméti színház állította ki. Talán gimnáziumi magyartanárom, Szekér Endre ötlete lehetett, aki a folyóirat helyettes főszerkesztője volt akkoriban, s tudhatta, fejből fújom a 113 soros verset. Megtalálom a hírt a *Petőfi Népe* 1971. május 7-ei számában, mint költőt említenek a cikkben, akinek a verseit – Budáéval és Goór Imréével együtt – Dévay Camilla szavalta. Szép is lett volna! Az est után Camilla, a szép szőke színésznő (Udvaros Dorottya anyukája) mellém ült, tetszett neki, ahogy a verset mondtam, igaz, leginkább arról beszélt, milyen nehéz lehetett egy ilyen hosszú verset bevágni. Ő csak olvasta a rá kiosztott költeményeket. (Egy fotót is találok, az est előtt készülhetett, apám Vekerdi Józseffel és Szalay Károllyal beszélget, én magányosan egy szomszédos asztalnál merengek.)

Buda Feri egy Kecskemét környéki tanyasi iskolában tanított, Kerekegyháza-Alsópusztán. Egyszer, az is valamikor a hetvenes évek elején lehetett, elhívott, mondjak vagy olvassak verseket az „osztott iskolás” gyerekek egyik csoportjának, míg ő a másik felüknek számtant tanít vagy történelmet. Úgy emlékszem, a Toldit olvastam, úgy, ahogy nagymamától hallva a fülemben maradt.

Irtam már a Hargita utcai lakás hibáiról. Javított valamit a helyzetünkön, hogy bevezettük a vizet, megszereztük a fürdőszobát, az egyik szobába olajkályhát állítottunk be. 1972-ben odaköltözött az új tulajdonos a férjével. Átépítették a házat, a mi lakásunkat leválasztották az övekről, megszűnt a közös bejárat, közös előszoba. Végeredményében jó volt, de az építkezés sok kellemet-

lenséggel és izgalommal járt, még úgy is, hogy nagy részét Szepezden töltöttük. Például amikor augusztus közepén hazajöttünk, nem volt villanyunk, az építkezés miatt kikapcsolták. '72 kora őszén Anyukával Barkaszón voltunk.

Az ekkor történt baleset mindkettejüket súlyosan megviselte. Egy korábbi jegyzetet találok róla:

Utolsó emlékem Izsnyétéről: néhány napot Barkaszón töltöttünk, s Sáriék lakója átvitt autóval Izsnyétére. Megnéztük a házat, most iskola van benne, a szobák felismerhetetlenné és izléstelené „dekorálva”, a kert fái kivágva. Míg mi nézelődtünk, Kacsó Lidiéket (volt kedves cseléd) is fölkerestük, sofőrünk alaposan leitta magát. Sztrabicsón a felsorompót megkerülve vágattunk át a síneken, a faluban egy asszonyt elgázolt, s tovább hajtott, a barkaszói elágazásnál végre sikerült rábeszélni, hogy álljon meg, s kiszálltunk. Egész éjjel nem aludtam, mi lesz ebből. Másnap bementünk Ungvárra Ödiékhez, képzeltetni, milyen hangulatban. Este azzal fogadtak bennünket: nincs semmi baj, az elgázolt asszony alig sérült meg, sofőrünk a rendőrséggel már elintézte a dolgot, jó kapcsolatai vannak. Utólag azt mondta, azért nem állt meg, mert abban a vad ruszin faluban meg-lincselik, ha megtudják, hogy magyarok ülnek a kocsiban. Különben ő is ruszin. (Persze azért nem állt meg, mert részeg volt.)

'73 tavaszán Márti és Fejes Miklós esküvőjén tanúskodtunk. Ekkortájt halt meg Dezső bácsi. '73 nyarán volt nálunk először Dorka (akkor még Zsuzsa, Nyuszifül), István későbbi felesége. '73 nyarán kezdődtek az epegörceim. Hogy a fájdalmakat az epe okozza, csak sokára derült ki. Honti Géza fölkiült Pestre Wittmann professzorhoz a János Kórházba. Az adjunktusnő kezdettől mondta, hogy epekő, noha a röntgen nem mutatta ki. Wittmann ragaszkodott a gyomortükrözéshez, ebbe belebetegedtem. Végre Fejes közvetítésével kerültem a szegedi sebészeti klinikára Baradnay kése alá. '74 őszén írtam a Kecskeméti kis irodalomtörténetet. István szép sikerrel végezte el a főiskolát. Utolsó éves korában megnyert egy nemzetközi pályázatot a bogárábécével; kitűnő minősítésű diplomát kapott. A rajzfilmstúdióban helyezkedett el.

Márti apám unokatestvére (Panni néni és Dezső bácsi) lánya, Fejes Miklós pedig apám egykori tanítványa volt. Mindketten elváltak, hogy egymáséi legyenek. Dorka Szepezden jelent meg, némileg váratlanul, a címet nem tudta, de összefutott egy ott nyaraló főiskolással, Kopócsi Jutkával, aki segítségére sietett. A szűk nyaralóból hamarosan továbbmentünk Szigligetre, ahol a Rókarántón, egy apró kápolna mellett, gyönyörű panorámában sátoroztunk néhány napig. Apám első epegörceinek jelentkezésekor éppen otthon voltam Kecskeméten, tényleg erős tünetekkel érkezett a baj, amit apám hipochondriája (amit én is örököltem, Marci fiamról nem is beszélve) még föl is erősített. A megjelenő halálvíziókhöz fiatalon meghalt apját társította, holott majd' tíz évvel fiatalabb volt, mint az 58 évesen meghalt nagypapa. Az említett pályázat a New York-i Print magazin diákoknak kiírt grafikai versenye volt, a bogárábécé pedig egy olyan betűsor, amelynek minden tagja egy rovarra, egy lepkére, egy hernyóra hasonlított. A jutalmam az lett, hogy három éven át küldték a folyóiratot, ami akkoriban nagy szó volt, hiszen a Népköztársaság úti lengyel és a Deák téri keletnémet kulturális intézet boltjában kapható anyagokon kívül nem nagyon ismertük, mi történik a tipográfiai-grafikai nagyvilágban. Abban az öltönyben diplomáztam, amelyikben apám esküdött. Duplasoros sötétkék zakó keskeny szürke csíkokkal, de hogy ne legyek túl elegáns, a pantalló helyett farmernadrágban voltam. Megvan ma is, bár alig hiszem, hogy elférnék benne. A fényképek szerint nagyon vékony voltam, az emlékeim szerint pedig mindig nagyon éhes. Hosszú, szinte vállig érő haját viseltem, viszont épp nem volt sem szakállam, sem bajszom. Nem különösebben ragaszkodtam egyikhez sem, hol voltak, hol nem, bár azt hiszem, legtöbb ismerősöm bajszosként tart számon. Külsőm időnkénti átszabását szolgálta a kifordítható kabát is, amit anyu turkált valamelyik kecskeméti használatruha-boltban. Őszi szövetkabátként és tavaszi ballonként egyaránt lehetett hordani, és nagyon rejtélyesnek gondoltam magam, amikor egy kapualjba húzódva „átalakultam”.

Lehet-e egy másik kabáttal hirtelen más személyiséget fölvenni? Történeteket találtam ki, amelyek ahhoz a másikhoz tartoztak, akinek a képét magamra öltöttem. Nem írtam ugyan le, de mégis íróként játszottam, álneveket illesztettem a történetekhez, múltakat, életrajzokat, barátokat és ellenfeleket, s elképzelttem, mit gondolnak rólam a szembejövők, pontosabban az alteregómról, akit én is kívülről figyeltem. A szabadság szokatlan érzése volt az éntudat nyűgétől megszabadulni, az önismeret rám rótt szabályait negligálni. Későbbi történet ugyan, de most írok róla, mert valahogy ide passzol. 1984 nyarán Török András barátom, aki akkoriban a pesti Katona József Színház műsorfüzeteit szerkesztette, és olykor rám is bízott grafikai munkákat, azzal állt elő, illene fölvennem egy művésznevet, hisz egyidejűleg több Orosz István is munkálkodik a magyar kultúrában. Való igaz, egy filozófus, egy muzsikus, egy színész használta az Orosz István nevet. Minthogy mindnyájan idősebbek voltak, illőnek tűnt újonnan érkezőként nekem különböztetni meg magamat. Az András által ajánlott művésznév az Útisz volt, ami görögül Senkit jelent, ezen a néven mutatkozott be egykoron Polüfémosz küklopszszak Odüsszeusz, vagyis rég bevált álnévről volt szó, hiszen a homéroszi történet szerint épp ez segítette a ravasz hajóst a menekülésben: – Senki se bántott – kiabálta a buta óriás, így aztán nem is segített rajta senki. Az affér során, mint ismeretes, a küklopsz egyetlen szeme odalett, vagyis képzőművészként vizuális illúziókkal foglalkozó, sőt olykor a trompe l’oeil-jel (művészettörténeti szakkifejezés, a szem becsapását jelenti) is hírbe hozott Orosz-Útiszként igen stílszerűnek véltem az új nevet, amiatt pedig, hogy anyai ágon görög felmenőkkel is rendelkezem, kifejezetten szerencsésnek találtam. Legtöbbször tehát az Útisz név mögé bújtam – 2008 óta egy blogot is vezetek ezen a néven (ezernél is több bejegyzéssel) –, de voltak, akik más néven is rám találtak már. Többnyire irodalmi produktumaimat rejtettem álnév mögé, s bizony akad köztük olyan, ami nem lett fölfedve, s ha szerencsém van, már talán nem is lesz sosem.

Rajzfilmezést ugyan tanultunk a főiskolán, Szoboszlay Péter járt át a stúdióból, hogy néhány önként jelentkezéssel foglalkozzon, de nem készültem filmes pályára. Hogy mégis ott helyezkedtem el, egy véletlennek köszönhető. Akkoriban indult a *Lúdas Matyi*, a második egészestés magyar rajzfilm, és a hátterek festésével Gyulai Líviuszt bízták meg. Líviusz rögtön felmérte – na persze mondták is neki –, hogy emberek kellene mellé, mert egyedül nem tudja elvégezni a feladatot. Valaki azt ajánlotta, menjen át az Iparművészeti Főiskolára, most van éppen a diplomakiállítás, és ha rabók valakire vagy valakinek a munkájára a falon, akkor azt felveszik mellé a stúdióba. Jött is, és az én munkámra bökött rá. Marsovszky Emőke – aki a gyártásvezető volt – megkeresett, lenne kedvem a Pannóniában dolgozni. Így aztán nem kellett felvételiznem vagy sorba állnom, mint sokaknak, akik be akartak kerülni ebbe a voltaképp elitnek számító stúdióba, hanem egyszer csak ott álltam a büfében, egy hét sem múlt el a diploma után, s kezdtem fogni, hogy van egy igazi munkahelyem. Líviusz mellett akkor már ott volt Rófusz Feri és Csonka Gyuri, Hernádi Tibcsi, Maros Zoli és Kovács Pisti, Békési Söndör, hogy csak az első nap megismert fiúkat említsem, de sorolhatnék sok olyan kollégát is, akiknek aztán fokozatosan ismertem meg a munkáit. Jankovics Marcellt névről már ismertem, mert a *János vitéz* akkor már megvolt, meg a Sisyphus, amit szívből irigyeltem, és tudtam Nepp Józsefről és Gémes Józsefről is, vagyis Dodiról és Pocokról, és láttam Büki, azaz Reisenbüchler Sándor kollázsfilmjeit és Kovásznay György festményanimációit. Amikor odakerültem, azt mondták – ami azért azt hiszem túlzás volt, de talán nem nagy túlzás –, hogy a világ három legnagyobb stúdiója közül az egyik a Pannónia. Talán a száz főt is közelíthette az együtt dolgozó csapat. Nyilván egy Disney-vel vagy egy Hanna-Barberával soha nem lehetett volna összehasonlítani, de tényleg sokan voltunk.

Lassanként számomra is kiderült, amit ugyan sosem vert nagydobra senki, hogy a Pannónia a kulturális élet peremére szorult, a második és a harmadik Té világból érkező

alkotók és szakemberek gyűjtőhelye. A művészeti tanács vezetője, a voltaképpeni fődra-
maturg Hankiss Elemér volt, aki nem a státusa révén (talán nem is volt ott a neve a stúdió
fizetési listáján), inkább a fiatalok között egyre növekvő tekintélye miatt számított szellemi
központnak. Mindig melegen érdeklődött apám felől, igaz, jó időbe telt, amíg minden
mondatát megértettem. Az egymásba kaszázó szavakat – talán a túl gyorsan pörgő gon-
dolatok miatt sűrűsödtek össze a szájában szinte dadogássá – nem volt könnyű követni.
Debrecen környékén beszéltek legszebben a magyar nyelvet, mondogatta apám, na ez
Elemérről vonatkoztatva egyáltalán nem volt igaz. Azt hiszem, volt szerepe benne, talán nem
is kicsi, hogy korai forgatókönyveim szabad utat kaptak, hogy film lett belőlük. A Dániel
Ferivel együtt írt Ah, Amerikát lehetett a legnehezebb lenyomni a torkokon. Elemér nim-
busza, tanácsai és az, hogy 1986-ban a kritikusok az év legjobb filmjévé választották az Ah,
Amerikát, együtt is kevés volt hozzá, hogy következő tervünk, az 1956-os emigrációs hul-
lámról tervezett filmötletünk (akkor disszidálásnak hívták) akár a forgatókönyv állapotig
is eljusson. A kilencvenes évek közepén apám egy másik Eötvös-collegista társa, Domokos
Mátyás hívott föl, aki az 1992-ben megalakult Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
ügyvezető elnöke volt, a szintén egykori collegista, majd fejkopogtatóvá előlépő Kosáry
Domokos elnök mellett, mondván, az Akadémia meghív a tagjai közé. Az alapítók közt
kettejük mellett ott volt Fodor András és Lator László is. Ott voltak persze főiskolai mes-
tereim, Haiman György és Balogh István, nyilván ők ajánlottak, de a meghívást valahogy
mégis apám barátaihoz kötöttem. Az MTA honlapja szerint 2006. szeptember 17-én az Ernst
Múzeumban tartottam a székfoglalót, apám a szeptember 19-i naplójegyzetben írt róla, és
néhány fényképet is találok az eseményről, sőt a közönségről is.

*Voltunk vasárnap István kiállításán, Széchenyi akadémiai székfoglalóján. Sokan, ismerősök is.
Lator vezette be a székfoglalót, s adta át a tagsági oklevelet. Ott volt Ruttkay, Benda, Sütő Péter,
Varga Jutka stb.*

Lator László a *Holmi* szerkesztőbizottságában is ott volt, le is hozta a székfoglaló tel-
jes szövegét. Egy anamorfozisosokra utaló Shakespeare-idézet volt a címe „...nothing but
confusion”, majd *Körzövel rajzolt víz* című verseskötetemet olvasva azt is följánlotta,
küldjek verseket is a *Holminak*. Ott jelent meg például az *Egy ausztrál kertben* című hosz-
szúversem, sőt az is előfordult, hogy rendeltek tőlem írást. 2010-ben például Kass János
búcsúztatóját. A *Holmi* alapítója és főszerkesztője a szintén collegista Réz Pál volt. Vele
ugyan nem találkoztam, de egyszer fölhívott Radnóti Sándor, azt mondta, Réz kérésére
telefonál, akinek tetszenek az írásaim, küldözzek többet. Megígértem, aztán nem sokkal
később, 2014-ben megszűnt a folyóirat. Még 2009-ben történt, hogy Latort meghívta
Alföldi Róbert a Nemzeti Színházba *Képzett társítások* című beszélgetős műsorába, ahol
az volt a szokás, hogy a vendégnek egy másik vendéggel kell érkeznie, olyannal, aki egy
másik művészeti ágat képvisel. Lator László engem választott társául. A dolog pikanté-
riája az volt, hogy Lator akkor már a Széchenyi Akadémia ügyvezető elnöke volt, engem
meg, aki időközben tagja lettem a Magyar Művészeti Akadémiának is, Makovecz ugyan-
csak ügyvezető feladatra kért föl. Amikor Imre kérésére igent mondtam, az volt az álmom,
hogy majd mi ketten Lacival összebékítjük a két oldalt, amiről persze hamar kiderült,
mennyire naiv elképzelés, hisz a szemben álló művészek zöme épp az ellenségkép folya-
matos lobogtatásával tudta fontosságát demonstrálni. És erre, úgy tűnik, máig szükségük
van mind a két oldalon.

De nagyon előreszaladtam, pedig az első pannóniás munka sincs lezárva. Ott tartot-
tam, hogy hátttereket festek a Lúdas Matyihoz. Azaz csak festenek; az igazsághoz tartozik,
hogy végül nem Líviusz tervei nyomán, vagyis nem a mi háttérgrafikáinkkal készült el a
Lúdas Matyi, mert Líviusz közismerten aprólékos, részletező rajzstílusa miatt alighanem
még most sem lenne kész, még mindig pötyöznének a húzósakat. Az egyik erdőrészlet,

az, amelyikben Döbrögit először páholta volna el Matyi, itt lóg a falunkon. Közös munka volt, Lulu a hosszú papírcsík egyik oldalán, én a másikon kezdem rajzolni, aztán valahol középen összeértünk... Talán egy hét is beletelt, pedig néha Amaya is beszállt, egy helyes chilei asszony, aki férjével és két kislányával Pinochet elől menekült Magyarországra. A háttereinket ugyan nem használták, de valahogy mégis ott ragadtam a stúdióban. Dargay velem csináltatta meg a film főcímét, Jankoviccsal együtt ötlöttük ki a plakátot, rajzoltam a Gusztáv- és a Bubó-sorozatban, és amikor Líviusz megcsinálta első rövidfilmjét, a Delfiniát, abban is dolgozhattam. Aztán idővel elkezdtem saját filmeket is készíteni.

A kollégium után, hogy Pesten maradhassak, albérletet kellett keresnem, a Szív utcában találtam egy szobát, egy Irma nevű idős hölgy lakója lettem. Apró, sötét helyiség volt, a függőfolyosóra nyíló ablakkal, de közel az Oktogonhoz, az akkori November 7. térhez, ahol Líviusz hatalmas műterme állt, az, amelyikről Görög Rezső kapcsán már írtam. Líviusznál dolgoztam, amikor nem mentem át Budára, a stúdióba, együtt jártunk „tintózni” a Brazília (Tinto rosso – Tintoretto), és ettük a Marshall máját a Savoyban, vagy a tatár bifszteket az Ádámiban. A Szív utca közel volt a Fikához, vagyis a Fiala Művészek Klubjához is, ahol olcsó volt a sör, és az esti programok is elég bátrak. A KISZ-é volt a Fika, és egyfajta szelepként működtek. Hétfőnként filmvetítések voltak, csütörtökön irodalmi, szombaton zenei programok. Többnyire pénteken nyíltak a kiállítások. Ide járt a mindig öltönyös Bódy Gábor, a mindig klosárnak kinéző Gémes Dixi és Erdély Miklós, aki azért járt hosszú köpenyben, hogy később egy ÉS-cikkben leírassák, az ő köpenyéből bujt elő a magyar avantgárd. Szóval, ami másutt tilos lett volna, itt átkerült a túrtbe. – Támogatott – túrt – tiltott. Ez volt a kultúrpolitika hármasszabálya. Aczél György, így hívták a főbajuszt, aki kitalálta. Egyszer-kétszer állítólag a klubban is megjelent, persze csakis a kiválasztott vagy legalábbis ellenőrzött hallgatóságnak tartva előadást.

A diploma utáni első években gyakran hazajártam Kecskemétre, tulajdonképpen gyakrabban, mint főiskolás koromban. Nemcsak a rosszabb lakáskörülmények miatt, de azért is, mert viszonylag rendszeresen dolgoztam a színháznak. Az a bizonyos diplomamunka ugyanis, ami miatt Líviusz meghívott a filmstúdióba, színházi munka volt. A kecskeméti Katona József Színház számára terveztem grafikai arculatot, ami a belépőjegytől a plakátig gyakorlatilag mindent jelentett. Total design – ma úgy mondanák. Ruszt József, a színház főrendezője, aki szintén látta az anyagot, megbízott, tervezzem meg az aktuális előadások plakátjait, gimnáziumi osztálytársam, Csaplár Éva pedig azzal, hogy az általa szerkesztett színházi műsorfüzetek címlapját rajzoljam meg. A grafikai munkák mellett kipróbálhattam magam díszlettervezőként is. Schiller Stuart Máriaéhoz, Racine Berenice-éhez, a Solohov-regényből adaptált Csendes Donhoz és Euripidész Bakhánsnőkéhez (ez kaposvári előadás volt) terveztem díszletet. A Ruszt-féle színpad annyira puritán volt, oly kevés elemet, inkább csak jelzéseket használt, hogy alig akadt rajta terveznivaló. A legbonyolultabb a Stuart Máriaéhoz kitalált nagy tükör beszerzése volt. Azt Ausztriából kellett behozni, ami akkoriban elég sok bonyodalommal járt. A plakátok és a műsorfüzetek terén nagyobb szabadságot kaptam, illetve kaptunk Évával együtt. A legizgalmasabb pillanat az lehetett, amikor az egyik neves színész bemutatkozó szövegének sorkezdő betűit összeolvasva az derült ki, hogy az illető az aktuális direktort egy fasznak tartja. Szerencsére rajtunk – s néhány beavatotton – kívül senki sem vette észre az akrosztichont. A megnevezett sem.

A Berzsenyi-könyv, a magyar verstani eszmélkedés kezdeteiről szóló tanulmány írása s különösen a Bánk bán kritikai kiadásának szerkesztése egyre inkább azt mutatták, hogy az irodalomtörténeti munka időigényben túlsúlyba jutott a könyvtári és tanári tevékenységgel szemben. A könyvtári munkát unni is kezdtem, különösen a délutánokat, mikor alig-alig volt olvasó, érdeklődő. '74-ben érettségizett osztályom (Szűcs Péterék) után egy jóval gyengébb osztály (Zimay Suszsaék) került a kezem alá, '75-ben ez is végzett. Gyenes Tibor lemondott az igazgatóhelyettségéről, a könyvtárba

kíváncozott. Csak utólag tudtam meg, hogy engem akartak a helyébe tenni, a megye azonban nem járult hozzá.

A „megye” szemében tehát továbbra sem volt elfogadható, noha Madarász László, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese, aki még az iskolai tablókról is letiltatta a fényképét, '74-ben meghalt. A hír, hogy egyáltalán ki akarták nevezni, legföljebb elméleti szempontból érdekes, alig hiszem, hogy ha a felkérés eljut hozzá, igent mondott volna, ahogy '56 decemberében sem állt kötélnek, amikor vezető funkciót ajánlottak föl számára, nota bene, épp azt, amelyet aztán Madarász töltött be.

'75 őszétől fél éves fizetéses szabadságot kaptam a Bánk bán kritikai kiadásának készítésére. Ez azonban csak a könyvtári munka alóli fölmentést jelentette, egy osztályt továbbra is tanítottam (Pál Évákékat). Fölkértek közben, hogy járjak le a szegedi egyetemre másodállású adjunktusként két másodéves szeminárium csoport vezetésére. Vállaltam. Ez heti egy napot jelentett. Eközben jött el hozzám Horváth Attila, a múzeum igazgatója meg a felesége (a tényleges igazgató), menjek át a múzeumba irodalomtörténésznek. Ráálltam. Magasabb lett a fizetésem, s úgy gondoltam, irodalomtörténeti munkámat ott főfoglalkozásként végezhetem. Március 1-jén álltam munkába. Horváthék mondták ugyan, hogy a könyvtár vezetése is az én föladatomból lesz, de nem mértem fel, mivel jár. A könyvtár teljesen rendezetlen volt, s mikor nagy munkával kialakítottam a rendjét, azt kaptam elismerésül: eddig tudták, mi hol van, most semmit sem találnak. Nyakamba varrták a Cumaniaival kapcsolatos külföldi levelezést is, kazalnyi megválaszolatlan levelet, a cserepartnerek pontatlan nyilvántartását, csináljak rendet. A megye múzeumaiban szinte teljesen rendezetlen vagy nem célszerűen rendezett könyvekből is nekem kellett volna szabályszerű könyvtárakat létrehoznom olyan, részben mellékállású, tiszteletdíjas muzeológusokkal, akiknek ehhez idejük sem volt, meg szakképzettségük sem. Nem sokkal munkába állásom után Budapesten értekezletet rendeztek a múzeumi könyvtárosok számára. Meglepődve értesültem, hogy ott főfoglalkozású múzeumi könyvtárosként tartanak nyilván. A PIM-ben meg természetesen főfoglalkozású múzeumi irodalomtörténészként is. Munkaköri leírást nem kaptam. Nehezítette helyzetemet az is, hogy irodalomtörténészként is, könyvtárosként is olyan emberek munkáját kellett volna irányítanom és felügyelnem, akiknek képzettségük és képességük sem volt ahhoz, amit csináltak, annál nagyobb öntudatuk, önbizalmuk (Istenes Kiskőrösön, Majsai Szalkszentmártonban, Pastyik Dunapatajon – fölkészültebb és szerényebb volt Fazekas István Félegyházán, Vorák József Halason).

A múzeumban nem, vagy csak alig-alig tudtam a saját kedvetlésemre dolgozni. Bizonyára benem is volt hiba, nem voltam elég erős ahhoz, hogy a saját munkakörömet kiharcoljam. A könyvtár kezelésére ugyan kaptam később egy félállású nyugdíjas könyvtárost, de ő meg olyan önálló volt, hogy alig-alig segített rajtam valamit. Azt hiszem, az tetőzte be szenvedésemet, hogy Barta Jánossal együtt megbíztak, csináljuk meg – egy hét alatt – a halasi múzeum új helytörténeti kiállításának forgatókönyvét. Akkor jártam először a halasi múzeumban! A forgatókönyvet megcsináltuk, Horváth Attila is elismerte, ilyen rövid idő alatt senki sem csinált volna jobbat, nekem azonban elegendő volt az egészből. Rontotta a helyzetet a Horváthék meg a múzeum munkatársai közt egyre mélyülő ellentét is. Így hát örömmel fogadtam, mikor Mester Barna – 1978. szeptember 1-től – visszahívott a gimnáziumba.

Az én sanyarú időszakom, a Szív utcai albérletezés sokkal rövidebb ideig tartott, mint apám múzeumi vesszőfutása, alig egy évig, mégis mély nyomot hagyhatott bennem, mert mint helyszínt Páternoszter című könyvembe is beleírtam, sőt beleírtam Irma néni is. '76 elején valahonnan megtudtam, hogy az óbudai új lakótelep tízemeletes sorházainak közepén, a hatodik emeleten tűzrendészeti okból menekülőfolyosókat nyitnak, s az így használhatatlanná váló lakások maradványát olcsón kibérelhetik fiatal képzőművészek műterem gyanánt. Pályáztam, s kaptam is egy szobát a folyosó egyik oldalán, illetve egy konyhát meg fürdőszobát a másik oldalon. „Életvitelszerűen” ugyan nem tartózkodhatunk a Gárdos Mariska utcai (ma Ágoston utca) helyiségben, de azért minden művészpa-

lánta ott lakott. Természetesen én is. A közvetlen szomszédom Méhes László festő volt, és Vida Győző, akivel a kollégiumban is szobatársak voltunk. Amikor Laci disszidált (ma Franciaországban él), a helyére Erdély Dani költözött be. Az „Avantgárdos” Mariska utcai időkben készítettem el első rajzfilmemet, és ott laktam, amikor a Duna túlsópartján, az Árpád híd másik oldalán lakó Keresztes Dórát feleségül vettem. Apu memoárjában így áll:

1976 nyarán röviddel egymás után halt meg Éva édesapja és Olgi. Szeptember 26-án volt Istvánék esküvője.

Az emlékezetemben nem kapcsolódott ilyen szorosan egymáshoz a két halál és az esküvőnk. Talán nem is esett jól anyunak, hogy apjának és anyapótlékként szeretett nagynénjének temetése után alig néhány héttel egybekeltünk. Egykori iskolatársam, Szél Jankó, a Böszörményi úti gyülekezet lelkésze adott össze bennünket.

Dóra még főiskolás volt, már túl ugyan a diplomán, de Haiman megkérte, maradjon még két évet, végezze el a mesterszakot is. Az egyik diplomamunkája egy metszetekkel illusztrált könyv, egy Berzsenyi-válogatás volt, apám tanácsai nyomán választotta ki a verseket, s ő írta előszót is a könyvhöz. Egy másik linósorozata Buda Ferenc finnugor fordításaihoz készült.

'78 tavaszán a TIT kiküldetésében Lengyelországban, majd IBUSZ-úton Csehszlovákiában és Lengyelországban voltam, nyáron a családdal Itáliában. Ezekről az utakról külön írtam.

Nem találom meg egyiket sem. Amennyire emlékszem, a hivatalos lengyelországi út több várost is érintett, a magyar irodalomról tartott előadásokat, alighanem németül, vagy ha kapott tolmácsot, akkor magyarul. Az IBUSZ-utakról semmit nem tudok, talán munkahelyi szervezés lehetett. Arra, hogy anyám többször is részt vett tanárkollégái társaságában autóbuszos turistaúton, jól emlékszem – Bécs, Prága, Isztambul –, de arra nem, hogy apám is ment volna, igaz találok egy másik bejegyzést, mely szerint '80-ban egy Csehszlovákia–NDK kirándulásra utaztak, akkor már együtt, '82-ben pedig szintén ketten Erdélyben és '83-ban az Alacsony-Tátrában jártak. A leglelkesebben szervezett út a görögországi volt, illetve lett volna. Családi útnak tervezték, vagyis mentem volna én is, sőt talán az akkor már tizenegy-két éves Andi is. Hosszan készültünk, már minden megvolt, útlevel, vízum, vonatjegyek – a kijegyzetelt Homéroszról és Hérodotoszról nem is beszélve –, amikor véres előzményeket követően (diáklázadás, 50 halott, 1000 sebesült) egy katonai puccs révén hirtelen becsukódott az ország. '73 vége felé, vagy inkább '74 elejére terveztük az utazást. Nem mehettünk. A '78-as olaszországi út más, azt jól fel tudom idézni, hisz azon én is ott voltam, sőt már Dóra is. Apám a legtöbb meglátogatott helyszínt már harmadszor látta, tudta, melyik Tazza D'Oro-ban a legjobb a kávé, melyik napszakban nem zsúfolt a Sixtus-kápolna, hogy lehet olcsó szállást találni Velencében, sőt azt is, hogy a Campo de' Fiori piacán, Giordano Bruno szobra alatt alkudozni illik, és amit otthon nem tett volna meg soha, Rómában alkudott is. Az emlékeim persze összemosódnak a hat évvel későbbi nyárral és ősszel. Három hónapig laktunk ösztöndíjasként Dórával a Collegium Hungaricum épületében, közel a brunós piachoz. Via Giulia uno, Palazzo Falconieri. Sokkal gazdagabbak akkor sem voltunk, viszont szebb helyen sem nagyon laktunk életünk során. Amikor megtudtuk, hogy mehetünk, megkértünk egy olasztanárnőt, foglalkozzon velünk, de persze apu is segített... Meg minden olasz. Hálásabb népet sosem láttam, boldogok voltak minden buongiornóért, és úgy öntötték ránk élettörténetüket, mint akik meg vannak róla győződve, minden szavukat értjük. Holott alig kapiskáltunk valamit. Capisci?

Az iskolában nagy szeretettel fogadtak. A múzeumiak közül csak Nagy Ádámmal meg Sümegei Gyurkával barátkoztam, Ádám még előttem elkerült onnan, Szegedre ment, néhány év múlva Sümegei Gyurka is fölkerült Pestre. Négy osztályban kaptam meg a magyart, két harmadikban s két elsőben. A tanítást élveztem, nem az értekezleteket, az unalmat és céltalan szócseplést. Ez mindvégig így maradt.

Az igen mozgalmas '78-as év azzal zárult, hogy lakást kaptunk a Széchenyi-városban; december 7-én (?) költöztünk. Életkörülményeink sokkal kedvezőbbé váltak. Ez napok alatt feledtette a költözéssel járó izgalmakat és nehézségeket.

1979. április 11-én született Marci. A következő nap reggel épp Pestre mentem, nem tudva a nagy eseményt közlő táviratról, amely már a levélszekrényünkben volt. Déltájt fölhívtam Vida Győzöt, mit tud Istvánékról. Ő mondta, hogy megszületett a fiú. Kimentem Dorkáékhoz, rossz villamosra szállva eltévedtem. Tőlük a kórházba. Dorka már fönt volt, kijött a folyosóra. Marcit azonban nem nézhettem meg.

A Szabolcs utcai kórházról van szó, amelynek helyén ma a Szépművészeti Múzeum, a Nemzeti Galéria és a Néprajzi Múzeum raktározási és restaurálási központja van, vagyis a művészettörténelemszé cseperedő baba munkahelyének egyik intézménye. Előző este vittük be Dórát, de nem maradhattam ott, mert akkor még az apás szülést ki sem találták. Kora reggel, amikor a Gárdos Mariska utcai fülkéből betelefonáltam (mert saját telefonunk még nem volt – 1992-ig nem is lesz), mondták, megszületett a kislányom. Mivel ultrahang sem volt akkoriban, tudomásul vettem, csak beérve, kb. fél óra múlva derült ki, hogy Dóra fiút szült, a szobatárs gyerekével keverte össze Marcit a telefonnál ügyelő nővér, viszont jóváteendő a tévedést, azonnal kihozta a folyosóra, hogy alaposan megnézhessük egymást.

Érjen véget ez a rész itt azzal, hogy apa lettem, pontosabban, elvégre róla van szó, hogy apám nagypapa lett.

Iványosi-Szabó Tibor

Marsigli Kecskeméten

A „hosszú” XVII. század, amely valójában 1588-tól, a „spanyol armada” pusztulásától 1714-ig, a „napkirály” haláláig tartott, Európa és az egész emberiség történelmét alapjaiban alakította át. Ez idő alatt a szárazföld középső és nyugati része a társadalmi lét csaknem minden területén a végletes események sorát élte meg. Három évtizeden át dúlt a borzalmas emberi és anyagi veszteségeket eredményező ún. vallásháború. A tengerek csaknem korlátlan urává vált brit szigeteken pedig közel hasonló kíméletlenséggel polgárháború tombolt. A kontinens közepe sem menekült meg a borzalmaktól. Nálunk az 1593-tól 1606-ig dúló kegyetlen és „hosszú háború” után 1671-től rövid megszakításokkal négy évtizeden át követte egymást polgárháború, törökellenes harcok és a Rákóczi-szabadságharc. A leginkább megdöbbentő pedig az, hogy nem tudjuk, a sok millió áldozatot követelő háborúk pusztítottak-e el több életet, vagy a megismétlődő félelmetes járványok.

Az viszont kétségtelen, hogy ezek révén átrendeződött a kontinens teljes hatalmi rendszere. Ezt követően a spanyol világbirodalom már nem tudott érdemben hatni a kontinens politikai életére. Eltűnt a svéd nagyhatalom, végzetesen meggyengült az Oszmán Birodalom, a Német-római Császárság pedig erő nélküli címmé változott. Ugyanakkor Hollandia megszilárdította tengeri uralmát, Oroszország pedig eredményesen kereste a nagyhatalommá válás lehetőségét. Létrejött Angliában az első polgári állam, és kiépült a francia abszolút monarchia kifinomult rendszere. Közép-Európa és Magyarország megszabadult az Oszmán Birodalom fenyegetéseitől, a három részre szakadt ország végre egyesült. Sorra épültek ki a nemzetállamok.

A borzalmakkal, a szinte felmérhetetlen szenvedésekkel és veszteségekkel egy időben viszont e kor a csodálatos eredmények és a tudományos felfedezések egész sorát hozta létre. A mezőgazdaságon belül ekkor jelentkeztek az első ígéretes változások mind a termelőeszközök, mind pedig a talajművelés és a termesztés területén. Ekkor jöttek létre az ipar későbbi fejlődését meghatározó manufaktúrák. A hajózás, a vízi közlekedés tömegessé válása ekkor ment végbe. A természettudományok soha nem látott felvirágzása, az új kutatási módszerek kidolgozása, a filozófiai gondolkodás megújulása, a művészetek tömegessé válása és átforgalmazása sorra ezekben az évtizedekben teljesedett ki. Számunkra már kétségtelen, hogy a mai tudományos élet, mai világunk és mai fejlődésünk bölcsője ez a század volt.

Ebbe az öldöklő és tündöklő évszázadba egy-egy markánsabb személy életútja széles körű betekintést enged, sőt olykor életük egyetlen periférikus eseményéhez kapcsolódó néhány hivatalos adat is felér egy színes korrajzzal. Bizonyosságul lássunk egyet.

A kora újkor elitjének csaknem tipikus személyisége volt Luigi Ferdinando *Marsigli*. E különleges személyiség Bolognában született 1658-ban egy jómódú polgárcsaládba. A csodálatos adottságokkal megáldott olasz férfi legfontosabb sajátosságait, munkaterületeit és eredményeit az életútját feltáró kutatók megállapításai alapján így összegezzük: térképész, műgyűjtő, diplomata, utazó, hadmérnök, csillagász, biológus, geológus, zoo-

lógus, nyelvész-filológus, politikus, hadvezér és kalandor. Tehát egy máig csodált valódi polihisztor, aki tucatnyi tudományágon belül alkotott maradandót.¹

Alig volt 21 éves, amikor már a Velencei Köztársaság követségének tagjaként a Török Portára indult Konstantinápolyba, ahol közel egy éven át tartózkodott, és sokrétű ismereteket gyűjtött az Oszmán Birodalom minden fontosabb sajátosságáról, főleg pedig annak hadseregéről. Nem volt tehát véletlen, hogy a következő évben már katonaként a török birodalom fő ellenségének, I. Lipót császárnak a szolgálatában hasznosította ismereteit. 1683-ban a Bécs ellen felvonuló Kara Musztafa csapataival szemben a Rába közelében kibontakozó harcok egyik szervezője, ahol megsebesült, tatár fogságba esett, és csak egy év múlva szabadult. De 1686-ban már egy jelentős katonai egység élén részt vett Buda visszafoglalásában, és a vár feladása után egyik fő gondja az volt, hogy a még megmaradt korvinákat az üszkös romokból kimentse!² A következő évek magyarországi eseményeiben való részvételét maga így rögzítette: „Részt vettem a karlócai konferencián és a békében kimondottak végrehajtásában, mivel Lipót császár engem tett meg a birodalma és az Oszmán Birodalom közti határ rendezésének biztosává. A két birodalom közti határt korábban soha nem határozták meg pontosan, így az itt élő császári alattvalókat, azzal az ürüggyel, hogy ezek a területek nem a császárhoz, hanem a szultánhoz tartoznak, folyton zaklatták a törökök.” Tehát a nemzetközi jog iránt sem volt érzéketlen.

A hadi eseményeken túlmenően az itt töltött évtizedek alatt ezenkívül is sok szállal kapcsolódott a korabeli magyarsághoz. 1690-ben Erdélybe vezényelték. Itt mentette meg a székely rovásírás egyik fő forrását. Elsőként térképezte fel Magyarország és az Oszmán Birodalom közel ezer km hosszú szakaszát. Ő tárta fel, rögzítette elsőként hazánk flóráját és vízi világát. Elsőként rajzolta meg Magyarország átnézeti vízi térképét. Ő még látta és le is rajzolta a törökellenes harcok magyar végvárait, melyeket később a császár parancsára sorra felrobbantottak. Elsőként mérte fel a római sáncokat. Ő találta meg Traianus hidját a Dunán. Évtizedeken át gyarapította csodálatosan gazdaggá vált gyűjteményét, amit még életében szülővárosának adományozott.

A magyarsághoz kapcsoló sok szál közül néhány Kecskemétet is érintette. Kivételes személyiségét ezúttal azért idézzük fel, mivel kevesen tudják, milyen események tették mind számára, mind a városi tanács számára emlékezetessé megjelenését és átutazását. Városunkkal azonban már hadvezérként korábban kapcsolatba került. 1693 áprilisában, Sárközi Pál főbíróságában rögzítették nyilvántartásaink első alkalommal nevét: „Marsigli generális regimentyéből való Globicz nevű kapitánynak [többek között] száz két ökröket és 20 lovakat, 15 szekerevel és 3 kocsikkal együtt, melyeket vitt Szögedére az 4 kisbíró járásából” a felmentő seregek élelmezésére.³ Tehát alig múlt harmincéves, amikor grófi címet szerzett, majd a császári hadsereg tábornoka lett, és ilyen minőségben is folyamatosan részt vállalt a törökellenes harcokból. A számunkra igazán érdemleges eseményre 1699 telén került sor. A Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek feljegyzései alapján pontosan követhető az események sora.

1 VÉKONY László: Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Marsigli élete, munkássága és iratai; Forum, Újvidék-Novi Sad 1982.

F. MOLNÁR Mónika: Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai; Reciti, Bp. 2016.

2 Buda visszafoglalásának 250. évfordulóján, 1936-ban ezért bízták meg Kisfaludi Strobl Zsigmondot mellszobrának elkészítésével, melyet Budán az Ybl-lépcső felső bejáratánál helyeztek el.

3 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból (1633–1700) Kecskemét, 2008. 2. köt. 841. p.

Ezek bejegyzései alapján egy nem szokványos esemény részletei rajzolódhatnak ki. Ez alkalommal Marsigli az ország déli részéről igyekezett Bécsbe. Átutazásáról a vármegye alispánját időben értesítették, ezért a magisztrátus 100 szekeret küldött elé Zombor és Bács irányába. Ő viszont minden bizonnyal az idő szorítása miatt az eredeti tervétől eltérő utat választott. Mivel ekkor már rendszeres postaszolgálat működött az ország területén, a gróf egy kisebb kísérettel ezt vette igénybe, hogy határidőre Bécsbe érkezzen. Kecskemét tanácsa is értesült útjáról, ezért a főbíró három lovaszt küldött elébe üdvözlétével. A városba február 2-án a kora délutáni órákban érkezett meg, ahol a főbíró és az esküdtek egy csoportja nagy tisztelettel fogadta. „A grófot és katonáit étellel és itallal ellátták. Ezek lovainak a kocsiba történő fogásához a bíró kocsisainak segítségét kérték, s ezt meg is kapták. Mivel a nap már lemenőben volt, a bíró arra kérte Marsigli grófot, hogy éjszakára maradjon Kecskeméten, nehogy éjjel az úton rablótámadás érje, mint az az ellenőrrel (controlor) nemrég megtörtént. De a gróf gorombán válaszolt: »Bah, nem félek, van elég kíséretem, nem félek Te Hunczfutt, mit akarsz nekem előírni?« – és kezét haragosan a kardjára tette.” Egy szertelen adottságokkal rendelkező ember bizony olykor szertelen. A tanúvallomások szerint a figyelmeztetés hatására a gróf mégis további kocsikat és előfogatókat követelt. Úgy látszik, hogy az okos tanácsokra nem hallgató főúr a főbíró óvatosságát és a körültekintő készülődését ellenszégülésnek ítélte, és – miként ez a későbbi vallomásokból kiderült – lovaglóostorával olyan erővel csapott annak arcába, hogy nyoma még hetekkel később is meglátszott.

Végül teljesítve minden kívánságát, a népessé vált csapat útnak indult. A tapasztalt főbíró aggodalma pedig hamarosan valóban *véres* valósággá vált. A Pest felé vezető út dereka táján egy kisebb rablócsapat tartóztatta fel a szekereket. A kocsisok keltegették a szekéren alvó német katonákat, de azok előbb elhárították a figyelmeztetést. A küldöttség számát, méretét tekintve a rablók megtorpantak, és egy ideig tétlen maradtak. Amikor viszont a védekezésnek semmi jelét nem tapasztalták, mégis támadásba kezdtek. A jegyzőkönyv szerint „Szabó Márton kb. 40 éves kecskeméti lakos azt vallotta, hogy mikor a tolvajok megtámadták a grófot, felköltötték a szekereken lévő németeket, de azok nem akartak fegyverhez nyúlni. A kihallgatott kecskeméti parasztok vallomása szerint, ha a gróf, az ő másik két szolgálója és a mellé adott három muskétás a rablók ellen fegyvert ragadtak volna, azok nem mertek volna közelebb menni, kétszer is csak messziről merték a kocsit megközelíteni, s csak mikor látták, hogy nem akarnak védekezni, sőt a muskétások el is futottak, akkor mertek közelebb menni és rabolni. A gróf egyedül maradt a helyén, egész kísérete elfutott.” Így a kis rablócsapat vérszemet kapott. „Mikor Vékássy és társa a grófot megtámadta, annak szolgáját levágták.” Ekkor tehát a tábornok már közvetlen életveszélybe került, és testi épségének megmentése lett a fő feladat. „Turzó András kb. 50 éves kecskeméti lakos azt vallja, hogy ő bujtatta a grófot a szekér alá.” Tehát ezúttal az arrogáns főúr hagyta, hogy egy paraszt ellenkezést nem tűrve gyorsan a szekér alá tuszkolja őt. „Ha a parasztok a grófot el nem rejtik, őt is megölték volna.” A mindössze hatfős rablócsapat ezután jelentős zsákmánnyal távozott.⁴

A megalázó és komoly károkat okozó eset érthetően rendkívüli hullámokat gerjesztett. Az ügyben még a haditanács és a kancellária, sőt az uralkodó is napokon belül tájékoztatást kapott és gyorsan véleményt formált! A megyét felelősségre vonták, mivel „Sóter Ferenc alispán s a megye többi tisztviselői a felelősek, mert hanyagságuk oka, hogy az utak nem biztonságosak, s a rablók a megyében szabadon kóborolnak”. Ezért „az alispánt...

4 BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638–1711. IV. köt. 3395., és 3402–3404. sz. tételek. – Az „alispán intézkedései következtében megtalálták a rablók főnökét Vékássy Istvánt és Kincses Miklóst, kik Kőrös mezőváros melletti szállásokon lappangtak. Körülvették, s minthogy csak sok ember halála árán lehetett volna őket elfogni – megölték őket, hulláikat kerékre kötözték...” – 3438. sz. tétel.

most börtönbe akarják vetni”. A súlyos következmények miatt a felelősség áthárítása azonnal több síkon megindult. „Sőtér Ferenc alispán vádat emel Kecskemét város bírái és esküdtszei ellen... A vád tárgya: bűnrészesség gróf Marsigli kirablásában... A vád képviselője szerint... Kecskemét város kötelessége lett volna Marsigli grófnak kíséretet adni... A védelem képviselője kitart korábbi álláspontja mellett, a város, mely tisztességesen megvendégelte a gróft, adhatott volna kíséretet, de ő azt visszautasította, sőt megverte [a főbíró, pedig]... mikor a verés történt, a követelt lovak már be voltak fogva a gróf kocsijába, a bíró tehát a verést ártatlanul szenvedte el.

A sedria ítéletében megállapítja, hogy nem áll, hogy Kecskemét vezetői nem tájékoztatták Marsigit a veszélyről, s ezért a vád alól felmentik őket.

Felmentik a várost a vármegye megvetésének a vádja alól is. A védelem képviselője minderről a vármegye hiteles pecsétje alatt kiadandó testimoniálist kér s azt meg is kapja.” Ezzel a felmentéssel a város magisztrátusa egy rendkívül súlyos anyagi kártérítés veszélyétől szabadult meg.

A felelősségáthárítás azonban tovább tartott, és ennek érdekében a „közgyűlés egyhangúlag elhatározta, hogy tájékoztatja a haditanácsot, a magyar kancelláriát s a nádorfőispánt arról, hogy az alispán nem tehet Marsigli kirablásáról”. Hangsúlyozták, „hogy az alispán és a többi vármegyei tisztviselők nem hibáztathatók, mert a király összes mandátumait mindig kihirdették, a hadi kommisszáriusok és a vár tisztjei is igazolják, hogy a népet körlevelekben gyakran szólították a rablók elleni felkelésre”. Ezen túlmenően egy nagyon észszerű magyarázatot is adtak: „Mert hogyan tudna ekkora pusztán a szegény, fegyvertelen, félnék, az örökös szolgálatoktól, az átvonuló katonáktól gyötört nép a pusztaságáról gondoskodni, amit a török időkben sok ezer török fegyveres nem tudott megtenni.” Ilyen körülmények között még nagyobb gondot jelentett, hogy „A vármegye és tisztviselői nem tudtak Marsigli gróf [más úton, ilyen formában történő] érkezéséről, mivel a postával, szinte ismeretlenként (incognito) érkezett meg. Az alispán várta őt, hogy más plenipotenciáriusokkal együtt fog megérkezni.”

A mentegetőzés érdemben nem hatott. Ezért a legfelsőbb intelmek és követelések hatására a megyei apparátus lázas nyomozásba kezdett. Napokon belül kiderítették: „A szóban forgó rablás elkövetője... a rebellis Vékassy István és öt társa” volt, „akik a Kőrös mezőváros melletti szállásokon lappangtak”. Az is hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy távolról sem egy véletlenszerű rablás történt. „A vármegye tisztviselői semmit sem tudtak ezekről a rebellisokról, míg haláluk után Deák Pál ezredes nem tett jelentést, s ezután a megye erős nyomozást kezdett Kőrösön és Kecskeméten lakó pártolóik felkutatására, azokat elfogta és bilincsbe vetette.”

Nem árt felidézni, hogy a nagyon rosszul szervezett és szerencsétlenül irányított, ezért rendkívül hosszan elhúzódó törökellenes harcok során az anyagilag végtelenül kimerült lakosság az ország egész területén már évek óta igen feszült állapotban volt. Ennek hatására robbant ki 1697-ben Hegyalján a felkelés, amelynek irányításától II. Rákóczi Ferenc ekkor még elzárkózott. Nem lehet tehát meglepő, hogy egy-egy „rebellis” csoport az ország más tájegységén is a lakosság egy részének rokonszenvére számíthatott. Egy alföldi szervezkedésről azonban eddig még nem tudunk. Az kétségtelen, hogy a háború végén a központi hatalom számára komoly gondot jelentett az egykori végvári és kuruc katonák semlegesítése. „A vármegye a királyi főemberek mandátumára válaszolva javasolja, hogy a várakban, különösen pedig Nyitra, Léva, Esztergom, Tata, Zsámbék, Kékkő, Simontornya, Veszprém, Komárom, Győr, Eger, Baja várában lakó fegyveres parasztokat s máshol lakó libertinusokat ezredkebe szervezzék...”⁵ Vidékünkön azonban nem volt hasonló erődítmény, és nem tartózkodtak ilyen katonák.

5 BOROSY András: I. m. 3408. sz. tétel.

A közgyűlési jegyzőkönyv május 9-én készült bejegyzése szerint a vármegye igazolni kívánta magát, ezért „Sótér Ferenc alispán a magisztrátus nevében pert indít Szabó János, ifjabb Somogyi Péter, Siros Mihály, Oláh János nemesek és Papp Mihály, Muslay Mihály, Gál István, Vecsey János, Angyal János, Borbély György és Mokry Pál jobbágyok kőrösi...” lakosok ellen. Tehát Kőrösön legalább négy nemes és hét további gazda rokonszenvezett a „rebellis” Vékásyval. Támogatók még Kecskeméten is akadtak. „...Szappanos Ferenc, Fegyverneky Sámuel és neje, Szabó Erzsébet jobbágyok...” is a vádlottak közé kerültek. Ők kevésbé szoros szálakkal kapcsolódhattak a rebellisekhez, ezért „...részben kezesség fejében szabadlábbon vannak, részben várják az ítéletet... Vékási István rabló támogatásával vádolják őket, ki Marsigli gróft kirabolta.”

A per során a vádlottakat négy csoportba osztották. „Az első csoportba került Muslai Mihály, Gál István, Pap Mihály, Vecsey János, Angyal János és Szabó János, kiket mivel tudatosan kapcsolatot tartottak Vékásyval, kettős főválságra ítélték, ami a nem nemeseknél 80, a nemeseknél pedig 200 forint.

A második csoportba tartoznak Oláh János és Somogyi Péter nemesek, valamint Borbély György jobbágy. Ezek kisebb bűnösök és egyszeres főválsággal tartoznak, ami a nemeseknél 100 forint, nem nemeseknél 40 forint.

A harmadik csoportba tartoznak nemes Siros Mihály és Mokry Pál, kik Vékásy és társa Kincses megölésekor szorgoskodva igyekezetet mutattak, s azt a bűnüket, hogy Vékásival olykor érintkeztek, ezzel kiegyenlítették. Ezek a büntetés alól mentesültek.

A negyedik csoportba tartozik a kecskeméti Szappanos Ferenc, aki csak egyszer véletlenül találkozott Vékásyval és teljesen ártatlan.”

A jegyzőkönyv ezen tételének utolsó mondata: „Ami Marsigli gróf kárának megítélését illeti, azt a rendes törvényes úton keresse.”⁶

Az ügybe eleinte vádlottként bekerülő Sótér Ferenc alispán a bosszúállást illetően rendkívül szorgosnak bizonyult, és két újabb személy – Szegedi Kis János és Páll István ellen is vádat emelt. „Azzal vádolja az alpereseket, hogy szövetségben voltak Vékás István és Kincses Miklós rablókkal, lázadókkal.” Velük szemben egyéb vád is felmerült. „Kis János bevallotta, hogy egyszer találkozott Kincses Miklóssal... A Szegeden megtalált két lopott lóról, amelyeket tulajdonosaik felismertek, azt állította, hogy jól tudja hogy azok nem a saját vagy a Kincses Miklós méneséből valók... A sedria a két vádlottat akasztófára ítéli.”⁷

A polgári kereset más szálakon futott. A Marsigli által indított per első szakaszában született döntésről a közgyűlési jegyzőkönyv 1702. május 18-án lejegyzett egyik bejegyzése tájékoztat. Eszerint „A királyi mandátum értelmében a Marsigli-féle per következtében 10 000 imperiálist kell fizetni. Sótér Ferenc alispán azt kéri, hogy mivel a nevezett per idején ő a felmentő ítélet után is csak akkor volt hajlandó a kőrösi foglyokat szabadon engedni, amikor a megye követelte, a megye vállalja ezért a felelősséget és fizesse ki az összeget.” A szertelenül nagy összeget másodfokon számottevően mérsékelte a bíróság. Július 10-én történt bejegyzés szerint: „Közvéteszik a király mandátumát, melyben közli, hogy a Marsigli kirablása miatt fizetendő bírság 4 500 forint.”⁸

6 BOROSY András: i. m. 3458. sz. tétel. – „Közvéteszik a magyar kancellária május 2-án kelt levelét, melyben Marsigli grófnak adandó elégtételről ír. A vármegye azt válaszolja, hogy a Marsigli kirabló személyeket már kivégezték.” – 3467. sz. tétel.

7 BOROSY András: i. m. 3441. sz. tétel. – Az önálló ménesekkel rendelkező vádlottak tehát nem igazi „szegénylegények” voltak.

8 BOROSY András: i. m. 4014. sz. tétel. A 10 000 imperiális tallér 24 800 forintnak felelt meg. Tehát a végleges összeg ennek csak a töredéke lett. A vásárlóérték érzékeltetése végett: a jegyző egy évi bére 110 forint és egy lovászé pedig 50 forint volt.

Zárásként két gondolatot célszerű rögzíteni. Az eseménysorozat hiteles anyagának ismeretében állíthatjuk, hogy a kecskeméti gazdák határozottsága és rátermettsége nélkül minden bizonnyal fiatalon életét vesztette volna a gróf, és nem tudott volna kiteljesedni élete a maga barokkos, szertelen gazdagságban. A másik: egy vidéki városban néhány óra alatt lezajlott esemény nyomán is érzékelhetjük, hogyan búcsúzott a Kárpát-medencében ez a század. Felvillant, milyen sokrétű és súlyos ellentétek izzottak széles körben még a század legvégén is, milyen végletek és váratlan események határozták meg a helyi hatóságok és a lakosság hétköznapijait, milyen súlyos emberi és anyagi értékek forogtak kockán ezek hatására.

Varga Réka

Sajtóhírihletek a Csáth-életműben*

A kis Emma forrásai

Csáth Géza életművének elidegeníthetetlen részét képezik a naplói. Ifjú Brenner József 1897. április 7-én, egy szerdai napon indítja meg ezt az egész életét végigkísérő szövegfolyamot. A naplókban található feljegyzések nem mutatnak egységes képet, az idő előrehaladtával más és más funkciót töltenek be; gimnazista korában a tradicionális naplóírás hagyományához illeszkednek, majd mindez az élete kései szakaszában teljesen megváltozik. Előfordul, hogy szerzőjük éveig akkurátus monotonitással rögzíti az elfogyasztott morfiomadagot a napi coitusok számával egyetemben, mintha ezáltal keresne valamiféle kapcsolatot a valósággal. Az is megesik, hogy önnön mentális körképeit elemezni próbáló emlékiratokat ír a hagyományos naplóvezetés helyett. Az idő előrehaladtával tehát a feljegyzéseknek elsődleges témája az önreflexió, azonban korának művészeti és közéleti eseményeire is végig reflektál a naplók szövegfolyamán belül. Ennek köszönhetően egy komplex forráscsoport bontakozik ki a kutatás számára.

Jelen írás kiindulópontja Csáth gyermeki naplójának egy, a korabeli újságolvasókat hosszú időn át foglalkoztató eseményre reflektáló bejegyzése, melyben amellett, hogy nyomaiban már a későbbi szépíró hangja is megszólal, az életmű kései szakasza egyik legismertebb novellájának az ihletköréhez is elvezet bennünket.

A naplófeljegyzés

1900. november 20-án az akkor élete 14. esztendejében járó ifjú Brenner József különös részletességgel ismerteti egy gyilkosság, majd az azt megtorló kivégzés körülményeit:

Ma hirdették ki a halálítéletét Papp Bélának, a szatmári dzsentrinek öccse, Elemér gyilkosának. Körülbelül egy éve, hogy Papp Elemér VII. gimnazistáért, ki egy tanárnál lakott, elküldetett egy lovas két lóval, hogy rögtön jöjjön, édesanyja rosszul van. De mikor mennek az úton, jön egy juhász, és alaposan fejbeteremti egy pisztolynak az agyával, azután rásüti. Az egész ördögi tervet két bátyja, Papp Béla és Papp Zoltán főzték ki, hogy öccsük vagyona reájuk szálljon. Mert Papp Bélának, ki nagyon nagy lábon élt, adóssága már a füléig ért. Többször akarták ezt, egyszer vízbe fullasztani, másodszer megmérgezni, s harmadszor sikerült. Másnap a holttestet Papp Béla – midőn nejevel a színházból jött – találta meg az országúton (ez már előre ki volt csinálva), és színlelt szomorúsággal a városba vitte. A gyilkos Zsoldics Mihály juhász volt, Papp Bélának juhásza, olyan juhász, kinek ura szava szentírás, azonkívül 2.000 f[ol]r[in]t sem megvetendő kapitális, azonkívül csak nem löveti magát az ember föbe urától. Papp Zoltán kapott mint bűnrészes 15 évi fegyházat. Zsoldics (először kötött és) végleg életfogytiglani fegyházat. Papp Béla véglegesen akasztófát. Az egész országban

* A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.

másról se beszélnek. A hóhér megérkezett Szatmárra, hol egyetlenegy szállóba se akarták befogadni. Holnap lesz az akasztás. Én mégis e dolgot (akasztást) gyilkosságnak tartom, nincsen ennek semmi morális értéke, csupán az elítélre nézve. Az iszonyú gondolat engem is megdöbönt, és érzem, hogy ha király volnék, nem ítélném el. Hány gyilkost felment a törvényszék. Nem tudják mindenütt mérlegelni a dolgot. Szabadkán, itt néha az esküdtszék nagyon gyenge, néha nagyon is szigorú. Nem a halál fáj maga – ez senkinek sem fáj –, csupán az elválás, az iszonyú bizonytalanság. De szeretné ezt tudni a halálraítélt. De nem szeretné ezt tudni az emberiség. És de szeretné tudni az ember.

Halálraítélt! Megsemmisülés? Pokol? Gyönyör? Új élet? Mennyország? Semmi?

Lenni vagy nem lenni, ez meg az emberiségnek szól. Mert nem lenni! Mindenki minden csekélységre megölné magát. Fáj az embernek, ha van olyan, mit nem tud, itt nincs találkozás. A halottak hallgatnak, tehát – megsemmisülés. A szellemek kopognak (= örök élet = mennyország, pokol, lélek-vándorlás = lélekvándorlás emberből emberbe. –)

– Vége.¹

A nagy port kavart közéleti események rögzítése önmagában nem szokatlan, a gyerekkori naplókban ez különösen gyakori jelenség. Annál furcsább az az összetett etikai perspektíva, mellyel a halálbüntetés intézményére tekint. A bűnössel, Papp Bélával szemben szinte együttérzést tanúsít, a rá kiszabott ítéletet elfogadhatatlannak tartja. Ez a moralizáló hang nem jelenik meg máshol a korai naplófeljegyzésekben, a szerző életkorát figyelembe véve pedig még szokatlanabbnak hat. Feltételezhető tehát, hogy nem teljesen a saját látószögéből fogalmazza meg véleményét. Sokkal valószínűbb, hogy egy, a környezetében felbukkanó narratív hangot ismételt, amely a szatmári gyilkosság esetét kommentálta. Ez a hang pedig elsősorban a korabeli sajtóban keresendő.

A szatmári gyilkosság ügye a korabeli sajtóban

A Brenner család az adott időszakban több meghatározó sajtóorgánumnak is előfizetője volt (*Bácskai Hírlap, Vasárnapi Ujság, Budapesti Hírlap*.²) A naplófeljegyzés szerzőjének azon kijelentése, mely szerint „az egész országban másról sem beszélnek” azonban valószínűsíthetővé teszi, hogy nem pusztán ezekből a lapokból tájékozódott, az eset foglalkoztathatta annyira, hogy más sajtóorgánumok vonatkozó cikkeit is figyelemmel kísérje.

Az ügyről szóló korabeli sajtóhírek áttekintése nyomán világossá vált, hogy az ifjú Brenner József megállapítása az azt övező fokozott figyelemről egy cseppet sem túlzott állítás. Gyakorlatilag az összes sajtóorgánum foglalkozott a szatmári testvérgyilkossággal – köztük azok is, melyeket ekkor a Brenner család is járattott. Ráadásul hosszú ideig, a gyilkosság napvilágra kerülésétől (1899. november 18.) egészen a kivégzésig (1900. november 21.). Egy egész éven át szinte naponta jelentek meg cikkek az újabb és újabb részletekről. Még olyan lapok is említést tettek az ügyről, mint az *Új idők*, melyeknek nem volt profilja a közéleti híradás.

Természetesen egy ilyen típusú gyilkosság esetén aligha tartózkodhattak az újságírók a morális ítélettől. Kezdetben egységesen stigmatizálták a testvére meggyilkolására bér-gyilkost fogadó bűnöst. Állandó részét képezte a tudósításoknak Papp Béla társadalmi státusának és mentális állapotának taglálása.

Semmiképen sem lehet azt állítani, hogy ez a bűncselekmény a jelenkor ethikai vagy vagyoni rendjének valamely tipikus cselekménye volna. Főmotivuma az egyéni gonoszság. Amennyire az ismert adatokból kitetszik, egy nagy méroben degenerált gyilkossal vesződik a szatmári esküdtszék,

1 CsÁTH Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni”: Naplófeljegyzések 1897–1907, szerk. SZAJBÉLY Mihály, MOLNÁR Eszter Edina (Budapest: Magvető, 2013), 211.

2 SZAJBÉLY Mihály, Csáth Géza élete és munkái: Régimódi monográfia (Budapest: Magvető, 2019), 76.

akinek igen nagy értelmi defektusai is vannak. A háromszori kísérletezés, a büntettnak csaknem ostoba kitervezése és végrehajtása arra mutat, hogy ez a büntetés azok közé tartozik, akik akkor is ölnek, ha földbírtokosok, akkor is ölnek, ha kereskedők; de épen azért igen nagy veszedelmei a társadalmi életnek.³

Világos, hogy egy ilyen bestiális büntettre nincs magyarázat, és az is, hogy a közvélemény igazságérzetét nagyban sértette volna, ha az elítélt a családja vagyoni és társadalmi helyzetéből adódóan enyhítésben részesülne. A büntényt övező fokozott figyelem azonban megszülte azt az olvasói igényt is, hogy az újságírók ne pusztán a neutrális tényeket tegyék cikkeik tárgyává. Egyre több szó esett Papp Béla múltjáról, az őt kitagadó apjáról, felesége és félárván maradó gyermeke további sorsáról, majd a törvényszék előtt tanúsított magatartásáról. Így tehát maga az individuum is elkezdett körvonalakat nyerni Papp Béla személye kapcsán. Ennek is tulajdonítható, hogy amikor 1900. szeptember 13-án a királyi kúria, mint legfőbb feljebbviteli bíróság, Papp Bélát kötél általi halálra ítélte, a gyilkos tettet evidens módon elítélő társadalmi hozzáállás változni látszott.

1900. november 20-án a *Budapesti Napló* egy glosszát publikál *A siralomházban* címen, mely szépirodalmi eszközökkel taglalja az elítélt szenvedéseit a halálsoron, ráadásul a fiktív elbeszélő maga a testvérgyilkos Papp Béla.

Oh én boldogtalan álmodozó. A menekülésre gondolok, holott jól tudom, hogy a háromlábnyi vastagságú falat, mely itt fogva tart, nem törhetem keresztül! — Halálra ítélve, — ez iszonyú és szívem vérzik, ha arra gondolok, hogy egykor mint gyermek jöttem ide más gyermekekkel, hogy a börtönlakókat bámuljam...

A hosszú monológban az árván maradt gyermek képe is felbukkan, mely egyébként visszatérő eleme a részvétet kifejező sajtócikkeknek:

Szegény gyermek! meg fogják ölni atyádat, ki oly gyöngéden szeret téged, ki oly gyakran csókolta kicsiny bársonyos nyakad, játszadozott selyem fürteiddel, kezében tartotta szép, kerek arcodat, ki térdeim ringatott és ki esténként imára kulcsolta kezeid. Ki fogja mindezt pótolni? Ki fog téged szeretni? Kortársaidnak van apjuk, csak neked nincs! Le kell szoknod a névnapi ünnepről, az újévi ajándékokról és játékszerekről, talán ételről és italról is — és ezt nem teheted. Igen, ha az esküdtek láttak volna, talán belátták volna, hogy egy hároméves gyermek atyját nem szabad megölni, hogy szem előtt kell tartaniok e gyermeket és sorsát, ha megnő.⁴

1900. november 21-én, két nappal a halálbüntetés végrehajtása előtt a *Budapesti Napló* a következőképpen számol be Papp Béla utolsó napjairól:

Láttam őt ma egy percig. A fegyveres őr és az őrmester felügyelete alatt sétált. Délceg a járása, ruganyosak a léptei, puha kalap a fején, a ruházatán a gondosság látszik. Az utolsó olvasmányja a Magyarok Története volt. A szivarozást eltiltották neki. Közeli rokonai nem törődnek vele, az anyja sem, az élelmezéséről Egyri kórorvos és Gáspáry póstamesternök gondoskodott. Az örök beszélnek, hogy imádkozni egyetlenyszer sem látták. A hányavetiség megvan még a modorában, de sokkal szerényebb, mint a tárgyaláson. Némelykor gondolatokba merül és bizonyára eszébe jutott, hogy ma egy esztendeje az öcsce holttestét vizsgáló bizottság előtt bandabandázott, és féltve, hogy halálra ítélték.⁵

A *Budapesti Hírlap* még a védőügyész utolsó, kétségbeesett táviratát is közli, melyben a királyhoz fordul felmentés reményében:

Kelemen Samu dr. ma délelőtt az Ítélethirdetés után a következő táviratot küldte a kabinetiroda útján a királyhoz: Ma hirdette ki a szatmári törvényszék Papp Béla bűnpörében a halálos Ítéletet, holnap hajtják azt végre. A borzalmas kivégzés első perceiben az irgalomnak és könyörületességnek nevében, a melyre Urunk, Istenünk előtt mindnyájunknak szüksége van, esedezem Felséged előtt:

3 Kain: *Pesti Hírlap*, 1900. május 23., 22.

4 *A siralomházban: Budapesti Napló*, 1900. november 20., 8.

5 A kivégzés előtt: *Budapesti Napló*, 1900. november 21., 10.

oszszon kegyelmet a töredelmes bűnbánatban vergődőnek! Ne a bűn nagyságát tekintse, hanem a töredelem mélységét, jóságos szemével ne csak a bűnöst nézze, de tekintse ártatlan gyermekét is, mert az apa bitófája, bitófája a gyermek egész jövődő életének. Adja meg felséged a lehetőséget, hogy a bűnös lélek örök vezeklésben tisztulhasson meg itt a földön, mielőtt Istenéhez térve, előtte imádkozhatnék az ő kifogyhatatlan irgalmáért. Felséged kegyelméért könyörgök védencem részére. Kelemen Samu dr. védőügyvéd.⁶

Az ítélet végrehajtását követően a hóhér és a védőügyvéd is megszólal az ügyben. Az általuk adott leírásokból egységesen egy művelt, életerős figura rajzolódik ki az elítélt személyében, aki bár a megszólítottak szerint is megérdemelte büntetését, sorsa mégis mélységes sajnálatot váltott ki belőlük. Az ügyész ráadásul a halálbüntetés intézményének kritikájával nyitja a tárcáját:

Vallottam mindig, hogy a halálbüntetés a legnagyobb barbárság. Százszorosán vallom most, mikor olyan közlőre kellett végignézni a halálraítéltek lelki vergődését. Élte volna csak át velem bármelyik Ítéző bírő, soha többé halálos Ítéletet nem mondana. És a halálbüntetést mégsem fogják egyhamar eltörölni, ma kevésbé mint valaha. Nyakig vagyunk a barbárságban. Ehhez a korhoz hozzá tartozik hát a halálbüntetés.⁷

A sajtó vonatkozó cikkeiből tehát, amint az ítélet kihirdetésre kerül, egyre erőteljesebb együttérzés olvasható ki, emellett pedig a halálbüntetéssel szembeni morális távolságtartás is artikulálttá válik. Mindez különösen jellemző a *Budapesti Napló* vonatkozó híradásaira, mely bár nem tartozott a Brenner család által járatott lapok közé, mégis az itt olvasható cikkek köszönnek vissza a legerőteljesebben Csáth naplófeljegyzéseiben. Bizonyítottnak látom, hogy az ifjú Brenner József valóban széles spektrumon tájékozódott a szatmári gyilkosság ügyéről, a környezetében rendszeresen jelenlévő, és más lapokból egyaránt, naplófeljegyzésében pedig a korabeli sajtó hangja tükröződik.

A kivégzés napja Brenner József naplójában és a korabeli lapokban

A naplóíró figyelmét természetesen másnap, november 21-én is Papp Béla esete köti le. A kivégzés körülményeiről hosszasan értekeznek:

Ma kötötték föl szegény Papp Bélát. Vétke nagy volt, de nem olyan nagy, hogy bűnbocsánatra ne lett volna érdemes. Az emberi társadalom gyilkolt meg egy ép, erős, egészséges embert. Az emberi társadalom vesztett el egy ép, eleven, erős, szép, jellemes, sőt zseniális férfiút. Mi ez? Milyen gúnya a sorsnak. Ámbár mondhatják, hogy a jellemhez nem fér testvérgyilkosság, mégis, mégis az ő magán-életében becsületes volt. Én nem látok mást benne, mint a kétségbeesett, adósságában nyakig úszó büszke dzsentrit. (...)

Ebben a felütésben egyértelműen ez az imént jellemzett, hírlapokból átvett narratív keret nyomai ismerhetők fel. Még a vonatkozó cikkeken gyakran felbukkanó árván maradt kislány alakja is előkerül. A bejegyzés második felében azonban elszakad az olvasottaktól, majd a gyermekkori naplók szövegfolyamán belül először ismerhetünk a szárnybontogató szépíró – még persze zsenge – hangjára:

(...) ...Reggel van. Itt a lelkész, itt az ügyvéd. Jön a porkoláb, induljunk. No, menjünk. Bátorság, Béla, menjünk Isten nevében. És mennek Isten nevében. Az utolsó útra. A ceremóniának vége. Az ügyész átadja az elítéltet a hóhérnak. Megkötözik a pribékek a tehetetlen embert. Maga megy fel a lépcsőkön (gondolták-e ezt szülei, gondolta-e ő), tekintete el van fásulva, a hóhér le- dobja a kötelet, megrántja. Függ az élő ember, a szép férfiú, az úr, a huszár- tisz, a dzsentri. Nem tudom, az ember megőrül ilyen gondolatoknál. Csak minden lelke tiltakozik az ilyen dolgok ellen. Nem művelt még az

6 Papp Béla kivégzése: *Budapesti Hírlap*, 1900. november 22., 7.

7 Dr. KELEMEN Samu, Papp Béla: *Budapesti Napló*, 1900. november 23., 1.

emberiség. Milyen rettenetes pillanatok lehettek azok. Ó, egek ura, mondjuk megérdemelte ezt. De nem, nem, mégsem és nem érdemelte. A halált senki sem érdemelheti meg eléggé. Az emberi lét tiltakozik ez ellen. Isten, légy könyörületes szegény bűnös lelke iránt. 28 éves, fiatal ember. Csak 28 éves. (...)»⁸

A feljegyzés egy rajzzal is kiegészül, amely a szöveghez hasonlóan szintén fejlődést mutat a korábbi skicceihez képest. A korábbi naplórajzok túlnyomó többségének célja, hogy vizuális formában adjon át információt, mintegy kiegészítve a szövegesen megfogalmazottat. Itt viszont már felfedezhető az alkotás mögött a művészi ambíció, a sűrítettebb hangulatábrázolásra való törekvés. Az alkotás azt a pillanatot merevíti ki, amikor a kötél Papp Béla nyakára kerül. A feje fölött tartott hurok szinte glóriára emlékeztet, ez pedig motívikusan illeszkedik a naplófeljegyzésből kirajzolódó őszinte, szinte felmentő részvét hangjához.

A feljegyzést és a hozzá tartozó rajzot szemlélve azonban ismét kérdések merülnek fel, különös tekintettel a naplóíró életkorára. Hiszen nem evidens, honnan lehettek ennyire pontos információi az akasztás végrehajtásáról egy tizenegyedik évében járó gyerekeknek, melyeket ráadásul nem csupán verbálisan rögzít meglehetősen hiteles formában, hanem vizuálisan is.

A válasz természetesen ebben a tekintetben is a korabeli sajtóban keresendő. A fokozott érdeklődés, amely a szatmári gyilkosságot övezte, nem pusztán abból táplálkozott, hogy a testvérgyilkosság ténye általánosan elfogadhatatlannak tűnik, amint Papp Béla megítélésének ambivalenciája sem vezethető le pusztán abból, hogy az idő múlásával párhuzamosan egyre erőteljesebben rajzolódott ki a bűnös mögötti individuuum a korabeli cikkekből. A folyamat lényeges katalizátora lehetett, hogy a halálbüntetés intézményét egyébként is – és konkrét esetektől függetlenül – gyakran tematizálták a századfordulón. Első jelentős kritikusa egyébként Szemere Bertalan volt, aki már 1841-ben avittasnak nevezte, és az „örök fogságot” javasolja helyette.⁹ Ez a szemlélet élt tovább és erősödött fel a századfordulón. A halálbüntetést modern korhoz nem méltó büntetésformának tartották, amely ekkor már egyébként is csak a legsúlyosabb bűnesetekben, felségsértés és gyilkosság megtorlásaként volt kiszabható.¹⁰ Az pedig szinte példátlanul számított, hogy az ítéletet valóban végre is hajtották. Papp Béla esete tehát lényegében kivételes volt, nem véletlen, hogy még évekkel később is hivatkozási alapja maradt a sajtónak, amikor felmerült a halálbüntetés témája.

Az ilyen típusú büntetések megkérdőjeleződő mivoltát az a tény is bizonyítja, hogy Papp Béla kivégzése már nem a nyilvánosság előtt zajlott, csak a sajtó és a végrehajtók lehettek jelen. Ennek következtében természetesen fokozott olvasói igény mutatkozott a kivégzés részleteinek megismerésére, melyet a korabeli lapok készségesen ki is elégítettek. A legtöbb napi- és hetilap címdalal tudósítást szentelt az eseménynek, melyekben szinte naturalista pontossággal közvetítették a látottakat.

A *Budapesti Napló* például a következő, tudósítás helyett inkább glosszába hajló, érzékeltes leírásban tájékoztatta az olvasóit:

Odatartotta a kezeit, kötözzék meg, — most leveszik a kalapját, Nekem úgy rémlett, mintha a hóhérnak még ő segített volna. Most a lábát kötik meg, két összekötött kezét pedig a balcombjához kötik, — úgy, hogy a karcsú, magas ember egyszerre meggömbül. Olyan furcsán, torzmódon . . .

8 CSÁTH Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni”: Naplófeljegyzések 1897–1907, szerk. SZAJBÉLY Mihály, MOLNÁR Eszter Edina (Budapest: Magvető, 2013), 212.

9 SZEMERE Bertalan, A büntetésről s különösen a halálbüntetésről, (Budapest, Magyar Királyi Egyetem, 1841), 173.

10 KISNÉMETH Judit, A halálbüntetés története Magyarországon, Magyar Rendészet, 2015. jún., 110.

— Az első lépcsőre? — kérdi a halálra szánt,

— A másodikra tessék föllépni! — mondja Baly. Még a hóhérnak is imponált úri mivoltával. Most ott áll görbén, furcsán a bitó alatt. Baly meg hátul fölszalad most gyorsan a létrára, hurkot vet a nyakába és meghúzza. E pillanatban lent is meghúzzák a csigákat, elrántják a zsámolyt... Mindeddig két szurony és egy esernyő keretében láttam Papp Bélát görbén. Most egyszerre kifeszült és ott lógott a magasban. Valami hihetetlen állati nyögés tört ki belőle. Aztán csönd. A hóhér jobb kezével az állát fogja meg az elítéltnak, a ballal pedig a fej felső részét. Balról jobbra, jobbról balra rántja a koponyát, majd felülről lefelé. Ebben a pillanatban szederjes lesz az arc és a hóhér rátesz egy fehér kendőt.¹¹

A Brenner család által járatott *Budapesti Hírlap*ból sem marad ki a részletes tudósítás 1900. november 23-án:

A pribékek nekitámasztották a gerendának s Baly fölsietett a létrára. Fölülről nyakába tette a vékony hurkot, erősen megszorította s végét a kampóba akasztotta. A két legény a delikvens lába köré csavart kötelet egy kis csigán keresztül nagy erővel húzta, a minek következtében Papp Béla teste megfeszült a hurkon. A hóhér befogta a haldokló szemét-száját, majd fehér kendőt borított az arcára. Néhány perc múlva az orvosok vizsgálgatták az akasztott ember szíve verését s a negyedik vizsgálat után jelentették, hogy a halál bekövetkezett. A hóhér munkája 56 másodpercig tartott, a halálé pedig kilenc percig.¹²

A *Kis Újság* beszámolóját vizuális formában is kiegészíti, az akasztásról egy rajzot is közöl, méghozzá a címlapon. Az illusztráció kísértetiesen hasonlít Brenner József naplójára. A figura testtartása, ruházata, a kötözés módja, az elkapott pillanat ugyanaz, noha ő nem félprofilból, hanem oldalról ábrázolta az akasztást. Mivel Papp Béla kivégzésének más képi ábrázolását nem találtam, így azt kell feltételeznem, hogy a naplóíró ennek nyomán dolgozott, a perspektíva megváltoztatása pedig vagy az önálló átértelmezésre, továbbgondolásra utal, vagy pedig egyszerűbb volt számára ez a perspektíva. Természetesen az is biztosra vehető, hogy az akasztás leírásának pontossága is a sajtótudósításokból eredeztethető.

A tragédia folytatása

A szatmári gyilkosság társadalmi hatását tükrözi az a szomorú tény is, hogy a tragédia nem ért véget Papp Béla kivégzésével. Hat nappal később, november 29-én, egy fiatal fiú haláláról értekezett a sajtó, akit szinte mániákusan foglalkoztatott Papp Béla esete. Olyannyira, hogy végül magán is kipróbálta az újságok hasábjairól pontosan megismert akasztást.¹³ Egy évvel később pedig még egy ennél is tragikusabb eset látott napvilágot, mely arra utal, hogy Papp Béla ügye nem pusztán a felnőttek körében vált ismertté. Feltételezhető, hogy egyre gyakoribb téma lett a családi ebédlőasztalok felett, és így a gyerekek fantáziáját is foglalkoztatni kezdte. 1901. április 11-én egy 5 éves kislány haláláról szóltak a hírek, aki néhány társával *pappbélásdit* játszott. Az eset kapcsán a *Magyarország* napilap *Halálos játék* címen közölt cikket:

Az egyik szomszéd gyerek Szabó Imre kitalálta, hogy játszának Papp Bélát. A többi gyermek nagy örömmel fogadta az indítóóvnyt. Kinálék kamrájából csakhamar elő is kerítették a köteleket s az istállót szemelték ki vesztőhelyül. A nagyobb gyermekek ugyanis hurkot kötöttek két kötéltre s azután székre állva megerősítették azt az istálló gerendájába. A kis Kínál Pista személyesítette Papp Bélát.

11 A kivégzés: *Budapesti Napló* 1900. november 23., 8.

12 Papp Béla kivégzése: *Budapesti Hírlap* 1900. november 23., 1.

13 Egy rettenetes példa: *Budapesti Napló*, 1900. november 29., 6.

Varga Lajos hét éves fiú pedig volt a Zsoldics Mihály. A törvényszék mind a két vádlottat halálra ítélte, a két elítéltet azután annak rendje és módja szerint kivetették az istállóba. Ott mindkettőt székre állítva, a nyakukba akasztották a kötélhurkot és a székeket kivették a lábuk alól. A felakasztott fiuk, amint a hurok a nyakukon összeszorult, elkezdtek rugdalózni s kétségbeesetten kapkodtak levegő után. A társak látva a kétségbeejtő helyzetet, szétfutottak, nehogy tetten érvék őket. Szabó Lajos, kinek a szülei a szomszédban laktak, elmondta az esetet anyjának, aki rögtön átfutott Kinálékhoz és elvágta a köteleket de már akkora a két kisgyermek megfult.¹⁴

A kis Emma

Az eset maradandó nyomokat hagyott Csáth emlékezetében, a „halálos játék” toposza 1912-ben publikált *A kis Emma* című írásában köszön vissza. A novella kerettörténete egyértelműen rokonítható a sajtóból ismerhető tragédiával, hiszen kis Emma halálát is a gyerekek játékának tárgyává váló akasztás okozza. A szatmári gyilkosságot követő eseményekről tudósító sajtó ihletforrás szerepe több ponton is bizonyítható a novella szövegében:

Október huszonötödikén olvastam az újságban, hogy egy kocsist felakasztottak, mert meggyilkolta és kirabolta az utasát. Hosszan le volt írva, hogyan viselkedett a kocsi a siralomházban és reggelt az akasztófa alatt. Azon a napon szüleim a vacsoránál az akasztásról beszéltek, és apám elmesélte azt az akasztást, amelyet húszéves korában látott. – De szerettem volna látni! – kiáltottam. – Örülj neki – mondta apám –, hogy nem láttad, és ne is nézz meg soha egyet se, mert azzal álmodsz hét esztendeig, mint én.¹⁵

Világos tehát, hogy az itt szereplő tragédia forrása is a sajtó. Az olvasottak, majd a családi beszélgetések nyomán születik a gyerekek fejében a gondolat, hogy a kivégzést eljártsszák. A novellában eleinte állatokon gyakorolnak, majd a kis Emma válik a tragikus játék áldozatává.

Csáth kései novellisztikájára jellemző, hogy az elbeszélés nyitányában megjelöli azt a forrást, ahol az adott történetet olvasta vagy hallotta. Ezzel tulajdonképpen a saját elbeszélői perspektíváját helyezi kívülre a történeten. Így tesz *A kis Emmában* is, ám itt – számunkra, akik ismerjük a történet tulajdonképpeni forrását, érdekes módon – nem a sajtóra, hanem egy meg nem nevezett fiú naplójára hivatkozik. Ennek nyomán pedig az önmagától tudatosan eltávolított történet rejtett önéletrajziségára is felfigyelhetünk.

A kis Emma már Csáthnak 1911 után született novelláihoz tartozik, amikor a korábbi lírizált, szecessziós prózanyelvet hátrahagyva a „csak megtörtént dolgokat szabad írni” ars poetica érvényesül.¹⁶ Ennek *A kis Emma* minden kétséget kizáróan eleget is tesz, hiszen egyértelműen megtalálható ihletforrása a sajtóban.

Ez a sajtóból merített ihletettség nem egyedi az életműben. Csáth 1906-os *Trepov a boncolóasztalon* című novellája ma már könnyedén hathat fikciónak, azonban a kortárs olvasó számára egyértelműen azonosítható volt a főszereplője. Trepov valós személy, az orosz cár által kinevezett katonai kormányzó, akinek a kezébe diktátori hatalmat adtak. Forradalmárok mérgezhették meg. A halála kapcsán megjelenő sajtóvisszhang hasonlóan

14 Halálos Játék: *Magyarország*, 1901. április 11., 7.

15 Csáth Géza, *A kis Emma*: in: Csáth Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Szerk. SZAJBÉLY Mihály, (Budapest: Magvető, 1994), 419.

16 SZAJBÉLY Mihály, Csáth Géza élete és munkái: *Régimódi monográfia* (Budapest: Magvető, 2019), 403.

meghatározó volt a nemzetközi rovatokban, mint Papp Béláé a hazaiakban. Az sem elképzelhetetlen, hogy Csáth novellája eredetileg glosszaként íródott, mivel először a *Budapesti Napló* „hírek” rovatában publikálta.¹⁷

Emellett természetesen az életműre jellemző önéletrajzi ihletettség is tetten érhető, hiszen Csáth *Nemi életem leírása* című emlékiratában szintén megjelenik a sadista tanár figurája és a „vágatás”, mint büntetési forma.¹⁸ Ez az emlékirat tulajdonképpen egy analitikus jelleggel megírt önreflexió, melyben számbaveszi mindazt, ami szexuális élete szempontjából négyéves korától kezdve meghatározóan hatott rá. Élményeinek és fantáziálásainak visszatérő csomópontja a kín és a szexuális izgalom együttes jelenléte. Ebben a kontextusban jelenik meg az elemi iskolás emlékei között a vágatás is.

Hétéves koromban, II. elemiben Latki tisztelendő szokása volt a vágatás. Mindig borzadtam a veréstől és az ordítástól, de mégis örültem is neki, ha valakit lehúztatt. Fokozott volt az érdeklődésem, ha a fiú nem akart kimenni, és ilyenkor kihúzták és lehúzták. Haragudtam azokra a fiúkra, akik nem sírtak, nem kiáltottak, hanem elfojtották a fájdalomukat.

A novellának az emlékirathoz hasonlóan lényeges pontja a sadizmus, a kínzás és az implicit szexualitás kettőse. A tanár által végzett büntetés a diákokon szertartásos keretek között zajlik, minden tanórának szerves részét képezi. A „bűnöst” előrevezeti, kihív valakit, aki a kiszabott büntetést a jól ismert keretek között végrehajtja. Mindenkinek megvan a maga kijelölt szerepköre a folyamatban. Pontosan ez a szertartásos keret, illetve a „nevelői” célzat az, ami mindezt a társadalom szemében legitimálja. A szülők ellenérzései csupán akkor artikulálódnak, amikor ez a keret elveszik, és Szladek a saját kezével végzi el a büntetést. Itt már azt sem határozza meg előre, hogy hányat fog ütni. Társadalmi ellenérzést tehát pusztán akkor vált ki a sadizmus, amikor a mögötte megbújó élvezet lelepleződik a megszokott legitimáló sémák felrúgásával.

Ugyanez a sadista élvezet vezérli a gyerekeket az állatokon végrehajtott, válogatott kínzások során, melynek a felnőttek világából megismert akasztás válik végül médiumává.

Az idézett naplófeljegyzéseken kívül Csáthnál máshol nem jelenik meg expliciten a halálbüntetés kritikája, ám *A kis Emma* nem zár ki egy ilyen típusú értelmezési keretet. Csáth novellisztikájának tabudöntögetése abban is megmutatkozik, hogy szakít a tipikus ábrázolásmóddal, amely a gyermeket kizárólag valamiféle makulátlan, anyagi teremtményként aposztrofálja. Ehelyett – elég itt talán legismertebb novellájára, az *Anyagyilkosságra* hivatkozni – az ösztönvilág felszínre törését mutatja be a gyerekszereplőkön keresztül, akiket még nem ural teljes mértékben az a kontroll, amelyet előírnak a társadalmi elvárások. Öntudatlanul élnek meg ösztöneiket, és öntudatlanul cselekednek. Számolnunk kell azonban azzal a paradoxon ténnyel is, hogy valójában a felnőttvilágot utánozzák játékaik során. A gyerekekben öntudatlanul jelenik meg a vágy a halál megtapasztalására, melyhez a felnőttvilágból megismert akasztást használják fel. A kivégzés menete, amint ez a sajtótudósításokból is kiderül, éppoly szertartásos módon zajlik, mint a mindennapos vágatások Szladek tanóráin. Ennek a szertartásnak az elemeit adaptálják a novella szereplői játékaik közben. Kis Emma értelmetlen halálának közvetett okozója végső soron maga az a tény, hogy a halálbüntetés intézményes keretek között létezhet, ami mögött valójában ugyanúgy ott munkál a sadista élvezet. Tulajdonképpen ez az, ami az ösztönvilághoz kapcsolt gyerekszereplőkön keresztül lelepleződik le, hiszen nem mások ök, mint a felnőttvilág tükörképei.

17 SZAJBÉLY Mihály, Csáth Géza élete és munkái: *Régimódi monográfia* (Budapest: Magvető, 2019), 156.

18 CSÁTH Géza, „Úr volt rajtam a vágy”: Naplófeljegyzések 1906–1914, szerk. SZAJBÉLY Mihály, MOLNÁR Eszter Edina (Budapest, Magvető, 2016), 359.

Bíró-Balogh Tamás

Kosztolányi Dezső ismeretlen önéletrajza

1

Az önéletrajz (curriculum vitae) alkalmi műfaj, készítője sohasem belső indíttatásból, hanem külső ok miatt írja: általában valami beadványhoz csatolja szükséges mellékletként. Az önéletrajz nem más, mint írója életrajzi adatainak sorozata – végső lecsupaszított formája ennek a szöveges önéletrajzok ellenében ma egyre inkább elterjedő vázlatos CV, amely már nélkülöz minden egyénítő nyelvi eszközt, s ténylegesen nem is más, mint egy formásan elrendezett adatsor. A szöveges önéletrajzban ugyanakkor arra is lehetőség van, hogy írója – éppen a nyelvi lehetőségek által – bújtatva, vagy éppen kihangsúlyozva azokat a nem alapadatokat is leírja, amiket ő maga vél fontosnak a beadványhoz: kiemelheti egyes tulajdonságait vagy képességeit, a már elért eredményeket, esetleg céljait. Vagy akár, és ez ugyanolyan fontos, el is hallgathat ezek közül már kevésbé fontosnak vagy éppen kínosnak tartott tényezőket.

Kosztolányi Dezső önéletrajzai közül eddig mindössze három volt ismert. Közös bennük, hogy mindet fölkérésre írta; és az elsőben ezt az aspektust ki is emeli: „Életrajzot kérnek tőlem?” – kezdi írását az 1911 augusztusában megjelent darabban.¹ Ezt a *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*, a következőt *Az Érdekes Újság Dekameronja*, a harmadikat a *Színházi Élet* tematikus összeállítása számára írta. (A szintén az önéletrajzok között számontartott *Önmagamról* című esszét nem számítom a „hivatalos” darabok közé.)

A három írás időrendi elhelyezkedése lefedi a már ismert alkotó pályáját: a kezdő költő még nem volt olyan irodalmi pozícióban, hogy életrajzot kérjenek tőle, viszont az első nagyobb sikere (*A szegény kisgyermek panasza*, 1910) után, de még mindenképp a pálya elején kétszer is vallomásra bírták, 1911-ben és 1913-ban. Ezt követően azonban már csak a befutott, és mint utóbb kiderült: az élete vége felé járó költő írt önéletrajzot, 1935-ben.²

2

Az alábbi, Kosztolányi gyűjteményes kötetekben nem szereplő – és így a kutatók figyelmét elkerülő – önéletrajz *Az Est* 1923-as *Hármaskönyvében* jelent meg, amely a közölt szerkesztési adatok szerint 1922. június 1. és november 15. között készült; Kosztolányi is e két dátum között írta meg szövegét. Kosztolányi életének ebből az időszakából nem ismerünk hasonló szöveget; már jegyzett költő, több verses-, novellás- és műfordításkötete megjelent, de még előtte áll az igazi nagy regényeknek. És még egy fontos életrajzi helyzet: nemrég zárult le pályáján az Új Nemzedék-periódus (1919–1921), ekkor már a *Pesti Hírlap* munkatársa.

1 Kosztolányi Dezső: [Önéletrajz] In: *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*. Bp., 1911. Újraközölve: *Tükörfolyosó. Magyar írókról*. Szerk. Réz Pál. Bp., 2004. Osiris. 661.

2 Ezekről bővebben: Bíró-Balogh Tamás: *Kosztolányi Dezső önéletrajzai*. In: *Egy közép-európai értelmiségi napjainkban. Tverdota György 65. születésnapjára*. Szerk.: Angyalosi Gergely, E. Csorba Csilla, Gintli Tibor, Veres András. Bp., 2012. ELTE BTK. 249–256.

Ez az önéletrajz is felkérésre született. Az *Est* című napilap 1923. év végi, *Lexikon az újságolvasó számára* című évkönyvében jelent meg. A kötet szerkesztői Salusinszky Imre és Mikes Lajos, a szerkesztőbizottság tagjai pedig Cserna Andor és Tóth Árpád voltak. „Az *Est*, *Pesti Napló*, *Magyarország* előfizetőinek” készült kötet, vállalt jellegéből adódóan vegyes tematikájú lexikon, melyben – több más terület mellett – helyet kapott az irodalom is. A „döntő a szerkesztésnél tehát bizonyosan annak a társadalmi rétegnek az ízlése, érdeklődése volt, amely olvasóként s vásárlóként a lap mögött állt, s amely akkor az irodalomnak is elsősorú fogyasztója volt: a városi, ún. liberális polgárságé. Elmondható tehát: aki bekerült címszónak az Estlapok e lexikonába, az a történeti pillanat polgári olvasóközönségének a műveltségképében mint a magyar irodalom szerves része volt jelen”, és ezen belül „aki nagy súllyal, hosszú szócikkkel (stb.) szerepelt a lexikonban, az volt akkor érdeklődésre számot tartó »nagy« író.”³ Lengyel András tipologizálása alapján Kosztolányi mindenképp a „nagy” írók közé tartozik, hiszen egy rövid életrajz mellett az arcképe és az önéletrajza is megtalálható a lexikonban. 1922-ben Kosztolányi ezt írta magáról:⁴

A költő önéletrajza az, amit megír verseiben, és életrajza az, amit az olvasó a versek alapján elképzél. A többi csak adat, akár az irodalomtörténet jegyzi föl, akár maga a költő. Mikor számot vet magával az író, megdöbben, milyen kevés történt vele és mi sok mindent élt át.

Szabadkán születtem, 1885-ben. Húsz évig éltem itten, a poros, magyar kisvárosban, majdnem egyedül. Egyetlen társaságom, egyetlen barátom Csáth Géza volt, unokaöcsém, kivel korán írogatni kezdtünk, a magunk módján, s ifjúkori merészségünkkel nem egyszer megbotránkoltattuk a vidéki közvéleményt.

Különben el-nem-múló, folyton megújuló élményem a családom volt, melyben növekedtem. Nagyapám, az ósz, daliás aggastyán, ki átküzde az 1848/49.-i szabadságharcot, Törökországban, Amerikában élt hosszú évekig mint emigráns, és a tengerről, háborúról, Petőfiről beszélt nekem, kit személyesen ismert. Az üvegszekrényben állt egy Amerikában készült daguerrotype-je, mely harmincéves korában ábrázolta, göndör fejjel, Kossuth-szakállal, s az elefántcsont forgópisztolya, melyet számos ütközetben használt. Apám matematikával, fizikával foglalkozott, éjjel-nappal kísérletezett, otthon is. Írószobája tele volt görebekekkel, ingákkal, ismeretlen műszerekkel és ábrákkal. Tízéves koromban egyszer fölvoitt a laboratóriumba s – mikor ez még újság volt – a Röntgen-fényben megmutatta csontvázatát.

1905-ben⁵ Budapestre kerültem. Aztán évente sokat utaztam Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban, többször hosszasabban időztem Párizsban és Rómában. Az életem igazi eseménye azonban a magyar vidék volt, mely sok lelket és érzést ismeretett meg velem s torz és fájó furcsasága ma is a titkot jelenti számomra.

Az első húsz évemnek vagyok adósa, halálom napjáig.

A szöveget Kosztolányi kézzel írt aláírásának hasonmása zárja. Az önéletrajz tipográfiaiailag jól elkülönül környezetéből: nagyobb betűmérete kiemeli a címszavak közül. (Másoknál az irodalmi művekből vett részletet is ezzel a nagyobb betűmérettel szedték.)

Az önéletrajz alatt van Kosztolányi tulajdonképpeni lexikonszócikke, melynek a valóságos valójában csak kiegészítője: „Kosztolányi Dezső az új magyar lírai költészet egyik vezető egyénisége. *Négy fal között* című első kötete egyik legjelentősebb hatású elindítója,

3 Lengyel András: *A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben. Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai értelmezésére.* In: Uő.: *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp., 1990. 13–33.

4 Kosztolányi Dezső: *Önéletrajz.* In: *Az Est Hármaskönyve, 1923.* Szerk.: Salusinszky Imre és Mikes Lajos. Bp., 1922. 399–400. hasáb.

5 Az eredetiben 1915-ös évszám áll, ami nyilvánvalóan nyomdahiba.

A szegény kisgyermek panaszai című ciklusa pedig körülbelül tetőpontja a magyar lírai impresszionizmus fejlődésének. Kitűnő műfordító.”

Mivel a lexikon munkatársai közül az irodalomrész „felelőse” Tóth Árpád volt, tudható, hogy a szócikket ő írta. És mivel általánosságban elmondható, hogy Tóth Árpád kötetbeli kiséletrajzaiból „megismerhető a kortárs írókhoz való irodalmi (nem magánemberi) viszonya”,⁶ úgy a Kosztolányi-értékelése is beszédes, méghozzá Kosztolányira és Tóthra nézve egyaránt.

Szembeötlő, hogy az életrajzi szócikkben egyetlen szó sincs Kosztolányi prózájáról, pedig az író ekkor már nemcsak több kötetnyi novellát adott ki, de már két nagyobb epikus mű a nevéhez fűződik: *A rossz orvos* című kisregény 1920-ban, *A véres költő* 1921-ben jelent meg. Viszont a lírikus Tóth Árpádot Kosztolányiban – mint a példa mutatja – első sorban a lírikus érdekelte, és ez egybevág Kosztolányi önjellemzésével is, aki magáról mint költő beszélt mindig: legtöbb idevágó cikkében és vallomásában mint „magyar költő” aposztrofálta magát. Beszédesen jellemző az is, hogy a generációtárs Tóth még a lírai életművön belül is „rangsorol”: Kosztolányitól csupán az első két kötetét említi, az 1907-es debütáló gyűjteményt (*Négy fal között*), illetve a hangos sikert hozó másodikat (*A szegény kisgyermek panaszai*, 1910). Kosztolányi ezt követő szűk másfél évtizedes költői terméséből egyet sem említ. Nem tudni, hogy ez Tóth értékítélete-e, vagy inkább csak az az attitűd, hogy a közönség számára is emlékezetes költői indulást hangsúlyozza ki, mindenesetre egy bizonyos: *A szegény kisgyermek panaszainak fölemlegetése* („körülbelül tetőpontja a magyar lírai impresszionizmus fejlődésének”) szintén egybevág Kosztolányi eddig ismert összes önéletrajzával, amelyekben ennek a kötetnek kiemelt fontosságot tulajdonít. (Ennek a mentalitásnak sarkalatos változata az, amikor így írt az egyik curriculum vitae-jében: „Életrajzomat megírtam már versekben. Abban a kis könyvemben, amelyet legjobban szeretek és legtöbbször becsülök, *A szegény kisgyermek panaszai*ban, megírtam összes emlékeimet. Más nem történt velem.”⁷)

3

Egy közember önéletrajza természetesen más, mint egy íróé. Bár ugyanaz a műfaj, nagyon különbözők a végeredmények. Közös bennük, hogy felkérés szüli őket, s így mindkét esetben alkalmazott műfajról beszélhetünk, de míg egy civilnél az önéletrajz valóban egy adatolt életpályát mutat be, a szerzői önéletrajz esetében inkább már irodalmi alkotásról beszélhetünk, ahol az önkifejezés a cél. Kosztolányi most is azonnal nyilvánvalóvá teszi ezt, és deklarálja a különbséget: „A költő önéletrajza az, amit megír verseiben, és életrajza az, amit az olvasó a versek alapján elképzél. A többi csak adat, akár az irodalomtörténet jegyzi föl, akár maga a költő. Mikor számot vet magával az író, megdöbben, milyen kevés történt vele és mi sok mindent élt át.”

Célszerű megvizsgálni, mégis milyen életrajzi adatokat tartalmaz ez a „CV”. Valóban nem túl sokat. Kosztolányira vonatkozó *adat* mindössze hét van benne. 1.) Szabadkán született 1885-ben. (A születési hely persze nemcsak a lexikon-szócikkek gyakorlata miatt van elől, de mint magából a szövegből is kiderül, jóval lényegibb Kosztolányi számára, mint a dátum.) 2.) Húsz évig élt itt. 3.) Csáth Géza az unokatestvére. 4.) A nagyapja Kossuth tisztje volt. 5.) Az apja matematikával és fizikával foglalkozik. (De azt már nem árulja el, hogy ő tanár volt és gimnáziumi igazgató.) 6.) A húsz, Szabadkán töltött év után, 1905-

6 Lengyel András: i. m.

7 Kosztolányi Dezső: [Önéletrajz]. In: *Uő: Tükörfolyosó*, 662.

ben Budapestre ment. 7.) Azóta járt Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban, a francia és az olasz fővárosokban hosszabban is időzött.

Nem beszél pl. az iskoláiról, nem beszél a munkahelyeiről, és ami ennél is meglepőbb: egyáltalán nem beszél a munkásságáról, kötetéről. Ezek szerint azok is csak olyan „adatok”, amelyek már egyáltalán nem fontosak számára, hiszen nem esnek bele élete első húsz évébe. Ez már, jól megfigyelhető, az a rejtőzködő attitűd, ami az Új Nemzedék-periódus után lett sajátja. Bár két korábbi önéletrajzában sem adatozza pontosan életét, de azokban megemlíti pl. édesanyját, gyerekkori betegségét, bécsi diákéveit, verseit, elbeszéléseit és *A szegény kisgyermek panaszait*. Csáth Gézát, mivel még élt, sem 1911-ben, sem 1913-ban nem nevezte meg, ellenben 1935-ben szintén. Az apjáról mindig szól röviden, de ami igazán fűltűnő, hogy a nagyapjáról mindig hosszasan ír, minden családtagjánál részletesebben. Ebben az önéletrajzban szintén Kosztolányi Ágostoné a főszerep.

Mindent egybevetve: az 1923-ban írt önéletrajz rendhagyó mivoltával tökéletesen beleillik Kosztolányi önéletrajzainak sorába.

4

Kosztolányi lexikonbeli szerepeltetése persze összetett kérdés: amennyire nyilvánvaló, hogy nem hiányozhat a magyar szellemi-művészi elit körképéből, ugyanannyira „problémás” is a felvétele. Kihagyhatatlan szerző, de túl közeli még az Új Nemzedék-korszaka. Mindenki ismeri a költői-írói rangját, de mindenki emlékszik még a hírhedt antiszemita *Pardon*-rovatra. Elismerik jelentőségét, de nem méltatják túl. Önéletrajza és arcképe szerepel a lexikonban, de róla már nem írnak hosszán, és műveiből sincs szemelvény. Persze, ebbe az is belezárt, hogy Kosztolányi *nem* Az Est-lapok munkatársa volt. Alkalmilag publikált ugyan mindhárom napilapban (*Az Est*, *Magyarország*, *Pesti Napló*), de a *Pesti Hírlap* alkalmazásában állt. Ez a reláció akkor lesz szembeűnő, amikor kontrollként megvizsgáljuk, kik kaptak Kosztolányinál mennyiségileg és minőségileg is jelentősebb méltatást.

Lengyel András alaptanulmányában négyféle karakterjegyet különböztet meg, amivel a lexikon szerkesztői egy-egy íróat jellemeznek: 1.) hosszú szócikk szól róla, 2.) szerepel az önéletrajza, 3.) van szemelvény valamely művéből és 4.) hozzák az arcképét. Ez alapján Kosztolányi, akinek önéletrajza és arcképe szerepel a kötetben, ún. „kétkarakteres” szerző.

A lexikon százhuszonnyolc magyar szerzőt vesz fel, s adja ezzel a magyar íróársadalom reprezentatív hierarchiáját. Hiszen egyáltalán nem mellékes, kit hogyan – és hogyan nem! – jellemeznek. Az élen azok állnak, akikhez mind a négy karakterjegyet csatolták. Nincsenek sokan: Babits Mihály, Bródy Miksa, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Somory Dezső. Három karakterjeggyel – tehát még mindig a Kosztolányinál „fontosabb” szerzők közé tartozva – már többen bírnak: „Beöthy László, Csathó Kálmán, Harsányi Zsolt, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kemény Simon, Kosáryné Réz Lola, Krúdy Gyula, Rákosi Viktor, Révész Béla, Szávay Gyula, Tóth Árpád.” És csak ők utánuk következik Kosztolányi csoportja, a két karakterjegyesek. Kosztolányi ez alapján az erős középmezőny tagja. (Olyanokkal együtt, és itt most kontrasztként elsősorban a ma már kevésbé jelentősebb szerzőket sorolva, mint pl. Bakonyi Károly, Lakatos László, Szomaházy István, Kozma Andor, Telekes Béla, Wlasics Gyula ifj., Vészi Margit.)

Ez persze, ma már tudni lehet, nem a valóságos kvalitásokat tükrözi. Kosztolányi 1923-ban már egyértelműen a magyar irodalom elitjéhez tartozott, Babits és Móricz mellé. Bár az igazán nagy művek még előtte álltak: még nincs *Aranyasszony*, *Pacsirta*, *Édes Anna*, *Meztelenül*, *Esti Kornél*, *Számadás*. De ha ezt is figyelembe vesszük, akkor is „megérdemelt” volna minimum még egy karakterjegyet, és akkor Karinthyval és Krúdyval lenne egy csoportban. Ami már közelebb lenne a valósághoz. Hogy másképp alakult, az következmény.

Büky László

Irodalmi sakklépések – „Plem, plem”

1. A sakk táblás játék, amely mintegy kétezer éve Indiában alakult ki, majd Perzsiában, és orosz, illetőleg arab közvetítéssel terjedt el, a szépirodalomban számos helyen szerepel. A játék a hatvannégy mezős táblán királyokkal, királynőkkel, bástyákkal, huszárokkal, futókkal és gyalogokkal folyik két csapatban, minden bábunak szabályos lépési, mozgatósi rendje van. Ennek betartásával győzhet a sötét vagy világos csapat, ha a királyt (az újperzsában a *šāh*-ot) a szabályok szerint mozdíthatatlan helyzetbe képes hozni. A bábuk rangja többé-kevésbé leképezi a társadalmat(ka)t, a szabályok pedig valamelyest a társadalmak közötti összecsapásokat, háborúkat. A játékszabályok következtében a bábuk helyzetének rengeteg változata lehetséges, emiatt magas fokú gondolkodási tevékenység lehet a játék. Ez az alapja a napjainkban is meglevő sakkvilág bajnokságoknak.

2. A sakkozás mint játék megítélését Mikes Kelemen egyik levelében (1677. május 1750) összevonta egy szerencsejátékkal (is): „A közönséges jó vivé a törvény tsinalót arra, hogy a tanítványinak meg tiltsa abór italt. óhjátok magatokot, mondá a bortol. a kotzka. a *sák* játékoktól, ezeket azért találta fel az ördög, hogy gyűlölséget. és veszekedést szerezzen az emberek között [...]”¹ A szerencsejátékok és az olyan játékok, amelyek során csalással is lehet boldogulni, nyerni, persze számos viszály kialakulásához vezethetnek, a sakk viszont pontosan meghatározott szabályai ezt voltaképpen kizárják. A sakkot mint sportot, amelyben világbajnokságot lehet szerezni, nemzetközi szövetség szervezi, irányítja. A hivatásos sakkozók mellett természetesen bárkik játszhatnak kedvükre a hatvannégy mezős táblán.

A görög olimpiákon a küdösért, a dicsőségért küzdők győztesei olajfaág-koszorút és rendkívüli tiszteletet kaptak. A sakk nemzetközi versennyé, világbajnoksággá és sakkolimpiává szerveződése magával hozta az anyagi elismerést (is). Ennek a folyamatnak egyik példája Kolisch Ignác életútja, amelyről Móra Ferenc írt. A szegény családból származó Kolisch serdülőkorában sakkozott egy bécsi kávéházban és másutt. Móra leírja, hogy Erkel Ferenchez fordult támogatásért, ugyanis ki szeretett volna jutni Párizsba sakkversenyre. A zeneszerzőnek, a korabeli pesti sakk-kör elnökének és rangelső játékosának segítségével nem volt hiábavaló, Kolisch nyer, és 1867-ben a világ legjobb sakkozója. Kolisch Ignác (mások mellett) megismerkedett a sakkot kedvelő François Paul Jules Grévy ügyvéddel, akiből francia köztársasági elnök lett, és a bécsi báró Albert Rothschild milliommossal. Móra Ferenc tárcája szerint nem a báró, hanem a véletlen tette gazdaggá. Egyszer ötletszerű tanácsot adott *börzeügyben*, a nyertes a váratlan haszonból ezer frankot adott Kolischnak. Ezt a pénzt forgatta a börzén haszonnal, és lett báró. „Á, a Kolisch Rothschildja” – mond-

1 Mikes Kelemen 1966. *Törökországi levelek és misszilis levelek*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 271.

ták egy sakkversenyen (amint Móra elbeszéli), amikor Albert báró megérkezett. Móra tárcájának anekdotikus históriája szerint nem a sakk hozott bizonyos szempont szerinti társadalmi emelkedést a hősnek, legföljebb a bécsi sakk és egyéb körök véleménye mögött lapulhat némi Mikes Kelemen-i viszály, minthogy a sakkmester tekintélye nagyobb a nagynevű milliomosénál.²

„A sakkjátékszámának a két játékos közötti igazságos küzdelemnek kell lennie. Ennek a biztosítéka tulajdonképpen szabályrendszer betartása. Az emberi kapcsolatokban mindig ez az erkölcsi alap. Ennek sérülése még rendkívüli körülmények között is nehezen viselhető el. Az egyes ember igazságossága [...] minden fájdalom és gyönyör ellenére is kitart amellett, hogy csak az a félelmes, illetve nem félelmes dolog, amit a józan ész annak tart.”³ A különböző élethelyzetekben nemritkán bátorság kell az igazság melletti kiállásért.⁴ A cselekvési szabályok betartása és a körülmények miatti be nem tartása fiatal, alakulóban lévő jellem esetében különösen okozhat lelkiismereti válságot. Kosztolányi Dezső novellája efféle helyzetet tár az olvasó elé. A novella gyermek hőstét tanítónak fogadják egy tudóveszes fiúhoz, aki megtanítja sakkozni. A beteg fiú anyja figyelmezteti, hogy mindig fiának kell nyernie. Idővel a tanító fiú megroppan amiatt, hogy a sakkjátékban veszést kell elérnie:

„Aladár az utolsóban volt, az orvosok kimondották, hogy nem menthetik meg. Ő azonban még mindig a sakk szenvedélyén csüngött azzal a görcsös erővel, amellyel a haldoklók utolsó pillanatukban paplanuk huzatába kapaszkodnak. Én természetesen továbbra is bohóca maradtam s túrtam a szeszélyeit, a család hallgatag gúnyját, mint egy rabszolga. Csak otthon sírtam fel keservesen, a lelkem mélyéből. Mint egy megkorbácsolt rabszolga.”⁵

A történések végén a fiú lerázza „az alázatosság szolgajármát”:

„Végigsimítottam a homlokomat és lángoló szemekkel meredtem a sakkmező fekete-sárga tarkaságára. Agyamban haditervet kovácsoltam. Három lépés után már előnyben voltam. Szörnyű acélgyűrűt vontam ellenfelem hadsora elé, mely a kombináció szédítő merészségével s a logika vaskövetkezésével roppantotta szét egy vizenyős agy üres kapkodásait. A bástyák keményen állottak, a futók serényen vigyáztak, a lovak, mintha fülüket hegyezték volna: minden báb a diadalmas gondolkozás s a szikrázó ész egy-egy epopeája volt.

Feemeltem homlokomat s kezem ökölbe szorult.

– Sakk! Szólt Aladár, és anyja boldogan mosolygott. Én egy kibúvó mozdulatot tettem. Az utolsó rabszolga-lépést.

Mikor aztán újra rám került a sor, az agyamra ömlő vértől szinte vakon, az indulattól részegen, az öröm remegő kiáltásával szóltam:

– Sakk matt!

S lassan előre toltam egy parasztot.”⁶

Nem a beteg fiún való szánakozás, hanem a logika, a szikrázó ész győzedelme valósul meg, amely „egy vizenyős agy üres kapkodásait” vonja uralma alá. A család, az anya

2 Móra Ferenc [1932?] A sakkbáró. In: *Sokféle*. Genius, Budapest, é. n. 46–51. (Móra Ferenc munkái – Jubileumi díszkiadás.)

3 Platón 442 c = Platón 1984. Az egyes ember igazságossága. In: *Az állam*. Összes művei I–III. Európa Könyvkiadó, Budapest. II: 289.

4 Vö. Platón 430 b = i. m., II: 255.

5 Kosztolányi Dezső 1943. Sakk matt. In: *Novellái*. Révai, Budapest. 16.

6 Kosztolányi i. m., 18–19.

bohóccá, rabszolgává, gúny célpontjává tette a tanító fiút, aki valóságos harcot folytat a metaforákká szerkesztetten szereplő bástyákkal, futókkal és minden sakkbábal.

A győzelem megszerzésének lelket torzító hatása mutatkozik meg Bíró Lajos novellájában.⁷ A kezdő ügyvéd és Paula házasságába fél esztendő múlva beköszöntött az unalom. A férj megtanítja a feleségét sakkozni.

„Lassanként azonban az asszony veszedelmes ellenfél lett. [...] A saktábla körül ekkor valami titkos és lappangó gyűlölet keletkezett. [...] a lelkük rég eltávolodott egymástól.”

Egy alkalommal a férj három játékot ajánl azzal a jóslattal, hogy felesége veszteni fog. „Az asszony vigyázatlan volt. Valami kombináción törte a fejét[,] és parasztjait elmozdította királya elől. A férfi észrevette. Óvatosan felvonult[,] és amíg az asszony nehéz, komplikált tusára készült, előrehúzta királynéját, felugrott és diadalmasan kiáltotta: – Sakk. Matt.”

A hatalmát, fölényét visszaszerzendő férj szabályszegést vélt (?) látni, amelynek ürügyén ismét győztes lehet, ezért azonnal és szándékosan követi a szabályt, vagyis nem veszi figyelembe, mint eddig sem, az asszony tehetségét, közvetve ember voltát. Az „orvul, tisztességtelenül” kapott matt és a férj gúnyos nevetése készíti Paulát arra, hogy a férj halántékába vágjon egy öntöttvas gyújtótartóval...

Jókai Mór egyik novellájában – *Cseréljünk vőlegényt*⁸ – két vitéz sakkjátszmával dönti el, kié legyen a mindkettőjük által áhított leányzó. „A két vitéz rögtön leült egy partié sakk mellé, a melyik elveszti a játékot, az fog előbb leányt kérni. [...] Természetesen a huszár vesztett. A sakk nem huszárnak való.”

Ez a romantikus-anekdotikus elbeszélés a szabályok szerinti játék, vagy inkább élet mintájának tartható. Egy másik Jókai-írásban – *Az egér játszott a macskával*⁹ – egy szerelmi viszony áttételéről olvashatni, az egyik sakkozó állandóan fecseg, hogy elvonja játékostársa figyelmét, és mottót ad. Az állandó fecsegésben persze politikai és más viszonyok is helyet kapnak: „Hja, bizony, a királyokat mi mind elűjtük! – dicsekedék fényes hőstettével a postamester. – Micsoda? – szólalt meg Galban lovag. – Önök a királyokat mind elűjtik? Hisz ez valóságos republikánus mozgalom!”

A sakk a hatalmas Jókai-életműben másutt is szerepel, például a *Mi van a föld alatt*?¹⁰ históriában, amelyikben marquis Malmont „más jámbor ábrándozókkal sakkozni” ül le.

A sakkozás mint bizonyos társadalmi csoportok szórakozása jelenik meg Móricz Zsigmond regényében, a *Légy jó mindhalálig*ban. Az ácsmester apa és pap lány édesanya tisztességes szegénységében nevelődött Nyilas Misi szemében már megjelenésében is más diáktársának anyja is, apja is: „Őneki fogalma se volt róla, mi lehet az Orczy apja, hogy még pusztájuk is van, meg lovuk és Hektor kutya... még elsőben valaki azt mondta, hogy elnök... ez nagyon fontos és titokzatos valami lehet és iszonyú uraság...” A gazdagság és előkelőség jelei közé tartozik Misi szemében a sakkozás is. Amikor látogatóban van Orczyéknál, érkezésekor „[...] az Orczy hangját hallotta:

– Lóugrás, lóugrás.

Egy darabig nem vették őtet észre, s ő nem mert szólani, hogy itt van, azok pedig csak sakkoztak, ő is tudott sakkozni, mert tavaly télen Török bácsi megtanította. [...] Orczy kifutott Nyilashoz, s azt mondta neki:

7 Bíró Lajos 1918. Matt. Új idők XXIV. 1–26: 360–361.

8 In: Jókai Mór *Dekameronja*. I–II. Heckenast Gusztáv, Pest, 1858–1860. I: 112–139.

9 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1/szabadsag-a-hoalatt-213D9/az-eger-jatszott-a-macskaval-22294/> (2021. III. 15.)

10 <http://mek.oszk.hu/00800/00845/html/> (2021. III. 4.)

– Szerbusz Nyilas, sakkoztam a mamával.”¹¹

Ady Endre karcolatában az anekdotikus magyar próza módján a sakk ürügyén a magyar nép eredetéről szól. Az írás megjelenése idején is Emanuel Lasker volt a sakkvilágbajnok, évtizedekig (1894–1921). Lasker kétszer is járt Magyarországon, először 1900-ban, Budapesten, Nagyváradon és másutt játszott szimultán bemutatót Maróczy Gábor sakkolimpia-bajnokkal együtt. A magyarság őstörténete iránti (ma is töretlen) érdeklődés akkoriban jobbára a hunokkal való valamiféle rokonságban hitt. Romsics Ignác szerint e vélemények alapján Ady „[...] megróttá az Akadémiát, merthogy ott olyanoknak osztják a díjakat »Akik tudják, hogy: hogy él az osztyák | És a cseremiszt mit szokott enni | De túl okosnak nem szabad lenni.« Ugyanő 1906-ban »Góg és Magóg fiaként« azonosította magát, később »Csaba új népéről« és a »Hunn, új legendáról« írt verset.”¹² A kezdő költő vers(ezet)e, a *Tudósok hete* című, sokáig ismeretlen volt.¹³

A néperedet perdöntő bizonyítékát Ady a karcolatában két, a sivatagban összetalálkozó arabus adja, akik „[m]ár sakkoztak vagy hat hete, mikor pihenésképpen végre beszélgetésbe fogtak” ekként: „[...] Európában nagy divat lett a sakk. Sokan sakkoznak, és nagyon jól. A fene hiszi ugyan, de mindegy. Csak ázsiai faj érthet e gyönyörű művészethez. Hanem azt írja az én barátom, hogy van ott egy nép. A nevét elfelejtettem. Annak a fiai zseniális sakkozók. Úgy rakják meg a többi sakkozókat, ahogy akarják. Nem tudom, miféle nép lehet az. Egy kicsit szégyenlem is a dolgot.

Alig három nap múlva a másik arabus is megszólalt:

– Ha csakugyan vannak jó sakkozók Európában, csak – ázsiaiak lehetnek.”¹⁴

Ez a *quod erat demonstrandum* gyanánt tett kijelentés nyilván nem kevés iróniával teli allúzió a hun származásra. Adyval kapcsolatban effélék megjegyzésére kevés a megjegyzés. Vezér Erzsébet szerint a *Hunn, új legenda* „[...] átfogja a magyarság egész életét, múltját és jövőjét”.¹⁵ Király István pedig a *Csaba új népe* kapcsán a reménytelen, sötétebbé váló tájmotívumokról, a *Hunn, új legendával összefüggésben*¹⁶ pedig a költő ún. pozitív időélményéről, illetőleg a folytonosság ismérvéről szól.¹⁷ Király más elemzéseiben a kelet faj mint „poéta-faj” jelenik meg Adynál *A Tisza-parton*, *Az ősz Kaján*, *Én nem vagyok magyar?* és más versekben.¹⁸

Az Ady-karcolat ráérősen sakkozó arabjainak (mondhatni:) nyugodalmas világa mint olyan Nagy Lajos egyik írásában is megjelenik. Az íróban diákkori emlékei mozdulnak meg: „Sokan fiatal diákok, leendő férfiak, ambicionáltuk akkor a sakkot, ahogy mindnyáján sok-sok eszményi célt hordoztunk a szívünkben [...]” Elmondja, hogy ajtóban ácsorogva sikerült meglátnia – az Adyval kapcsolatban fentebb már említett – Lasker Emánuel. Most Budapesten a világhíres orosz sakkozó, Alekszandr Alekszandrevics

11 Móricz Zsigmond 1962. *Légy jó mindhalálig*. In: Regényei és elbeszélései I–XII. Magyar Helikon, h. n. [Budapest]. II: 373–607. II: 417.

12 Romsics Ignác 2014. A magyarok történetéről. *Magyar Tudomány* LV. 5: 514–561.

13 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/ady-endre-13441/kotetekbe-nem-sorolt-versek-14E63/tudosok-hete-150D8/> (2021. II. 22.)

14 Ady Endre 1905. Sakk. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/6-kotet-4875/cikkek-tanulmanyok-1905-januar-szeptember-4876/172-nagyon-furcsa-esetek-5094/> (2021. II. 22.)

15 Vezér Erzsébet 1969. *Ady Endre*. Gondolat, Budapest. 378.

16 Király István 1982. *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete s az első világháború éveiben* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. I: 516 *j. 560.

17 Király István 1970. *Ady Endre* I–II. Magvető Kiadó, Budapest. I: 619.

18 Király István 1982. *I. m.* II: 257.

Aljohin – neve korábbi átírásokban *Alechin*, *Aljechin*, *Alekhine*, *Aljochin* – a Gellértben játszik: „[...] lássuk azt a bizonyos Aljechin Alexander nevű orosz úriembert, ő ugyancsak azzá lett, amivé lenni kívánt, neki megadatott, amit lázas álmodozásban, fantáziáiban hőn óhajtott. Vajon tündöklék-e róla a boldogság [...]” – teszi föl a kérdést. A korabeli társadalmi-politikai helyzetre utalva mondja: „Végül is [...] ma, az Úr 1921. esztendejében azt kell mondanunk, hogy boldogok a sakkozók, ők csak sakkoznak és semmi gonosztettet nem cselekszenek.”¹⁹ A sakkozás kiemel a mindennapokból: „Hiszen talán boldogok, talán irigylésre méltóak azok, akik álomvilágban élnek. Moszkvából jött, négy hónappal ezelőtt, ott élt s míg mások forradalmárok és ellenforradalmárok voltak, addig ő sakkozott s teoretikus újításokat is hozott magával.” Van azonban némi kétkedés ebben, „talán boldogok” a sakk világában élők, és ez a „talán” mégiscsak arra utal, hogy valóságos világban kell(ene) a boldogságot megtalálni, megvalósítani.

Gárdonyi Géza sakk történetében pénzről és tehetségről egyaránt szó van, mellesleg a magyar sakkozó képe dícsérete is megnyilvánul. Az elbeszélő egy hosszú, éjszakai vonatkozás alatt tüzet kér útitársától, aki már javában szivarozik. Beszélgetésükből kiderül, hogy a profétaszakállú öreg úr régebben sakkozott Moszkvában profétaszakállú öreg úr Mihail Ivanovics Csigorinnal, aki XIX. század végi orosz sakkmeister volt. Említődik még Szén János [o: József] magyar sakk-kiválóság, Brassai [Sámuel], Erkel Ferenc és mások. A sakkban való hitelességet egyebek mellett szakszavak, -jelölések igyekeznek adni: Muciót játszottunk: *e2 – e4 – e7 – e5; futógambit*; – angol *gambit* ‘megnyitás(i forma)’; Alessandro Muzio XVII. századi olasz sakkmeister. NB. A Muzio-csel további lépései: „f2 –f4 e5Xf4 Hg1 – f3 g7 – 5 Ff1–c4 g5 g4”.²⁰

A sakkban való nyereshez jelentős gondolkodási képesség, előrelátás (vagyis matematikai értelemben vett kombináció) kell. Mindez annyira igénybe veheti a játékost, hogy gondolkodása állandóan a sakk körül forog. A vonaton töltött éjjel után az időös útitárs elmondja álmát az elbeszélőnek, aki voltaképpen bánja, hogy tüzet kérve megszólította, mert állandóan beszél a sakkról: „– Egész mostanig aludtam – felelte jól megszívva a szivarját –, azonban hogy folytassam, mi történik velem: azt álmodom, hogy fehér bástya vagyok, és egyszer csak azt veszem észre, hogy a fekete ló üthet.

– Talán rúghat?

– Nem, kérem, ez műszó. Azt jelenti, hogy a fekete ló a helyemre ugorhatik. Igen ám, de körül vagyok zárva. Nem mehetek egy lépést sem. Végem van!

– Miért nem tetszett szintén ugrani? [...]

Szíves türelemmel magyarázta meg, hogy a bástya nem ugorhatik, mert az nem fér össze a természetével.”²¹

Ehhez az irodalomtudományi értelemben vett csattanóhoz²² másik is járul a novella végén, a befejezésben az útitárs azt is elmondja, hogy egy angol hívta ki a sakk-kör tagjait játékra: „Tisztelt magyar urak, játsszanak velem tíz partit. En teszek ezer forintot, önök tesznek ötszázat...” Természetesen „a futógambit tizedszer is sikerült. [...] Az angol fizet; veszi a kalapját. Azóta sem volt sakk-körben.” Az Ady említette arabusoknak ezek szerint igazuk lehet...

19 Nagy Lajos 1921. Sakkozók. *Nyugat* XVII. 19: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2021. III. 22.)

20 Szemere Imre é. n. [1900.] *A sakkjáték kézikönyve*. Lampel Róbert, Budapest. 96.

21 Gárdonyi Géza 1922. Hordj magadnál tüzet. In: *Kék pille. Válogatott elbeszélések 1888–1922*. <https://mek.oszk.hu/05900/05990/05990.htm#5> 2021. II. 28.)

22 Fónagy Iván 1972. [A] csattanó. In: *Világirodalmi lexikon I–XIX*. Főszerk. Király István, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1970–1996.

Tandori Dezső egyik könyvében olvasható: „Később igen kevés sakk munkám akadt. Nem egészen tisztázott mű így a Világos sötét egyszerre lép. Én csináltam, de nem egészen az én ízlésem. Újabban viszont, ahogy 63. évemet (a megszünt 63-as villamos éve!) »A Sakk Év«-nek neveztem el [...]”²³ Ezzel a kapcsolatteremtéssel azután továbbiakat épít a Globál-peroszna-anorexisztál című fejezetben: „TD (64) A sakk éve [Itt egy sakk tábla vonalas rajza van. B. L.] A feladvány: Mi lesz a 65. mező?”²⁴ A „65. mező” már metaforikus, a hatvannégy mező van azonosítva az eddigi hatvannégy életével. Egy másik művében is megjelenik ugyanez:

„Az évek teltek. / Én csak / leléptem a tábláról, /
64 mezejéről, / a 65. / – rontom a sort! – mező ez, /
fogy időnk, / vésszesen [...]”²⁵

Tandori fölhasználja a sakklépések jelölését. Nem a tényleges lépéslehetőséget – amint azt Gádonyi teszi –, hanem a szimbolikus-metaforikus sűrítményt adja: „A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz | Hc3.”²⁶ Itt még csupán egyetlen lépés (Hc3), másutt a teljes mű²⁷ a sakklépések sorozata, mindössze a cím (Táj két figurával) úgynevezett tartalmas szöveg:

	Hh6
	Hg4
	Hf6
	Hh7
c5	Hg5
c6	He6
c7	Hd8
c8H	

A verscím csupán nagyjából ad itt eligazítást, a sakklépések sora inkább. Ezekre (vagy ezekből) föl lehet(ne?) építeni (tartalmas) nyelvi szöveg(műv)et, amint ezt például Odorics Ferenc meg is kísérelti.²⁸ A sakklépések leírásának technikáját és Tandori sakkverseit ezek szerint vizsgálja Füzi Péter, összefüggést találva és bemutatva (a számítógépeket is) működtető programnyelvi eljárással.²⁹ Van Tandori Dezsőnek olyan verse is, amelynek csupán címe van, ebben szerepel a legalsóbb rendű sakkfigura, a verstest üres: „A gyalog

23 Tandori Dezső 2005. *A Holnap Utáni*. Tiszatáj Könyvek, Szeged. 90.

24 Tandori 2005. *I. m.* 132.

25 Tandori Dezső *A 65. mezőről*. <https://pim.hu/hu/dia/napi-idezet/65-mezorol> (2021. III. 12.)

26 Tandori Dezső 1973. A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz. In: *Egy talált tárgy megtisztítása*. Magvető, Budapest. 74.

27 Tandori Dezső 1973. Táj két figurával. In: *Egy talált tárgy megtisztítása*. Magvető, Budapest. 75.

28 Odorics Ferenc 2007. Antropomorfizmus az értelmezésben, azaz *Táj két figurával* – Tandori Dezső verse. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*. Szerk. Jankovics József. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 963–968.

29 Füzi Péter 2017. A sakkírás mechanikája. *Tiszatáj* LVI. 5: 82–87.

lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn”.³⁰ Ilyen megoldással korábban Weöres Sándor is élt, bizonyos fajta összetett mondatokban használatos kötőszavak és a szenvedő ige képzőpárja a versszöveg: „Ha... | akkor... | ...tatik tetik”.³¹ Tehát az összetett mondatfajtákban lévő formális logikai következtetés szerkezetéből van olyan részlet, amelyik többféleképpen is tartalmassá tehető. Károlyi Amy egyik verskötetének címe is efféle megoldású: *-talan, -telen*.³²

A sakk- vagy más játékok szabályainak az egyénen való elhatalmasodása humoros hatást kelt(het). Karinthy Frigyes egyik karcolatának hőse nem tud elaludni, „[a] napközben történt eseményekre gondol tehát, de semmi érdekes sem tudja megállítani, legfeljebb este az a két parti sakk, az határozottan érdekes volt. Ő váratlanul sakkot adott, oldalt állt a huszár, a vezért sem lehetett ütni, mert fedte a királyt, egy futóval leütött egymás után két parasztot.” Amint forgolódik az ágyban „[...] és a szoba sötét belsejébe mered. Két szék áll szemben az asztallal, az egyik oldalt fordul. Ejnye, ejnye, de kellemetlenül áll ez a szék! Miért olyan borzasztó ez a szék, el kellene vinni onnan. Hja, persze, világos, a szék huszárugrásnyira áll a szekrénytől, szóval a szekrényvel le lehet ütni a széket, amivel sakkot adunk a kályhának. Csakhogy elől van a köpöcsésze, az védi a széket, mégse lehet leütni. De mindenesetre jó lesz onnan elvinni, mert addig semmi se lesz az alvásból.” A komikus hatást a zárómondat azzal erősíti, hogy az ideges úr „[k]iugrik az ágyból és elteszi onnan a széket”.³³ Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Zweig *Sakknovellájában* hasonló állapotú „dr. B.”: „Néha veritékes homlokkal ébredtem fel, és észrevettem, hogy álmomban öntudatlanul tovább játszottam. Ha emberekről álmodtam, azok is úgy közeledtek, mint a futó, a bástya, vagy pedig lóugrásokban.”³⁴

Eluralkodhatnak más (elme)játékok is efféleképpen, amint Karinthy a keresztretjvényről³⁵ meg is írta, mindenki vízszintes és függőleges, valamint három-, vagy éppen hatbetűs szavakat használ ha kell, ha nem.³⁶ (Karinthynak egyébként egy ideig Grätzer József, a rejtvénykirály volt a titkára, az pedig kritikátörténeti érdekesség, hogy Komlós Aladár a *Nyugatban* 1929-ben az író mint „Karinthykeresztretjvény”-t aposztrofálja.) Karinthynak más írásai is vannak a sakkról,³⁷ például karcolatban számol be a fiatal Szabó Lászlóval való játékaról, akit majdnem legyőz, állítólag Aljohin budapesti szimultánján is részt vett. A karinthy szándékos vesztés – a Kosztolányi-történettel szemben – célja retorikai túlzás (hiperbola), amely ironikus hatású. „– Az istenért – suttogja a futó –, ne tessék ezt húzni velem... Az ellenfél elveszíti a partit...tessék elgondolni, micsoda blamázs... most lett világ bajnok... magyar dicsőség... a haza büszkesége... nemzeti érdek... Tessék gyorsan valami rosszat húzni és elveszteni...”³⁸

30 Tandori Dezső 1973. *Egy talált tárgy megtisztítása*. Magvető, Budapest. 76.

31 Weöres Sándor 2008–2013. *Mégegyszer az élet értelméről*. In: *Egybegyűjtött költemények I–III*. Helikon, h. n. [Budapest.] III: 25.

32 Károlyi Amy 1972. *-talan, -telen*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

33 Karinthy Frigyes 1958. *Ideges úr elalszik*. In: *Az egész város beszél I–III*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1958. II: 285–288.

34 Stefan Zweig 1941. *Sakknovella*. Ford. Fónagy Iván. <http://mek.oszk.hu/00500/00538/00538.pdf>. (2021. III. 16.)

35 Karinthy Frigyes 1958. *Keresztretjvény*. In: *Az egész város beszél I–IV*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest. III: 165–169.

36 Karinthy Frigyes 1958. *Egy újfajta halhatatlanság*. In: *I. m.* II: 231–233.

37 Karinthy Frigyes 1958. *Sakkozók*. In: *I. m.* II: 227–230. – *Sakkozók 1916-ban* – In: *I. m.* III: 395–396.

38 Karinthy Frigyes 1936. – *Sakkoztam a bajnok csapat bajnokával*. *Színházi Élet* XXVI. 38: 6–8. = <https://epa.oszk.hu/02300/02343/01152/pdf/> (2021. I. 30.)

Karinthy a *Caesar és Abu Kair* című novellája a sakkjáték szabálykövetésének az életre való kiterjesztésének erkölcsi buktatóit példázza. Abu Kair úgy látja a világot, mint „ideges úr”, emiatt ugorhat rá egy tigris, amelyik nem veszi figyelembe, hogy sakkot kapott, és átharapja a mester torkát. Caesar Ben Jusszuffal játszva, hogy nyerjen, szabálytalanul veszi le a tábláról Jusszuff királybábuját.³⁹ A novellának az illetén intertextuális vonatkozásait mint erkölcsi dilemmát tárgyalja eltávolodva a közvetlen sakkszabályoktól Kányádi András Plutarkhosztól Salvador Dalin át Dragomán Györgyig.⁴⁰

A sakkjátékosok figyelmük összpontosításakor nemritkán különféle megjegyzéseket tesznek, amelyek bizonytalanságuk levezetésére vagy az ellenfél zavarására alkalmas. (A versenysakk e tekintetben más.) Karinthy bemutatja az efféle szójárást. A két játékos – „P. M. egyetemi tanár és G. N., a híres drámaíró” – párbeszéde az egész humoreszk.

„– Plem, plem.

– Plem, plem? Hogy mondta: plem, plem?!

– Voltam bátor. Voltam bátorságos.

– Na, ha maga volt egy bátor Ságos, ha ön egy Ságos, az a bátrabbik fajtából való, hát akkor én adok magának egy sakkot, kedves Ságos.

– Maga ad nekem egy sakkot, egy sakkantyút.”⁴¹

A szavak köznyelvi alakjának facsargatásával, a szójáték különféle megoldásaival társalognak Karinthy sakkozói: *bátorságos* : *bátor Ságos*; *sakk* : *sakter*; *Sakter?* *Groszartig*. Hogy magának ilyenek az eszébe jutnak, mondja, hol jutnak bele az eszébe, az eszezsékébe, a kis *esze-meszejébe*, kis *mesze-eszejébe* az ilyen dolgok, hogy sakter – alul jutnak bele, vagy felül jutnak bele a kis *mesze-eszeveszejébe*?; *sakk* : *ami sak*, *az sak*; *pofon* : *pofo... pofon... fopopofon... propoon... balefon... fonofon...* – Ez a pofon más sakkozók *játszmájában* csattant, itt burkolt fenyegetésként említődik az egyik játékos részéről, úgy lehet, Mikes Kelemen aggálya nem volt oktalán a veszekedésről...

A *plem* szó, amellyel kezd és zár az írás, szótározatlan, nincs meg a Magyar nemzeti szövegtár 87644886 adata közt sem;⁴² egyébként Karinthy másutt is használja⁴³ (változatban is): „– Most, most! Plemm!”⁴⁴

3. Az irodalmi sakklépések fenti sorozata mutatja, hogy a sakkozás a játékos szórákozástól az életesemények leképezéséig – Ingarden terminusával mondva – ábrázolt tárgyiasság gyanánt a szépirodalomban sok mindenre alkalmas, éppúgy, mint más emberi tevékenységek szöveggel való rögzítése.

39 Karinthy Frigyes 1957. *Caesar és Abu Kair*. In: *A lélek arca*. Összegyűjtött novellák I–II. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. II: 24–30.

40 Kányádi András 2019. *Sakkáldozatok. Karinthy sakknovellájának ikerolvasatai*. In: Fráter Zoltán – Reichert Gábor szerk. *„Itt vagyok én köztetek” – Tanulmányok Karinthy Frigyes életművéről*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest.

41 Karinthy Frigyes 1957. *Plem-plem*. In: *Hököm-Színház I–III*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. III: 395–397.

42 http://mnsz.nyttud.hu/secret/szovegtar_hun.html (2021. II. 4.)

43 Karinthy Frigyes 1923. *Zeneszerzők*. In: *Nevető dekameron*. Athenaeum, Budapest. 118–120.

44 Johnson – Jeffries bokszmérvézés – Hangok a moziban = Karinthy Frigyes *Összegyűjtött művei*. <https://vmek.oszk.hu/05600/05645/05645.htm> (2021. III. 16.)

A. Gergely András

In ex-territorium – ha érti, miről van szó

/Még nem arról, de talán közelítésként!/

Benn lenni, lakozni a kicsukottban, érteni az érthetlent – nincs is szebb missziója egy könyvnek. S Végel László könyvei ilyenek. Mármost ezúttal még nem az *Exterritorium*, hanem előzményei, melyekben az ex voltaképpen az IN része. Az *Exterritorium* „ezredvégi jegyzetei” ténylegesen is, időben és közlésminőségben is az életműsorozat részei (Noran Libro kiadó, Budapest), de oly módon épülnek az elbeszélői margináliák rendszerére, hogy az már az életműstruktúrát formálja. Belül vannak a kívülről, vagyis rálátnak a sehollétre is, állandósultan harmonizálnak az ígyléttel, s csalogatva hívnak az együttlétre, megértésre, elfogadásra. Végel László tűrés- és elfogadásköteteket komponál, mikor mire hangolva, s abban megmerítkezve. De akkor minden téren és időn túl is, mintha maradék esélyünk is csak ennyi lenne. S ebben sajnos nagyon igaza lehet.

A terroir, avagy a termő talaj adott, leginkább a díszletek változóak. A bácskai Szenttamás és Berlin, Újvidék és Budapest, Bácska és Kelet-Európa, exjugó és poszt-szociál..., mindennaposan csak szimpla létünk és holtunk. A feeling jobbára közös: panasz, hogy ilyenek vagyunk..., megértő magyarázat arra, hogy miért is..., ellenoldalon a méltó lét és a polgári esélyek elmúló öröksége..., a többnyelvűség makogássá zsugorodása..., a politikai retorika egyirányú uszításba és önlelkesítő üdvrivalgásba moslékosodása, a „föhláborodom, tehát vagyok!” igaz indulata. Itt vagyunk hon. Ha még vagyunk egyáltalán – merthogy egyre kevésbé. S ebben Végel László nemcsak panasziroda, de váltóór, a hétköznapok toronyőre, a lelkiismeretek ellenőre és morális elsatnyulásaink lélek-szociográfusa is, főrendező és fordító – miközben látszólag csak jegyzeteket készít, naplóregényt fogalmaz, parciális jegyzeteket fűz a talán még létező léthez.

Közben a lét is múlttá válik

A múlttá válás esélye, s közben a pusztulás mindenkori íze ülepedik rá Végel László újra megjelent első regényére. Az *Egy makró emlékiratai* ötven év múltán jöttek ki újból, s ismétlik az élményt, mit kinek-kinek '68-as énye, világképe, ifjúsága, farmerkorszaki életérzése kínált.¹ Mert hát kínált a kifulladásig, legalábbis a Makróban, meg a reá következő világnézet-regényekben. Ahogy írja: „Első regényeim, az *Egy makró emlékiratai*, az *Áttünetések*, majd a *Parainézés nemzedéki regények* voltak, főleg olyan szereplőkkel, akik még nem ültek be a hatalomba. A *Nagy Kelet-Közép-Európai Lakoma* bevonul a *Pikareszk Regénybe* című kisregényemben írtam az értelmiségi rendszerváltási kudarcáról és bohózatáról. Nem is arattam

1 Noran Libro, Budapest, 2017, 205. oldal

vele babérokat. Járták akkor a posztmodern táncot, vagy pedig a nemzeti zászlókkal rohangásztak faltól falig. Ha ma írnék róluk, akkor a bűneikről írnék, mert végső ideje az önkritikus szembesülésnek, mielőtt a populizmus végleg foglyul ejtené őket. A Bűnhődésben bukkant fel elsőnek a kisember: egy Berlinbe tartó autóbusz kalauza volt a Vergiliusom, aki Európába vezeti az utasait, s alulnézetből tárja fel Európa problémáit. A Neoplantában, majd a Balkáni szépségben azonban ők jutnak kifejezésre. A Balkáni szépség főszereplőjében végre megfogalmaztam a kisebbségi hőst, aki sokkal több, mint a kisebbségi kaloda lakója: egyszerre közép-európai is, aki őrzi a műhelyt, amelyet végül az újkapitalizmusban az unokája számol fel. Az új oligarchia a műhely helyén wellness-központot akar építeni, az unoka azonban nem alkuszik, inkább felgyújtja a műhelyt, majd nagyapja toloszékében távozik. Ez a toloszék védte évtizedeken át a nagyapát. A toloszék természetesen metafora is. Tanúja voltam egy ország véres szétesésének, a szocializmus öngyilkosságának, gondoltam, maradt még valami, ez pedig Újvidék, ezért idegennek számító hontalan lokálpatrióta lettem. Most pedig látom az újkapitalista osztály születését, az egyenlőtlenség embertelen növekedését, miközben tanúja vagyok a vajdasági magyarok elképesztő exodusának, ezért elnémulok a kérdés hallatára, hogy milyen esélyei vannak a vajdasági magyar kultúrának, nem merek jósolni. Csak a Balkáni szépség című regényemre utalok, nemcsak arról van szó, hogy átengedjük-e a műhelyt az oligarcháknak, hanem arról is, hogy merjük-e vállalni a toloszékét...²

Láttuk-tudjuk-olvastuk: a hatvanas évek „jugó szabadsága” még messzi mérföldekre volt az 56-os börtönzések és amnesztiák magyarországi állapotaitól, s még temérdek kilométerre a romániai rendszertípustól vagy az NDK-farmeres generáció élelményétől. A délvidéki magyar író első korszakkönyve ugyanakkor érzékeny tükre a kilátástalan sorsú, egzisztenciálisan még kiszolgáltatottabb kamaszlétnek, melyben a „csak felnőttnem válni!” szándéka és az „el kéne innen húzni” vágyképe egyaránt állandó motívuma. Kisebbségi regény, bár kisebbsége egy akkori többség, vagy más népség, de félig hallgatásra ítélt populáció.

Végl regénye a semmit nem akaró sodródás, a csajok-pia-bulizás háromszögében megrekedt „vidékiség” lenyomata. Mondhatnám első felében az „abszolúte semmi sem történik” lézengésélménye a meghatározó, a vége-dramának is úgy feszül kezdete, hogy többen kilépnek a helyi történésekből, lesodródznak az útról, s a semmilyen léthez képesti méltatlanságok árát reménytelen lebegéssel vagy vaktában vállalt rizikókkal fizetik meg. A főhős vontatott „egyetemista-léte” mint a túlélésre játszó unalmas tanárok vegzatúrája szerepel fő motívumként, amikor éppen nem a műbalhé, a pia vagy a pornófotó színezik apróbb perceit. A kezdet felhangja: „Emberek, az istenért, hová rohantok?” tónusa (az első száz oldalon), majd a „Hová rohantok? Nem történik semmi” további száz oldala következik. Mintha packázna az író, vagy egészséges helyi történésekre fordítaná le az amerikai „elveszett nemzedék” kiúttalanságát, a „nyúlcipős” létet, az „Úton” Trapper farmeres kalandlóinek hazai képleteit. A nem történik semmi lépteke a létértelmezés kontextusa is. „Mit írjak Tanjának? Akármilyen jutott eszembe, azonnal rájöttem, hogy nevetségesen hangzik. Vagy pedig hamisan. Aztán a papír fölé hajoltam, és ideges betűkkel ráírtam: »SZERETLEK, MERT UNATKOZOK«, a kartonlapot a borítékba tettem...” (72. old.) S az unalom mint alapmotívum, a perspektívátlanság még a tengerparti kalandig is eltart, ha éppen nem valami kietlen reménytelenséggel fejeződik be. „Le kell számolnom siralmas ambícióimmal, nevetséges vágyaimmal. Minden régít ki kellene irtani magamból. Ez olyan, mint amikor valaki az ördögöt győzi le. Ha egyszer feltétel nélkül belenyugodnék, hogy nem kívánok semmit, akkor sértegetném őt. Valamit magyarázott a vágy és az akarat nullapontjáról. Mindent csak félig értettem meg a világból.

2 <http://vegel.org/2020/02/a-mult-merge-buzlik-korulottunk-interju-karolyi-csabaval-elet-es-irodalom-2019-oktober-18-2/>

Ez nagyon nevetséges. Egyik lábbal itt élni, a másikkal ott, ez botrányos dolog. Értsem meg, mindent meg kell tagadni..." (143. old.)

A naplóforma alaphangja ez, a „vinjak” és a pályaválasztás közötti lét személyes tónusában éppenséggel „emlékiratnak” is beillik, de a köldöknézés dramaturgiája ugyanakkor az ellenhatást ébreszti: a szlengesen flegma közlésmódok sorra teszik olvasójuk és önmaguk számára is kibírhatatlanná szinte mindegyik szereplőt, a monoton történehiány ugyanakkor drámaivá festi a létezzhetetlen lét mákonyos drámáját. Az ekképpen formált „irodalomtalan” szépiroí mű izgalmas áthallással siklik át Végel későbbi esszékötetének tónusába és címeibe is: *A marginalitás dicsérete, Hontalan lokálpatriotizmus, Képzletbeli térkép, Az érett kor virrasztása, Vita a szülőfölddel, Az ifjúság kiárúsítása...*³ Talán nem „leleplező”, de árulkodó mégis: az első margójegyzeteim a 143. oldalon kezdődnek, harminc oldallal később már jócskán gyarapodnak, az utolsó húsz oldalon meg szinte fél oldalnyi szövegidezetekre lenne szükség, hogy a történések értelmezésének értelmezhetősége felé illő kerülőt tehessen. S ez nem rólam vall, hanem a kötet regényesre hangolt szerkesztéről, eseményeinek dramaturgiájáról, a „makró”-lét sajtáságos értelmetlenségéről inkább. Érdekesen alakul maga a főhős minősítése: egyetlen egy szövegsorban fordul elő a „makró”, de mostani jelentéstartalma már ódivatú szótáraké lenne. Talán a „kallódó nemzedék”, a „jól élni hivatott, de megélni képtelen” generáció kulcsfogalma, s elsődlegesen a vajdasági tájon a fogyatkozó „galeri”, a menekülni vagy kilépni (hozzávetőleges pontossággal: lelépni) próbálók köre lesz méltó e névre, s egyre karakteresebb a napló-folyamatban, majd az „önkörbe” zártság oldódik kollektív magánnyá vagy ballépések sorozatává, heveny lemondással vagy alkoholos pótcselekvéssé a többiek körében. A „szabadosabb”, „nyugatiasabb” szocialista „jugó” helyzetképe itt részben a történelmi silányságok ténnyé – ez lenne, amiből vészterhesen menekülni illene –, de a vérbő szocializmus máshol sem sejtelmesebb, úgyhogy csak a világból kilépés vadnyugati képzete marad, ellopható Mercedesekkel, egzotikus italokkal, képzelt tengerek képzelt nyaralóival és álarisztokratáival. Mindemellett a még unalmasabb vagy haszonlesőbb felnőttekkel, akik ha „érvényesülő” értelmiségiek, akkor vagy szánalmasan haszonlesők és kistűlűek, vagy még szánalmasabban hallgatag szolgák. A kötet drámai csúcspontján épp a főhős hördül fel a szociális integráció lehetetlenségét jól jelző duzzogásban:

„Mi történt velem? Jobb lenne, ha komolyan tervezném a jövőmet. Találjam fel magam, hogy nekem is sikerüljön, aztán papoljak. De mostanában mindenre gyanakszok, bevonulok a sarokba és morgolódok, úgy viselkedek, mint egy kiveret kutya. »Igazi szolgálvadék vagy, én azt mondom neked«, mondta dühösen, és csapkodta az asztalt.

'Az apám valamikor az volt – szolga', mondtam, és mosolyogtam. Ez a szó nagyon felháborított. Szolgál vadék.

Eddig még senki sem mondott ilyet rólam. A mosoly lassan és tétován lekopott az arcomról. Vagy lehet, hogy ráfagyott. Nem tudom. /.../ A mérnök hirtelen mozdulattal elfordult. Hallgattunk. Megérezte, olyasmit mondott, amiről nem illett beszélni" (177–178. old.)

A lét, melyben a „mindenki meggyőzi magát az igazságáról”, s ahol „az embernek arra kell törekednie, hogy minél kevesebben használják ki”, valahol a „régí világot” idézi meg. Azt a régít, amely még teljes gőzerővel jelen van, de amelyet a „hippilét” makroszabályai sem írhatnak át. A mikron mennyiségű élniakarás és a makroidentitás túlélő-értelmiségi lézengéssé válási útja itt valaminő prózapoétikai esemény-határon tartás révén válik korszakregénnyé, a „partikuláris lét” egy változatává, vagy közép-európai „csavargótörténeté”, ahogyan Végel is minősíti: *„...regényem főhőse [Bub] is a Balkán szövevényes alagútjain*

3 *Lemondás és megmaradás.* Cserépfalvi, Budapest, 1992, 130. oldal

menekül a Mediterrán felé. Ő maga is csavargó, akinek az életét egy másik pícaro kommentálja: Merkurosz, aki azt hiszi magáról, hogy ő van a legközelebb a Naphoz, ezért ő forog a Nap körül a legnagyobb sebességgel. Csavargó, akit sokan hibbantnak tartanak. Újvidék Odüsszeusza.”

S a világgép csapdája, nyekergő alakjainak „döglött” mondatai, ahogyan Weöres Sándor minősítette egykor, vagy szárnyalni próbáló mitikus hőseinek félbemaradt bővöletei egyaránt a világgépformálás reménytelenségét tükrözik. Az elbeszélés módja még csak nem is közvetlen feljegyzés vagy narratív történetmondás, hanem elidegenített interpretáció, inkább a mai blogok műnemének felelne meg, amelyben a stílus közvettsége alig hordozza a szereplők egyéniségét vagy hangnemét, inkább az „áttűnések” jegyében zajlik a „naptárba” rótt emlékiratfoszlány. Végel, amikor két későbbi regényével *Újvidéki trilógiába* szerkesztette művét (1993), a közbülsőnek épp az *Áttűntetések* címet adta. Nem tisztán filmképi etűdök ezek így, hanem stílári áttűnések és sorsszerű eltűnések inkább, melyekben a narrátor életpályáit meghatározó mitologikumok éppoly hamisnak minősülnek utóbb, mint a vadóc tett, lopott autóval szakadékba vágatni, hogy azután a maradék makrók motyogva elmondhassák halott társuk kórházi ágya előtt: „Lepipáltál bennünket” (193. old.).

A „lepipálás” mint életművészeti esemény ekképpen a makrók méltó emlékiratává válhat. S válhat ott, ahol azután még egy nemzedékkel később is (vagyis újra) a menekülés, a disszidálás, a kilépés válik „áttűntetéses” megoldásnak. Végel azonban akkor lett főképpen kisebbségi íróvá, amikor az újvidékiség már a marginalitásnak is csupán a peremén maradhatott meg. Másképpen szólva: „Többször is bevallottam, hogy a senkiföldjén szeretnék élni, mert kóbor kentaur vagyok, akinek a nemzeti állatkertben nem találtak megfelelő díszes ketreccet. – A Temetetlen múltunk előző regényeim keretét szabja meg. Ezúttal álarc nélkül, nyílt sisakkal írtam, s ez volt a legnehezebb. Egy szerb kritikus azt mondta az egyik regényhősömről, hogy Švejknek indult, és Don Quijote lett belőle. A személyes útkeresésem is hasonló. De erről az útról, vagyis saját magamról, immár csakis önironikusan szabad írnom. Nem véletlenül mondtam, hogy a történelem bohóca lettem. Koruk lett ironikus, tehát lehetetlen róla ironikusan beszámolni, badarság játszadózni az iróniával, az csak akkor indokolt, ha magam ellen fordítom...” – fejtette ki a már idézett alkalmi életműinterjújában.⁴ Egyszóval a már emlegetett esszékötet címével rokon, amit életút-összegzésként így megfogalmaz: a „Lemondás és megmaradás lelkiségéből itt a megmaradással járó lemondás lett meghatározóvá. De lehet, már erről is csupán önironikusan szabad írni. S főként akkor, ha már makróként sem unalmas az ember..., vagy amíg múlttá nem válik.”

A közös bűn, névre szólóan tálalva

Egy regénynek mondott könyvnel a saját értékelő szempont keresése, a közéleti-közpolitikai reflexiók erősödő igénye és ebbe egyes uralmi korok, háborúk, illegalitások és illegitimitások betolakodása akkor is jelen van, ha nem éppen szeretnék ilyesmit. De talán éppen ezért mind erősebb szükség volna arra, hogy Végel László naplóregényeit őszinte és aprólékos regénynaplóként olvassuk meg. A társas-társadalmi lét folyamatába illesztett műfajkritikai nézőpontok között így arra is sor kerülhetne, hogy egyszer elmerengjünk a Végel könyvei esetében folytonosan változó kint és bent, itt és ott, képzet és tény, esemény és reflexió rétegződéseiben. Egyik műre a másik, mintegy kétévente új könyv,

4 <http://vegel.org/2020/02/a-mult-merge-buzlik-korulottunk-interju-karolyi-csabaval-elet-es-irodalom-2019-oktober-18-2/>

mégis valahol és valahogy egybehangzóan emelkedett, összefüggő, sodrásaiban is kitaró, személyes, drámaian költői, igézően közérdekű mindegyik.

Mintha bizony valamely író írná. De ha ebben semmi meglepő nincs is, azért az elismerő hála mégis hozzátartozik! S a dilemma is: mikor nem napló (is) egy regény, ha személyes? Sőt, a fogalmi csúrcsavar sokkal kíméletesebb, ha kimondjuk: a naplóregény műtörténeti és irodalomhistoriai előzményei részben már sejtetik, hogyan lehet, hogyan kell és hogyan is volna fontos az aprólékos követés, az értelmezés sodrába vont elemző rálátás és a kritikai felülnézet kölcsönhatásai között is meglegelni a szerzői intenció és az olvasó reflexiók határvonalát. Végel műfaja már magában is interpretáció, irodalmi beszély, narratív identitáspolitikai erős kevercse, s ha ebből még válogatott értelmezési „felhő” szerint kiemelni, aláhúzni, fokozni, átértelmezni is kívánunk, vagy akár csak személyesíteni, elérteni, sajátunkká tenni, akkor az máris a blogok blogja, mívesen megmunkált bejegyzések felszínes kitoldása, s ez is önálló rendszert alkot, amennyiben konzekvens – de el is emelkedik tárgyától a személyes jelentéstulajdonítás felé, s egyenesen a határátjárás eszközeivel. Mégannyira ilyen a helyzet, ha – mint az alábbi eset(ek)ben hangsúlyosan –, amikor a szerzői sorok eleve szerzői sorokra és idézetekre, intenciókra épülnek. A *Négyszemközt Máraival. Naplójegyzetek, 1992–2014* (Noran Libro, Budapest, 2014) valójában írói viszontválasz volt írói kérdésekre és életműre, életútra és helytállásra, polgári ideálok és posztpolgári hiányérzetek vagy csalódások történeti valóságára, ezek képzelt és nosztalgikus, létező vagy hiánypótló képzeteire. S e sorokat – szinte Végel László naplopéldáit véve alapul – ha már leírtam egyszer, s még fogom is, itt csupán „bejegyzésként” ismétlem. Ismétlem, mert szöszövedékei között Ő is ezt teszi. Megerősít, kiemel, provokál, emlékeztet vele. Eszköz a felkiáltójelek sokasága helyett, miként további mestermunkája a szövegkezelés technikája a saját eszközei között. Kijegyzetelés, megjegyzés, feljegyzés, befirkálás, blog, firkagyűjtemény, reflexió, s még egy sor azonosító eszköz lehetne az alábbi is, ha a Márai-olvasatot követném. De itt most egy másik érzékelésrétegről lesz szó, mely a maga polgári, illuzórikus, eszméltető, deklasszáltóságában is méltóságos szerzői ént tükrözi.

A bácskai magyar író naplóregénye, a *Bűnhődés. Úti szövegek* már fedlapján ékesen hordozza az állapotjellemzőket. Szikáran erős fa, kitaró, földbe markolóan sokfelé tartó kemény gyökérzet, alatta a kimosódó-kikopó föld, amint lassan már majd elereszti tartását és kidőlni hagyja a támasztékmaradékaira görcsölődő növényt... – rémisztő hangulattal idézi meg a vajdasági magyar író „hovátartozását”, identitását, kettős vagy többes kilétét. Markolva a ragaszkodás helyszínét, de növekedve az éjig vagy a kidőlésig, megmakacskodva a kimosódó talaj maradékaiban – ez valóban a szerves kötődés, a jelenlét akarásának drámai összképe. Újtai során – merthogy a kötet telve van ilyenekkel – bizonylan láthatott, megismerhetett, megfigyelhetett nem egyet a „balkáni” szerző, akinek német, magyar, de akár adriai fogadtatása is legtöbbször a bamba visszakérdés. „Hogyan...? Szerbiában magyar? Az meg miféle?”. S hát nem a büszke válasz terepe a kapaszkodó túlélésre, a gyökereitől szinte elválasztott históriára hivatkozás, sem a monarchiás időkre, sem a világháborúra, sem a „hideg napok” korára, sem a titói rendszerre, sem a délszláv háborúra utalás mint a saját identitás meglelésének utalása. Utalásnak, „mentségnek” elegendő talán – főként ott, ahol az együttérzés még moccantható valamelyest –, de mintha valamely megnevezhetetlen, el sem követett bűn venné körül, vagy elébe tolazkodna mint élmény.

A *Bűnhődés* kötet cím – túl a kínálgató Dosztojevszkij-párhuzamon is – mindenekelőtt a bűn nyomába ered. Avagy a bűnösség felől kérdez, a bűn (bűnök) felé vezető út (különbö-

zó utak és sorsok) göröngyei, vízmosott pártázata, megszikkadt talaja és csuszamlós alakváltásai felé kanyarog. Sőt, kanyargása még lehetne célba, végállomásba vezető, a kötet fortélyos anyaga mégis mintha a céltalanságba fordult irányzatosság hiányérzete, elmúlt világok definiálható milyensége révén a megessett-elszenvedett, kivárt és kiérdemelt nyugatosodás csalfa élményétől kapna alaptónust. Az önironikus búcsú a szocializmustól, az önkritikus találkozó 1988 Berlinjével, a lepusztulni hagyott újvidéki belvárosi kávézó névváltoztatásai és lerobbanásának mikrotörténete mint ellenpont a bécsi kapucíneres világ Fal utáni Berlinjének képtelenségével – oly hangulatos dramaturgiai események, melyek még igazolni is képesek a címlapra került „BerlYn” falfirka esetlegességét, a Berlinre hangolt naplóregény több fejezetét, s valamiképpen a rendszerváltó posztjugo korszak egész újhullámosan képtelen identitászavarát.

Van-e tehát bűne a bűnhődést invokáló bácskai írónak? S övé-e, vagy mindjárt közös is? Mert van-e még jelentése a bácskainak, a vajdaságinak, a szenttamásinak vagy a kikindainak, a szerb íróvá lét és magyar nyelvűség „katalogizálhatatlan” mivoltának, aki/ami a Nyugat számára csupán „balkáni”, a balkáni számára csak kisebbségi magyar, a magyarhon számára nem definiált sorsközösség szószólója, a saját közösség számára kívülálló, a nemzetépítők felől nézve meg valaminő „egységet bomlasztó”, a tépelődő széplelkek felől nézve pedig egy morális gondolkodó leírhatóságának jegye lenne, ekként pedig mintegy egész entitásának, egzisztálásának vitatására alkalmas. Ha nem élcelődne-példálózna Végel maga is a kötetben családnéve származási, besorolási, eredeti mivoltával, vagy nem hivatkozna örömmel egyik kedves irodalomkritikusa „hogyan lettünk végeliánusok” kifejezését – akkor talán túlzás lenne a sekélyes meghatározás: Végel-számolást készít Végel László arról a pre/posztoszocialista világról, mely naplóformán a rendszerváltást a váltás rendszereként jeleníti meg, ami még belefé a közlésmódok kortárs rendszerébe, s beleillik megannyi további műve stílárius egységébe is. Az „éppen rendszert váltunk” pillanata nyilván nem a bűnelkövetés ideje, az azt megelőző már sok bekezdésben, a kötet alaptónusában ugyanakkor az egész posztjugoszláv többnemzetiségű háborús katyvaszt és párprivatizációs cirkuszt jeleníti meg mint potenciális bűnbeesést, beleértve a Délvidék megfontolt világnézeti vágyképét a Nyugatról is, meg a megtapasztalt Nyugat valódi arcának honosítási trükkjeit is. A bűn ekként „közös bűn”, a feloldozás ekképpen képtelen elvárás is, a büntelenség miatti bűnhődés meg még ezekre rárakódó abszurdum is.

Az abszurdtól Végel távol van – de az abszurdítások kelet-európai válogatott gyűjteményétől bizony korántsem. Stílárius tisztasága, visszafogott és önkreatív közlés-ökonómiaja olyan íróra vall, aki nem heveny indulattal és sebesen, hanem szóról szóra és bejegyzésről asszociációra aprólékosan építkezve konstruálja meg saját világát. Szituatív énelbeszélés, történéstükör, szerepkontrasztok közé ékelt mormogás, közérdekű erkölcs-lázadás, valamósos identitáskörkép. Kreálja hozzá a „regény” szót, melynek fő- és mellékszereplője szinte csak egymaga, ugyanakkor vallottan első személyű (a napló révén), melybe a közeli vagy messzi Mások leginkább úgy férnek bele, ha nevet vagy funkciót, szerepet vagy habitust ad nekik, esetleg mindössze megnevezi, ami ismert, ami tudott, ami az egész szocializmus keltetőgépében mindenkorli üzemzavar és önemésztő nyűg volt, s ami már előtte sem volt kevésbé kifacsart, hogy ugyanis mily szép is az a múlt, amelyben a „balkáni népek” oly testvéries egységben és harmóniában éltek. Mert hát ez nem így volt, s nem is maradt így.

De ami még nem maradt „úgy”, az maga a magyar identitás, vagy ha úgy egészségesebb a kifejezés: a (bácskai) magyarlét. Az a létezés, mely mintegy útban van szerbnek és olykor horvátnak is, melynek még neve is alig van, ha bosnyákok vagy albánok köré-

ben mutatkozik be, s aminek egész öntudata, lételeme, létértelme olyasféle kisebbségi egzisztálás, mely ha akarna sem tudna függetlenedni a szerb többségtől, akár két vagy négy nyelven szóljon is saját hangja. A *Bűnhődés*-kötet szinte úgy számol a bűnnel, mint leginkább azzal a kérdéssel: milyen az kelet-európaiként is marginalitásban, az út, vagy a határ, vagy a térkép, vagy a domborzat szélén lenni, avagy a történelem csuszamlós periferiáján élni. Merthogy e létnek még igazolása sincsen, sőt léte is kétséges, ha a körülötte dúló háborúságokat tekintjük. Mindezt még elbeszélni sem lehet „igazul”, bűn nélküli tónusban, hiszen vagy panasznak, vagy öberkodásnak, vagy nevetséges vágyképnek, néha provokatív másságnak hat leginkább. Ami meg „mögötte” van, a történések, a létezés módja, a kultúra, a társas kapcsolatok, a rokonságok valódi és képzelt közössége, a „határon túli nemzethez tartozás” valaminő képze, ez meg aztán végképp a bűn partnere, cinkosa, gyanús fészke. Sőt, mindezt még kimondani sem igen lehet, hisz „Kelet-Közép-Európában a legnagyobb hazugság éppen a valóság...” – ahogyan pontos kíméletlenség-gel megfogalmazza a kötet elején (is). Azután már az, kinek szól a valóság szóba öltöztetett tónusa, vágyakkal kisminkelt igazsága, reményekkel kibélelt feltételessége..., valóban csak hosszú bűnvallomás során derülhet ki. Végel azonban nemcsak átjárja a „centrum”-Európa és a „háborús Balkán” közti élményvonalat, de határon kívülre is helyezi azokat a vaksi határolásokat, melyeknek engedelmeskednie sorskérdés, élethelyzet vagy állapot időlegessége, alkalmi kényszer vagy tanulási folyamat eredménye, vagy velejárója lehet. Első fejezetétől a még sokkal keményebb harmadikig folytonosan küzd az „énkép” és a másságkép kísérteteivel, oszlopszentjeivel, zsoldosaival és mellékszereplőivel. Átjárja a bambaságok és korlátoltságok útjait, elkerüli a politikusokra érvényes indulatáttételek kifejezését, átível a történelmi otrombaságok mai béklyói fölött, s elvágyakozik valaminő csudás Európába, egy Másikba, egy „olyanba”, amiben hihetett két generáción keresztül. Azután odaért, körülnézett..., hallott, értelmezett, elemzett..., majd szárnyszerűen megsemmisült. Nemcsak mert mint „balkáni” magyar nem bír definiálható jelentéssel, s nemcsak mert mint „jugómagyar” nem kíván kivagyibb lenni, mint bárki lehetne a maga identitásával, hanem mert az a bizonyos „Európa” sincs, az is csak képzet, költemény, remény, önigazoló egység, képzelt entitás. Olykor épp azzal, hogy határai sincsenek a történelemtől függetlenül, a nemzetközi erőpolitikáktól befolyásolhatatlanul, a migrációs nyomások és mozgások adatai nélkül, a piaci kereslet és háborús részvétel történelmével, az uniós centrum képzelt egysége nélkül... – s akkor a képzelthez a képzelhetlent méricskéljni hát miféle feladat...?

S bár fennebb rákérdeztem, vajon miféle bűn is volt az, melynek *bűnhődés* a természetes ára..., valójában a kérdés álságos volt, hisz jószerével az egész kötet erről és ennek képtelenségéről (is) szól. Mégpedig rétegekben, idői, térbeli, történeti, értelmezési rétegekben is, érzelmiekben mégúgy. Az időbeliség mintegy az „endekás” Berlin-élmény felől és Berlinből kérdez rá (*Nach Berlin...*) a hovátartozás-hovávonozódás körülményeire; a második blokk a posztjugóból berlini gástarbeiter-lét felé mozgást és miliőt idézi meg (*Bűnhődés*); majd a harmadik egység a „képzelt nemzet” képzelt országából (*What is Yugoslavia?*) a háború dúlta valódi létbe vezet, és képzelt végkifejlet kapcsán halad a nyelv (több nyelv és a többnyelvűség) fordításképtelenségei felé, a definiált hovátartozásból az elveszített anyaország jelentésképtelensége felé, a nyelvi jelentés állítmányi minőségéből az identitás értelemközi ragozássá válása felé. Az időiséget minduntalan rétegző térbeliség a falutól a világvárosig, a nem helyektől a bécsi vagy trieszti kávézóig, az irodalmi életvilágok és az alkotói magány intimitásáig ível föl és le, megosztva dilemmát és kételyt – elsősorban is azokkal, akik megértik ezt a bűnös belső osztottságot és nyelviséget. Amúgy meg..., nemcsak nyelviséget, hanem másságosságot, a kelet-európaiság hordoz-

ható örökségként megmaradt intimitásait, az értetlenségek és avas büszkeségek képtelen (haseki, hrabali, kfkai, grotowski, ionescoi mérvű) dülását, szinte penetráns jelenlétét is. A kötet „alcíme”, vagy még inkább magyaráz(kod)ó címtartozéka is hozza ezt a turisztikai fenséggel megjelenített bűnrészességet:

„– Arról az útszéli toalettről csak annyit, hogy a finnyások ne használják, mert ez még nem az igazi Európa. Odabenn elég nagy bűz terjeng, az erős klór szaga facsarja az orrunkat. Igaz, akkora bűz azért mégsincs, mint Szerbiában, de sokkalta nagyobb, mint Németországban vagy Svédországban. Mert nem dicsekvésképpen mondom, csak megemlítem, mindent tudok az európai toalettekről. A dánok és a hollandok még a németeknél is jobbak, kiváló minőségűek a szagelszívóik, olyanokat szerelnek be, ami kellemessé teszi a levegőt. Mert nem ér semmit az illatfelhő, ha rossz a szagelszívó. A szagelszívó nagyon fontos, mert számítsuk csak ki, hogy mennyi időt töltünk a toaletten. Szerintem több évet. Csakhogy mi ebben is lemaradtunk. Ezt jól megfigyeltem, amikor a Belgrád-Ljubljana vonalon dolgoztam. Nos, elég volt betérnem a toalettbé, és pontosan tudtam, melyik ország területén vagyok. Szerbiában az ember elszedült a bűztől, Horvátországban a belgrád-zágrábi autóúton, Zágráb felé haladva egyre higiénikusabbak a toalettek. Zágráb előtt már a kézzárítókát is használhatjuk, nem kell bajlódni a papír kéztörölővel. Szlovéniában makulátlanok a toalettek. Nos, kérdem én Önöktől, hogyan lehetett volna összetartani egy országot, ahol ekkora különbségek vannak WC és WC között? Az a baja az Európai Uniónak is, mint Titónak. Magyarországon klórszag terjeng a WC-kben, Berlinben viszont illatoznak, és halk zene szól, miközben az ember szükségét végzi...”

A már közép-európaiak számára is csak sok körmondattal magyarázható kelet-európaiság még a nyelvi kalandon túli ismerkedés terhével is meg kell küzdjön Végel saját nyelviségében. Hol német, hol szerb, esetenként az angol, leginkább a kétnyelvűségben is megülepedett „köztes” nyelvtartomány az, ahol otthon van. Egyenként sem a kötet moszkvai írókalandjában részt vevő oroszok, sem a bosnyák vendégmunkások, sem az „európaisodott” idegenvezető, sem a német író, sem a szerb környezet nem bír ezzel a nyelvi rétegzettséget igénylő és megvalósító értelmezőkedvvel. Önmagára csukott nyelvi burok ez, minden poliglott mivoltában is. Kisebbségi bűn, melyre nem válasz a magyar-nak a szerb íróként lét, szerbnek a magyar identitás nyelvi kódjai, németnek a „valami balkáni” vegyesség, orosz-nak a könyvtári katalógusban helye nincs „nemzetiségi” megjelenés, angol nyelvoktató-nak a peremlét elbeszélhetetlen végletessége – s még erre a bűnre rakódik az újvidékiség, a falusiság, a művelt európaiság, az énkeresés értelmiségi nyűgje, az íróiság fogalomtisztaságra törekvő nettsége, a közírói és közszereplési stílusréteg, továbbá a mindenkori önmagával számvetésre képes személyiség bátorsága. Ezek így együtt bűnök, s ha lehet válogatni, a környezet meg is teszi. Közös bűnök, de csak azok számára, akik magukra veszik, megfogalmazzák, értelmezni próbálják és közreadják.

Van egy sajátos rétege ennek a „bűn és bűnhődés” narratívának. A bűn még „egzakt” lenne: aki nacionalista indulattal legyilkolja az újvidéki zsidókat, magyarokat, svábokat, horvátokat, az nyilvánvaló emberiség elleni bűnért felelős, függetlenül attól, hogy megválasztott vezérpolitikus vagy terepruhás partizán. A büntelenség már fogalmilag is a „kizárt” kategória ebben a miliőben, így ezzel számolni sem lehet. Marad biztos alapnak a közös bűn, a megosztott felelősség, az általánosító indulat, a vádaskodó vélekedés, a gyalázkodó beszéd. És marad mindezek mellett is, mögött is, időben is, térben is az elmaradottság, a hozott hátrányok, a periferizált lét láthatatlan bűne. A trampiság, a kistílűség, a bugrisság, a műveletlenség, a fantáziátlanság, a hinni és megbocsátani képtelenség, a vélt vagy valódi „elmaradottság” örök bélyege, a megmásíthatatlanság és jobbra

képtelenség gyarmatosítói besorolása. A berlini német felől nézve egyszerűbb a képlet: „Az ő szemükben ott kezdődik az európai igazságtalanság, ahol a fal kezdődik – és ott is fejeződik be.” (17. old.) A leleményes vendégmunkás számára ott, ahol a túlélés primér ösztöne győzedelmeskedik a szabályozottság és egyezményesség intézménye fölött: amikor a Berlinbe tartó buszban dicsőség tárgya lesz a hamis útlevéllel utazás, mely ugyan mindenkinek ártalmára lehet, de a vállalkozás mersze/kényszere épp azok leleménye, akiknek veszténivalója sosem volt több, mint egy alkalmi megálló az autópályán. Az úti kalandban, a margóról „befelé” igyekvők számára pedig ott lebeg a fényesebb vágykép, mely akár még a bűnnel együtt is a teljesebb, álmokkal telibb, az illúziókból nem üzletet, hanem mérlegre tehető súlyt formáz: a remélhető jobb lét, sőt a „valamilyen” minőségű lét esélyét. Ennek pedig beáldozható akár a történelem is: „Elvesztetted otthonod, mert a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját peremvidékét.” Mert európainak lenni az ismerhetőség igényével és a nyelvismeret, kultúrahasználat, eligazodás-biztonság élményének átélésével sokkalta könnyebb, mint a szembesülés a „balkániság” vagy a „félíg és mindig gyanús európaiság” sorstalanságával, a mindenhol honvagy állandóságával, a közetség idült állapotát válásával küzdeni folytonosan.

Végl itt a „jugomadzsar” identitás tényleges cáfolatait vonultatja fel, miközben nemcsak arra döbben rá berlini otléte vagy budapesti megfordulásai alkalmával, hogy a „kétarcúság” vagy „periferialét” szinte mások és önmaga számára is egyaránt fölismerhetlenné teszi a kilétet, de a kötet végére eljut a legkarakteresebb önjellemzés visszafogottan indulatos jelképéig, a kentaurságig, melyet magam magára alkalmaz. Ennek beszédes mögöttese az „európaiság” illúziójába táplált hitremény sorstalanságba fordulása, az „európaiak” vagy berliniek tévova értetlensége a balkáni kisebbség körülhatárolhatatlansága kapcsán, vagy a maradék megoldás, mely a kisebbségit még éltetni képes talán: a mitologizálódás, az „én” elvesztésének élményével egy másik, képzelt én individuummal felruházása, ami azonnal megoldásnak tetszik – hisz „definiálható” az egyén felől is, képre rajzolható a Mások felől is, öntudatra érdemesít a sértett entitás álarcok közötti megfelelésben is. Így lesz egyre kevésbé létezhető és védhető entitása „európai identitás”, amely csakis messziről nézve létezik, egy bécsi vagy berlini kávézóban már meghasonlik hatféle egységre. Példázza ezt kétfélével Végl regényes élményképlete is: a trieszti úri kávéházba nejlonzacsakósan felpakolt csóróként toppan be, ahol az elegáns kapucíner reményében rövid megbékélést és álmodozást remél, de a „földiként” definiált pincér fölvilágosítja: ne tegye, nem ér annyit, számoljon le csalfa ábrándjaival, ez nem az a hely, ahol a magafajták kávézgatni szoktak. De ugyanitt a képzeletjáték is helyet kap: mi lenne, ha a Duna-könyvével elhíresült Claudio Magris lehetne kávépartnere, aki még a népek testvéri szeretetének és ölelő kedvességének illúzióját írhatta meg, nem számolva a vérbosszú és a felturbózott hazafiság balkáni indulataival, fegyvereivel, halottaival, sem a rá következő és mindenkori alávetés kegyetlenségeivel, a hétköznapi kentaur-létének kínjaival, s a meg sem szűnt balkáni háború örökölt indulataival. A helyi „multikulturalizmus” ebbe a két idői szférába, a titói jugo mítoszszabadságba és a balkáni bombázás internacionalizmusába vetített képe tényleg lenyűgözően illusztrálja a regionális világtapasztalatot, hogy maszkok nélkül még csak törzsi világ sem létezik, európai maszkok nélkül még Európa sem, s talán kentaur-maszk nélkül mi magunk sem. Hiába szorít, hiába fura, de kínosan az egyetlen még lehetséges szerepválasztás...

A lehetségesség képtelensége egyúttal az álcázkodás mindenkori bűnfaktora is. Mintha egyik oka lenne annak, hogy Európa nem talál (ismert és használt definíciók mellett sem)

illő meghatározást a „balkánitól” eltérő, kettős vagy többes identitásra, ennek megőrizhetőségére, de még az írói lét egzisztenciális képtelenségeire sem. Ahogyan Jugoszlávia sem talált mást, mint álcázott önkormányzatiságot, álcázott szomszédsági közösségeket, álcázott kapitalizmust, álcákkal élő „multikulturalizmus” képzetét. Végel László igazán méltó (s igencsak európai) válasza a kötet hármasként való tagolásában a stílus kalandozás, a remélt „utazás”, a kilépés, az Európa „láthatatlan és ledönthetetlen falainak” űzöttségével együtt is méltóságos megnevezése, az ideológiai sérelmekről sem mentes historikus emlékezet Berlin-fejezete, az élménydús kalandfilm középső bűnjárata és a „micsodás Jugó” talányos harmadik blokkja. Ezek stílusos láncolata már önmagában is három eltérő stílusréteget köt össze, hiába nevezetik naplónak a regényen belül, vagy regénynek a napló elemeivel... A még teljesebb válasz tehát a történelem lehetséges (vagy legalább hitelesnek tetsző) értelmezésére az identitások megtartásának maszkirozás nélküli, védett örökségnek tekintése, s ekként megtartása mindenfajta határátlépések között is. S ebben kulcsszerepe van a megélt történelemnek, a 20. századba vesző kiszolgáltatottságok együttes tudásának, az időrétegek egymásra rakódásának:

„A nagyapám először az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, majd a királyi Jugoszláviáé, aztán Magyarország honpolgára lett, végül a szocialista Jugoszláviáé, holott egy emberöltőn keresztül ugyanabban a faluban lévő házikójában élt... A magyar hatóságok kommunistagyanúsának tartották, és a szegedi Csillag börtönbe zárták, a kommunista partizánok fasisztát láttak benne, és a saját háza előtt véresre verték, megnyomorították. Ilyesfajta túlélő volt az apám is.” (82. old.)

S benne rejlik ebben a historikus rétegben a saját élettörténeti egyvelege is, a bandázós gyerekekkel, a fagyalattal megvásárolható, mindig vesztes cigánylurkókkal, a tévéképernyő és rádió, farmer és endekás utazás, adriai nyaralás és németek német vendégmunkásleányból szerzett vagyonának hazai feltornyezése is. A saját gyermekidőben a szocialista dalnokság vagy a hantapalintázó párttitkárok semmivel sem emberibbek innen nézve, mint a rendszerátalakulásban lecsereált utcanevek és önképüket átfestő politikusok hamiskás arculatváltása: *„ragyogott a titóizmus, mint a tévéképernyő, ami mögötte volt, az viszont teli volt veszélyes és hamis ígéretekkel, amelyekben jó volt hinni, mert másképpen nem lehetett volna túlélni...” (169. old.)*

A történeti kontraszt személyességének és jelenvalóságának kétarcúsága a „két Berlin” kettős arcával is harmóniába kerül:

„Talán nekik is jobb, ha nem emlékeznek semmire. Ha beszédbe elegyedtem velük, kiderült, hogy ők is a távoli tenger és a távoli mennyboltozat között bolyonganak. Egyetlen szóval sem utaltak azokra a németekre, akikről az iskolában tanultam. Azokra sem, akiket az olvasmányélményeimből ismertem meg. A nyitott Berlin némán bűnhődött, amíg Berlin rajongói is bűnhődtek. Mindenki barátságos volt, mindenki kedves, még az utca embere is szívélyesen válaszolt, ha számomra ismeretlen utca vagy metróállomás felől érdeklődtem. Már-már túlságosan barátságosak voltak, túlságosan nyitottak, mintha csak ezzel is saját titkukat kívánták volna leplezni. Kezdttem gyanakodni, hogy a németek a titkok népe, titkot hordanak magukban, amiket nem mernek senki előtt sem feltárni. Még maguk előtt is ügyesen palástolják. Mi lesz velük, ha egyszer feltérnek belőlük?” (144. old.)

A titkok népét a feltárás népének fiaként megismerő, Berlint járó Végel László a zárt és nyitott világok OTT is jelenlévő egyvelegére talál, ahogyan saját szenttamási, újvidéki, perifériára szorult vagy budapesti entitásában sem rejti mélyebbre meglátásait. Talán

legszívesebben a kiadó kötet végi „ajánlása” fogja ezt össze, így: „kreatív sokszínűségével vonzza az ebből (abból) az érzésből korábban elzárt, kizárt közép-kelet-európai és »balkáni« magyart. Sok szép szomorúságélményt nyújtó, ám szerethetően nosztalgikus pokoljárás ez a kivételes naplóregény.”

Temetni voltam itt, nem dicsérni

Az elmúlás személyessége mindenkoron egyedi érintettség is, ám megosztható és közgondként átélhető is ugyanakkor. Ez közelség, mélység, kiterjesztés, érvényesség kérdése legtöbbször, az átélés intenzitásával osztható/szorozható mértékben. Ám társadalmi térben mindez úgy közös, hogy megmarad személyesnek legalább annyira. Társadalomkutató lévén azonban – talán némely kevesekkel egybeértve – arra „ébredek”, hogy a megismerő gondolkodást mintha távolról is elkerülné a tisztázó szándék: mennyiben „társadalom” is az „irodalom”, s beszélnak-e egymás dolgába, vagy ha nem, akkor miképpen mégis. A köztes szférákban a kutatók java többsége mintha „nem azért” olvasna műves irodalmat, mert a társadalmi kontrollhoz ez mégiscsak „hasznavehető”, s ha mégis befogadói élményre akad, azt bőszen elkülöníti a szakmai tudás „égőveitől”, „mikroklímáitól”, világképleteitől. Tegye, mondom én, ha éppen így jó neki, ám egyet nem értve én másképpen látom. Különösen akkor, ha respektált alanyi szerző ismert és elfogadott munkája éppen úgy szól a létező világról, amiképp azt történész, politológus, pszichológus, családkutató, városnéprajzos, kisebbségkutató, irodalomelmélenc, kritikai kritikus, emlékeztetbúvár s mások is forrásképpen használhatják, személyességen innen és kisebbségi identitáson túl is.

Vallomásirodalom, történeti lecke kortársaknak, átélés-interpretáció – ez sugárzik Végel László könyvéből, a *Temetetlen múltunk* című önéletrajzi regényből. Lehet persze alanyi szociográfiának tekinteni, s éppúgy elmenne személyes históriamesélésnek is, de a szerzői minősítés, műfaji besorolás ellen semmit sem tehetünk... S mert mindezt előzetesen is hitelesíti mottójával, így igazolhatóvá téve: ez történt.

„Az önéletrajz csak akkor jogosult, ha az író a személyes létezés az univerzális létezés szerves kiegészítő mikrokozmoszána éri. Tehát nem arról ad hírt, ami vele és körülötte történt, hanem azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne” – kezdi könyvét Márai Sándor szavaival. De Végel mégiscsak „megcsavarja” a hitelesítés kérdését azzal, hogy sokkal inkább három nemzedék „hiánytörténetét” fogja át, egy plebejus, vidéki, kisebbségi családhistoria töréspontjait jeleníti meg, amelyekben „a szereplők valójában a történelem migránsai” – ahogyan a kötet hátlapján áll. A politikai, nagyhatalmi, diktátumok árnyékában zajló mikrohistoria ekképpen az élőkől elorzott, „elsikkasztott”, temetetlenül hagyott életesemények szakadozott láncolata, összefonódott, s mégis foszladozó helyzetű örökítés, s olyan impresszióké, melyek a Bácska területén élő magyarok életében a trianoni békediktátum révén kialakult kisebbségbe kényszerültség jegyeit hordozzák.

A kiadói kínálatban ez áll:

A *Temetetlen múltunk* három nemzedék hiánytörténetét felölelő önéletrajzi regény. Egy vidéki, kisebbségi, plebejusi világba vezet, ahol a családtörténet inkább a temetetlen, vagyis elsikkasztott, elrabolt múltból szól, és amelyben minden egyes nemzedék története megszakad. A szereplők valójában a történelem migránsai. Az első nemzedék a nagyapáké, a 19. század végén születetteké, akiknek történetét Trianon egyszerűen kettészeli. Nem csupán államot cseréltek, hanem másféle kultúrába, nyelvbe, hatalmi ethoszba kényszerültek, így elsőnek veszítették el múltjukat, hiszen 1918 után lehetetlen volt az előző

korszak tapasztalatait átadni a gyerekeiknek, hanem szinte velük együtt tanultak egy új világban tájékozódni.

Végel János a száadelőn érkezik meg Mélykútról Szenttamásra. A német származású bevándorló család már Mélykúton elmagyarosodott, ez a folyamat Szenttamáson a többségi szerb közösségben lezárult, valójában a szerbek között lettek magyarrá. A másik nagyapa, Paksi Mihály tősgyökeres szenttamásinak számított, ami azt jelenti, hogy néhány nemzedékkel előbb érkezett a városkába.

Mindkét nagyapa a Monarchia gyermeke, ünnepelték a háború kitörését, magával ragadta őket a háborús hangulat, az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgáltak, 1918 után pedig új államban kezdtek új életet. Az első kisebbségi plebejus nemzedék részére a múlt temetetlen maradt. Az új államban a múltjuk egyszerűen elsüllyedt.

Végel pedig már első oldalain a születése pillanatát (1941 február) körülvevő Hitler-érintés, a gyáván meghunyászkodó európai demokráciák lelkiülete, Horthy délvidéki bevonulására váró lelkesültség, majd a rendszerváltások „embertelen arcú” szocializmusból még embertelenebb arcú kapitalizmusba átmenete közötti váltáskorszakok értelmiségi arculatváltásaiba vezet legelőször. Sőt, a személyesség otthonkereséssel, gyermekkori emlékekkel és „vajdasági rónákról” hantázó közgondolkodást elutasító mentális vállalással körvonalazza, mi várható a kötetből, és stílusosan hogyan regény az emlékezés, ráadás-képpen hogyan emlékezés a regény maga...

„Bevallom, egyre jobban kételkedem a hiteles emlékezőképesség létezésében, hiszen tanúsítom: manapság számtalan gyanús dolog történik velem: el akarják rabolni, ki akarják zsákmányolni, vagy meghipnotizálni! Félek, semmi sem maradt a gyerekkorból, semmi. Nem maradt más, csakhogy mormoljam, odafenn a mennybolt, idelelni a titkok, közte semmi: légtüres tér. Maradnak a művi emlékek. Nem bízik többé az emlékezőképességben, amelyet a korszak alázatos szolgálóvá, az uralkodó eszmék prédájává tettek, ezért biztos vagyok benne, hogy a korszak emlékezet minden divatnál divatosabb, mindenki akként emlékezik a múltjára, ahogy a kor divatja igényli, észre sem veszi, hogy közben tiszta szívvel, ártatlan lélekkel hamisít. Ezért nem ajánlatos emlékezni szemben a korszakkal; fiatalon felesleges fényűzésnek számít, mivelhogy az ifjúság újító dühe ki nem állja az emlékezést, időskorban pedig az emlék baljós kolonc, amelytől lehetetlen szabadulni, cella, amelyből nem lehet kitörni. Ilyenkor nem marad más hátra, mint szolgálékien az uralkodó korszak áldozati oltárára helyezni az emlékeinket, így könnyelműen feláldozzuk, kiárusítjuk, kiszolgáltatjuk őket az uralkodó korszaknak” – fogalmazza meg eredendő szépségével Végel, mellyel (kicsiny túlzással szólva) a kötet alaphangját is megadja (18–19. old.).

Mert „mostanság ez a menő!” – s akik életét „a nyomasztó egyhangúság uralta”, de átvé-szelték valahogy a háború és a kitelepítések, elűzetések korát, s még Pestig is elhurcolták veszteségeik panaszát, azok maradhattak „kitalált hősök is”, nyomukban az öröklött kisebbségiség épp azok hangján lett panaszos üldözöttségé, akik fényesebben alkalmazkodtak mindenhez és mindenkihez. „Sajnos nem emlékszem ilyesmire, bizonyára nem is léteztek ilyen mindenre elszánt harcosok, az apám se volt az, a nagyapám se. Trianon után a kisebbségben soha nem volt semmiféle felkelés, lázadás, ellenállás, egy puska sem dördült el kisebbségi magyar kézben, voltak, akiket teljesen feleslegesen, vagy valamilyen feljelentés alapján Tito rendőrei, nyomo-zói meghurcoltak, berendeltek a rendőrségre, kihallgattak, majd megfenyegették és figyelmeztették őket, már megint járt a szájuk, de a vallatáskor kiderült, a titkos feljelentő magyar volt, ezért a nyo-mozók a vállukat vonogatták: ezek a magyarok mindig bemószerolják egymást, nem kell őket komolyan venni, állapították meg a szokásos balkáni slendriánsággal. Jó lenne emlékezni a lázadó magyar polgárra az úgynevezett barbár Balkánon, jó lenne felemlegetni az elszánt küzdelmeket,

amellyel ma olyan sokan kérkednek a pesti politikai zsöllyék előtt, ahol eljártsszák a szenvedő és üldözött magyart. Ebben a színhátékban szóba sem kerülhet, hogy a kisebbségi nép csupán túlélő akar lenni, és évtizedeken keresztül próbálja elsajátítani a túrást, amin nem gúnyolódom, mivelhogy mélységesen tiszteltem ezt a plebejusi szívósságot.” (34–35. old.)

S e szívósságban az apai nagyapai plebejus makrancosság, visszafogott, de kíméletlen igazságérzet éppúgy összhangban volt jelen, mint a sebekről, sértettségéről, veszteségekről beszélni szófukar tartás, vagy mint a hitremény szeretethiánya. *„Apám nemzedéke ünneplőben, fehér ingben és sötét öltönyben siratta Trianont /.../ Szerettem volna tudni, miért könnyeztek azok, akik csak ritkán sírnak, mert azt gyengeségnek tartják. Leginkább olyankor ejtettek néhány könnyecseptet, amikor valamelyik családtagjukat temették, de akkor is csak titokban. Sírni szégyen volt, kétlem, hogy a politikus szónoklata csalta a szemükbe a könnyeket, legtöbbjük a titói korszakban végleg leszámolt azzal, hogy valaha is gyógyírt találnak sebeikre; jól tudták, hogy a sebekkel kell élni, szemlesütve, meggörnyedve, megtörve. Tisztességesen elsajátították a történelmi leckét, ez a nemzedék még élénken emlékezett az 1941-es magyar bevonulásra, amikor beállítottak azok, akik nagy dírrrel-dúrral Trianon sebeit gyógyították, de csak gyógyították volna, mert 1944-ben éppen a leghangosabbak, vagyis azok, akik széles gesztusokkal szónokoltak a nemzeti büszkeségről és egységről, fölényesen ismételték, hogy visszajöttünk, miként megígértük, mármint megígérték 1918-ban, ám csak néhány évig maradtak, mert 1944-ben elsőként menekültek el, mentették az irhájukat, megfeledezve a löszerraktárakról és a titkosrendőrségi iratokról, a párttagok listájáról, a nemzeti nagyságról és bátorságról, minekután a bevonuló partizánoknak a városházán csak ki kellett nyitni az íróasztalok fiókjait. Nem kellett keresgélniük, hogy megtalálják a nyilas pártlistát, elégedetten olvassák a fiókban felejtett halállistát. Nem volt szükségük külön bizonyítékokra; ekkora slendriánok voltak a nyilasok! Annyira be voltak rezelve, hogy sorsukra hagyták a szeretőiket, a csinos bácskai lányokat, akik mindenáron budapesti menyecskék akartak lenni, faképnél hagyták saját szerencsétlen tagságukat, akiknek földet ígértek, akiknek az egyetlen bűne a hiszékenységet volt.” (37–38. old.)*

S oldandó a megfaggathatatlan családi szereplők, az emlékezethiányos vagy manipulált történetkép és a messzire-magasra jutott félidegenségek titkait, maga indul utána, hogyan is érdemesül a trianoni népünnepélyben a Pesti Nép, a Hősök téri kommemoratív fogyasztóiságban leve meg a hallgatag bácskai „befelé sírás” közérületét, s maga fogalmazza meg a titkok finom hálójának felrebbentéséért megkapott szúrós ellenérzések indokoltságát, ha *„senki sem érti szívük drámáját”,* s ha a messzire ment nadrágos ember visszatér a megbékélő vagy indulatra serkentő szóval. *„Ez a szemérmes attitűd különbözteti meg a néhány holdon gazdálkodó magyar parasztot, a bérest, a napszámost, a kétkézi munkást a kisvárosi magyar kispolgártól, akinek állítólag van múltja, valójában azonban neki sincs, csak kitalálja, családfát fabrikál, ha nincs, akkor kitalál. Serényen ügyködik, hogy a felmenői között legyen minél több jó módú úriember, hogy legyen kivel, mivel hivalkodni. Az urizáló magyarok, az újdonsült polgárok manapság lopott történelemmel, kitalált múlttal grasszálnak, racsolva ejtik ki a szót, hogy 'uram', naponta többször is elhadarják, hogy nemzeti érdek és nemzeti érték, magyar jövő, fontoskodva hivatkoznak a családfájukra, miközben magyar bizniszre, a guruló budapesti forintokra gondolnak, amíg a magyar szegénység gyanakodva tekint vissza saját múltjára.*

Múltját elsikkasztotta a történelem.

Ugyanez a visszafogottság jellemezte a plebejus nép viselkedését, amikor Trianonról volt szó...” (40–41.)

Plebejus Trianon, melyből épp a szolidaritás hiányzik, épp a szóértés és a megtartó bizalom marad el végleg, vagy legalább addig, míg a megváltó pártállamok ideje be nem

köszönt, amelyekben az egysíkúvá és egycélúvá tett történelem még az áthallást, a megértést sem tűrte meg..., majd erre érkezhetett az újabb megváltó nemzetállamiság, még több személyes hitványsággal, még kisebbségibb közérzetelenséggel, még több csalósi ügyességgel, még szolidabb sikerképesseggel kecsegtetett. Egészen odáig, míg már a „kecs”-ből hiány és a sikerből a menekülés lett a lehetséges kiút.

„A kisebbségi lét drámája síríg tartó megkettőződés. A tartós bűnhődést okozó nevenincs bűntudat, a permanens szorongás, az örök újakezdés, a kétségbeesett átértékelés. Hogyan válják a megkettőződésből szellemi tőke, a bűnhődésből erkölcsi erény, a szorongásból termékeny nyugtalanság, az átértékelésből újjászületés? Hogyan legyen a hátrányból előny? Csak úgy, hogy elfogadjuk a kisebbségi lét titkát: ezzel is gazdagabbak vagyunk, mert a skizofrénia határát súroló két életünk, két nyelviünk, két kultúránk, két szerelmünk, két sorsunk, két hazánk van, ezt vállaljuk, ellenkező esetben megtagadjuk magunkat. Ha lemondunk a fogadatlan ikerénünkről, akkor saját kis nemzeti buborékunkban szenvedő, nosztalgizáló magyarok leszünk, amelynek utolsó stációjában elismerjük, hogy nem lehet tovább, áttelepülünk az anyaországba, ahol a budapesti kisebbségi skanzenben nosztalgizunk a szülőföldről, ahová néhanapján kirándulunk, míg azzal ámitjuk magunkat, hogy valahova tartozunk; ha viszont lemondunk a másik, a nemzeti énünkről, akkor látványosan vagy diszkrétén alkalmazkodunk, túlbuzgó hazafi lesz belőlünk, nagyobb szerb, mint a szerbek és mindig a regnáló hatalmat szolgáljuk. Lojális, ügyeskedő állampolgár válik belőlünk, számos közhivatalt és köztisztviselést viselő, megbecsült, a nemzeti identitással kupeckodó pragmatikus magyarok leszünk. A hiteles kisebbségi ember ezekkel ellentétben két teherrel a vállán, peremvidékeken csatangoló kentaur lesz, aki nem is akar más lenni, csak kentaur, akinek nem találtak megfelelő helyet a nemzeti állatkertben. Kettős énje átok és áldás is egyben, egyiktől sem menekülhet, mert ezzel önmagát tagadná meg.” (139. old.)

Igen-igen... – a fellengzős látszat nem sokat csal. „Recenzióknak” álcázott idézetgyűjtemény ez. Mégpedig textusaiban is végtelen, kontextusaiban méginkább az, néhány visszatérő replikaelemmel. Sok-sok-sokféle kisebbségi szakirodalmat olvastam eddig, távolságtartóan hideg számadatosat is bőven, háborgót, ágálót sokszor, panaszost még többet, közbuzgalmit is eleget, nemzeti identitásban kereskedni hajlamosat meg végképp rengeteget. Végel tónusa, hanghordozása mintha valahonnét ismerős lenne, de mégsem az. Egyedi, minden ízében. Fölháborodott, „mert van”, mert egzisztenciája nem „lecserélhető”, mert adatott a sors, kapott a rokonság, került valahogyan a környezet is, alakultak helyzetek és kényszerek és válaszok is – ezekre pedig mind-mind válasz dukál, vállalásos felelősség mellett. Morgolódik is, helyenként háborog is, tanulságokat lát és félszeket oszt meg, hálátlanságokra utal és jól járóknak kijáró indulatoktól sem mentes. De mélységes mélyen leülepedett megértő disszonancia van abban, amit megfogalmaz. Kínosan nem igazán idézhető egy mondat sem, mert fél oldalon belül követi egy jobb, egy pontosabb, egy igazabb, egy fejezetre rúgóan tiszta és nemes, egy korosztályra való emberben felgyülemlett sértettséggel elegyes, egy átkozódóbb és elfogadóbb, egy helyzettudatos és egy türelemre intő, egy megoldást kereső és más tizenöt tónus egymásra halmozódva. Hosszú fejezeteket kéne kimásolni, értékelni, elbeszélni, megidézni..., s még akkor is több maradna a legközelebbi olvasatra, amely igazabbnak hat és visszafogottabban őszinte, belenyugvóbb, de morálisan mélyebben sértett, indokoltan bosszantó és magyarázhatóan megértő. Megértő embertan az egész, történelemben ágyazva, apró és pontos kis reflektorfényekkel, mikron méretű daccal és hekatombányi lágysággal.

Ahogy a „balkáni háborúról” szól, vagy a magyar 56-ról pesti élményekről, ahogy a félelemre emlékszik számos időpontban és helyen, ahogy a bölcsésztipusú literátus-

könyves-esszéalkatú emberként a történelem zúzóadásaira keres rá, s ahogy a monarchiához, Horthy-korszakhoz, Sztálinhoz, Titóhoz, újabb vitézlőkhöz kapcsolódó fintorait és undorait leplezni sem képes, ahogy magában a nyelvi bábelben veszni látszó emberi bábelt látatja a hontalanság kényszerét és a mindenkori veszteség sérelmi nyomait megérdemlően, az a legkevésbé sem hízelgő – sem olvasónak, sem kritikusként, sem kortársnak, sem „végvidéki magyarnak”, sem pesti úri népnek... Valódi vidékies dac, európeér önértetbe installálva, a „hazakarikázás” apai élményével és a Nietzsche-kereső antikvárius alakjával, a nagyszülők makrancolásával és az anya sosem lelepleződő szeretetkészségével, Leilák-és-Dalmák-és-Ilonák illatmintáival, a realista szocializmus minden kényszerességével, vágyak lázadásával és pályaválasztási sodródással, liberális tévelygéssel és az „ólomidők” szocializmusával, gulággal és nosztalgia-Dubrovnikkal, győzelmek gyászindulóival és az „új nemzeti osztály legutolsó pillanatban méltóságteljesen elfoglalt helyének” markáns elvitatásával, „értelmiségi kufárok” és „a dicsőséges demokrácia reality show-jával” egy tónusban.

S ha e regényes valóban a valós regényt keresné, akár a „végszóban” is megleled... A „tökéletes behódolás kora”, a „lelki gázkamrákban kipusztult utópiák ideje”, meg a „boldog apák szórakozottan simogatják a yuppie-fiókák kopasz fejét” hangulata olyan talapzatra felhúzott magvas szentencia, olyan filmjelenetek drámaiságára épülő belső vágástechnika, s olyan színpadi schluss, melyre csak a lakonikus jelenkép lehet érvényes záróakkord...

„Kutyaharapást szőrivel; iszlám vagy fasizmus, ez itt a kérdés, válasszatok, hallom a szó-noki felszólítást, inkább a fasizmus, skandálja a tömeg, úgy van, ezeket a mondatokat gyakorolják a reality show szereplői, a műsorvezető jutalmakat oszt ki, én pedig a leghátsó sarokban lapulva csodálom a fegyelmezett posztzocialista karnevált, mivelhogy még a szocializmus alkonyán ellestem, hogy oda menekülve, vagy inkább ott rejtkezve karneváli álarc nélkül kedvemre für-készhetem a lefitymált valóságot, amely a szocializmusban, igaz szétrongyolódva, csak rejtjelesen, de legalább félig-meddig emlékeztetett a valóságra, hiszen annak tetemes részét titkos dossziékba rejtették, azonban a virágzó újdemokráciában sikerrel kivégezték. A valóság nem létezik többé, szabad a vásár, semmit sem kell rejtegetni, besúgókra sincs szükség, mert mi magunk vagyunk a besúgók, még akkor is, ha nincs mit besúgnunk. A valóságról többé nem kell jelenteni, mert a valóságot kizsigerelték; hiába meresztetem a szemem, kénytelen-kelletlen elismerem, minden rendben, beköszöntött a tökéletes behódolás kora, megvalósult az új osztály álma, a gondtalan nép többé nem képzelődik, a lelki gázkamrákban kipusztultak az utópiák, disszidáltak a forradalmak... /.../ nyugi-nyugi, suttogja a nagyapa, az irodalom csendes, újra csendes, a temetetlen múltakra kiírták az elfogatóparancsot, nehogy véletlenül felriadjanak, esetleg feltámadjanak és ostobán fellázadjanak, a sírgödrök üresen tátonganak, a polgárok fegyelmezetten a boldogabb jövő felé masíroznak, tökéletes rend uralkodik.

Nem, nem, nem és nem, ismétlgetem, attól tartva, hogy sajnós, ennek a történetnek nem itt lesz a vége.” (261–262. old.)

Korszakos, korosztályos, korhú kötet Végelé, s talán egyetlen baja, hogy megértő attitűdje és jószándékú akarnoksága ellenében kevés talpon maradó jogos érv az, hogy temetetlen múltunk tetemeivel békében együtt kell léteznünk immár. Így van ugyan, de épp így nincs ez jól. S mert sorra sor, hullára hull a látkép, a tetemek a megszokott látványegész kies részeivé magasztosodnak. Írói elszántság, kisebbségi kiraboltság, emlékező korrektség ide vagy amoda. Ez azonban csak Végel baja, nem a miénk... Mi csak olvassuk a történelem migránsainak, a kisebbség migránsainak, az erkölcsi fenség mig-

rásainak elrabolt múltját, s a családtörténet-nemzettörténet-élettörténet világtörténetbe simakodását tudomásul véve csupán becsapjuk a kötetet. A hatalom mítoszának megfelelően az írástudó ethoszával és magányos mormogásával együtt is. Jöhet a következő kötet, ez most „kiolvasva”...!

Sokszemközti egyeztetés privát optikán át

Olvasom Végel László *Márai*-kötetét, választott kiténtetett műfajának egyik volume-nét, s tizenöt oldalanként morgok. Ismétél, újra idéz, újra ugyanazt. Tán nem veszi észre? Nem szólnak Neki előolvasói, szerkesztői? Nem lapoz eleget, mielőtt véglegesnek lát egy művet? S ha megvallom, zavar ez az érintőleges „felszínesség”, megvallhatom-e, miért?

Úgy vélem, igen. Nem miattam, mert én „csak” olvasó lennék... S bár mi végre író valaki, ha látszatra épp az olvasója nem fontos..., de ezen most nem hörgögnék. A mögöttes tudatosság, ami árulkodó. Így járok, ha éppenséggel újraolvasom: kiderül a szándék. Ugyanaz, ha nem is egyszer megesik, szinte elvétve hasonlít a szövegkörnyezet! A beillesztés szándéka és tudatossága a felkiáltójel itt. A figyelmeztetés, az „Európa vigyázz!” Thomas Mann-i üzenet, melyről amúgy ír is konkrétan, mint mindmáig érvényes szentenciáról, melyet a szentes és jobbra tolódás, vak populizmus és szolgai totalitarizmus-hódo-lat vezet a végveszély felé. A „Kassán nem lehet magyarnak lenni”, még kevésbé európainak, s amerikai emigrációban már mindkettővel csak hiányérzet viszonya maradhat létélménye pedig akár ragozható is, nem csak ismételhető. Már a *Kassai polgárok* színmű is erről vallott, a sokkal későbbi naplóbejegyzések még inkább. A be nem teljesült polgári-ságról, a kihagyott méltóságról, az elnyert hontalanságról.

Igen, Márai Sándorról van szó, s közelebről Végel László *Négysemközt Máraival. Naplójegyzetek, 1992–2014* című kötetéről, aminek itt futó ismertetésébe fogtam.⁵ S előzményeihez tartozik már számos naplóregény, korszakregény, folyamatregény is, melyek ugyan nem éltek a mindegyre visszaidézett vendégszövegekkel (vagy nem ily látványosan), de regénytermészetükből fakadóan nem is volt rájuk valódi szükség. De ide kapcsolódik, amivel kezdtem, az olvasói reflexió beépítettsége. Biztos, hogy nem igazán közbeszéd tárgya, s még szakmai körökben sem valóban kibeszélt állapot az az olvasói, befogadói (hogy azt ne mondjam: recenzensi) élmény, amelyben talán nagyobb felelőség nevet, címet, érdemi rangot adni az elmesélendő tárgynak, mint megteremteni azt. Amikor féloldalanként legalább egyszer meg kell torpannod, és széljegyzeteket, befirkálásokat, kiemeléseket kell eszkábálnod az oldal fehéren maradt peremére, akkor ott valami nagyon nincs rendjén. Vagy a fejedben, vagy a műben, vagy a világban. Végel Lászlónál igen tudatosan ez utóbbiról van szó.

Megannyi könyvrendezés közbeni drámai élmény, mikor régi forrásművekben, antik prózában vagy jogelméleti tankönyvben arra lelsz, amit egykori tudatlan éned, vagy még inkább elődeid olvasóként belefirkáltak. Jobbára nagyképű megjegyzések, jobban tudós szellemességek, durva vagy megfontolatlan jelzők, kicsiny botorságok – de (kortárs „szakszóval” mégannyira kiemelten) *bejegyzések* ezek, pótolva a papírfecnit, amely könyvjelző lehetne, s rosszabb esetben tollal vagy filccel odarótt sandaságok is olykor, melyek leplezik („le” vagy sehogy) a hozzászóló, margótlőtögető habitusát, szellemisségét, műveltségét és önképét is. De a készítés, hogy megannyi sokszólamú mondatból valami „lényegét”

5 Noran Libro, Budapest, 2014, 164. oldal

kiemelni milyen derék vállalás, hisz másodszeri kézbevételekor mintegy fölzsabadítja az időt az újraolvasástól (persze, ez sem igaz: mire újakezded, jobbára már régen más korcsoportban, más életúttal, eltérő világképpel bírsz! meg aztán, ha rossz olvasni, hát ne olvasd, ha meg jó, akkor nem a kiemelések számítanak!), egyszerűbben idézhetővé tesz, másodlagos fölhasználáskor jól jöhet még..., ez alapélmény. Akkor is, ha pontosan tudod: nem így lesz majd, s értelme sincs, csak a szöveget sérted meg, az alkotót bántod vele, ha bevallhatóan ostoba lenne hozzá vagy ellene. Ennek belátása is eltart egy ideig, de a 11.–13. oldal táján már gyakori a késztetés: nem kellene firkálni, hisz mégsem a marginalizált zöldségek a fontosak, hanem maga az eredeti.

Nos, így jár az ember, legalábbis én így jártam Végel Lászlóval – már nem is egyszer –, amikor épp a Márai-kötetet „firkáltam”. Azaz mégsem tettem, mert háromsoronként lenne-kellene egy firka, ötsoronként egy aláhúzás, félbekezdésenként egy felkiáltójel, olykor három is. S mert időrendben halad a jegyzetanyag, így kezdet és vég, létreflexió a rendszerváltó korból és kimérten hatalomkritikus impressziók 2014-ből mintegy tónusaikban is, árnyalataikban még finomabban követhetők. Csak lakonikusan mondom, nehogy értékelésnek tessenek: Végel tévedésben van, ha azt hiszi, ezek sorban olvashatók. /Nem biztosan hiszi, sőt!/ Mert súlyuk szerint napi egy vagy három, amit elbír az ember! Totális világképek, jelzős válságok, emberi hitványság és esendőség rangja, megértő üzemmód, épphogy csak észrevételek mellett mélységes társadalomtudományi szentenciák, időskori bölcsességek, irodalmár impressziók, elbeszélői narratívák és kisebbségi állapotrajzok olyan tömege halmozódik itt a naplóforma álcája alá, melyből átlagfogyasztónak egyetlen is elég egy évszakra, szövegmániásnak pedig három naplórészlet is öt esszére való gyűanyagot kínál. Talán épp ezért, meg mert a naplójegyzet akkor is szuverén műfaj, ha utána kötetbe szerkesztik..., nincs az az olvasói instancia, mely akadályozhatná, hogy Zürichben vagy az Adriánál, Berlinben vagy az újvidéki Duna-parton sétálgatva ne juthatna eszébe Végelnek a már kívülről jól tudott Márai-sor, ami otthontalanság vagy hazátlanság keserűségével mítoszian ősi amúgy is, egy számkivetett írótól meg annál természetesebb. Amikor Márai identitásáról, szemlélődési állapotáról vall, s amikor ezeket Végel László csokorba fogja, bizony a magam firkáival már csakis újraidézni, sokszorosítani tudom, amit megalkotott.

Végel – hátoldali szövegben is, reflexióként is – Márai kényszerű távozására és külhoni magányára, honvágyára és beteljesületlen identitáskeresésére épít, s igen jól épít. A „lenni és hagyni”, vagy „menni és bálni” esélyei úgy kelnek birokra a „szólni és remélni” feladattudatával, hogy abból minden második reflexió nemcsak kiemelésre lenne méltó, de súlyosabb komolyan vételre is. Kassai kietlenség és vajdasági kétlelkűség nyelvbottlasi tanulságai lényegében fájó rokonságba keverik Végelt Máraival. Eredendő európaiság és „bugaci avantgárdra emlékeztető /.../ bácskai provincializmus” úgy van jelen egyetlen ösztövére bejegyzésben, hogy a két író közössége valahol a messzi horizonton találkozik, de randevújuk sem békés-boldog, hanem kelet-európeéren kesernyés. „Amennyiben egyszer arra kényszerülök, hogy eltávozzak, feltétlenül magammal viszem a *Kassai őrrjáratot*, hogy ne veszítsem el végleg a szülőföldbe vetett bizalmamat” – írja (12. old.). Meggyőződésem, előbb fogja a Vajdaság Végelt elveszíteni, mint Ő a szülőföld iránti heveny kötődést. De a mondat, minden önértékűsége, önreflexió tartalma miatt is, meg önvallomásként sem kevésbé, mintegy arról is szól, hogyan lehet a folyamatosan átélhető veszteségek mellett sem elveszíteni Márait, a kassai polgárt, a „disszident”, az elhallgatottat, a kevésbé újrafelfedezettet, a naplóírásra két évtizeden át készített, a százhatvan oldalnyi vallomás „címettjét”. Mert a bizalom a haza még megnevezhető tája és nyelvezete és mibenléte iránt

pont abból adódik, hogy Végel szólni érdeemesnek látja a helyzetet, megszólni érdeemesnek a gyatrábbra fordult rendszerváltási állapotokat, végveszélyesnek a kisebbségi identitás-vesztést, katasztrofálisnak az emberi kapcsolatokban eldurvuló stílus és morális önkényt. Hát ezért van esélye annak, hogy Végel jóval később veszítené el a szülőföld-bizalmat, mint a szülőföld a maga nem létező bizalmát a vallomástevő Végel Lászlóval szemben.

A forrás- és inspirációválogatás amúgy sem oly túl gyakori a szépliteratúra történetében, különösen úgy, hogy író az írók irodalmi értékű elismerés naplóformájával hódol. Magánlevélben, publikált nyílt közlésben még előfordul a régmúltban, de ma már inkább a személyesbe fordult közéleti kommunikáció részévé kezd válni. Végel közlései, „blogjai”, ha úgy valakinek jobban tetszik, inkább vállalt vallomások. Társ a társnak, honfitárs a szerzőtársnak, a marginalitásban társas lélek a peremvidéki alkotónak – már elemi mivoltában is választékosan nemes gesztus. Végel ráadásképp a legkevésbé sem rejti hódolatát, illő tiszteletét, válaszadó kérdésmódját, közfelkérülési szándékát attól, akit a címlapon megnevezett. Próbára teszi, inspirálja, összevetésre sarkallja, kontrasztokba tagolja szinte minden második bekezdése magát Márait is, de még inkább az állapotokat, melyek Máraiból is azt hozták ki, amit alkotott, s Végelből is az erre feleletet kereső véleményformálót, az írói ént, a hontalan hazában is erős kapaszkodókat megragadó érvelőt. Kötetként a Máraival szembenezés közvetlensége sejlik, valójában az önkreatív lét, a saját léttel összhangban maradás, a mindannyiunkat fixírozó kihívó szembenezés lakozik a könyv lapjai között, olykor a sorok, bekezdések, margók, spáciumok és zárójelek között is. Végel regényírónak mondatik, s eközben egyes bejegyzései önmagukban is kész alkalmi novellák, árnyas esszék, napsütötte deklarációk, szituatív prózakísérletek, drámai szüzsék és magánérdekű mormogások, emléktöredékek vagy forrásimpressziók is. Szerencsére könyvtámaszom is van, így két markom közül egyikkel mindig le tudom fogni a másikat, hogy ne idézgessek sorra sort, bekezdésre szövegtömböt, s ne írjam újra kivonatoltan a naplót magát egy másik kivonatban... De bőséggel volna, számomra (nem lévén sem bácskai, de még csak kassai sem) kisebbségi közhangulatokat idéző szövegrész több száz is, melyet nagypolitikai esszé, bűvös irodalomtudományi tanulmány vagy személyes reflexió céljával gazdagon citálhatnék a kötetből. S legyen inkább Végel Lászlónak szóló az illő megbecsülés, hogy nem teszem, nem emelem ki kompozícióból a hangzatos „lényegét”, főcím-gyanús „tanulást””, a közbeszédre érdemes tétova szentenciák végtelen sorát. Pedig talán leginkább ezt kellene tenni, saját szöveg, s olykor a továbbolvasás helyett is... Az indulatpróza azonban nem erre való. Az elbeszélő élménypróza sem. A reflektáló közéleti irodalom sem, s ezek keveréke a vallomások prózával elegyedve még kevésbé. Ugyanakkor Végel úgy őszinte, hogy elkötelez. Próbára tesz, példalózik, esélyeket sorol, alternatívákba pillant bele – de elkerülhetetlenül is állást foglal, megkerülhetlenül is hangot ad, minősít, helyére tesz, morális szűrőn átpaszíroz és önmagához is visszafordulóan egyértelműsít. Elvár egy európai normát, megkövetel egy bácskai magyar entitást, lakonikusan visszatámad, amikor ócsárolják, védően kezel, amikor másokat ócsárolnak, s íróként nyilatkozik, amikor erkölcsről, közlésmódról, ízlésről, habitusról, előcskásodott mentalitásokról van szó. S talán csak azért nem lett ténylegesen „Máraivá”, mert van hazája, van tája, van erkölcsisége, s van elszántsága ott is és akkor is megmaradni, amikor mások már régen megfutottak volna.

Százas nagyságrendű rövid-hosszabb naplójegyzetektől sokoldalú nagyságrendű széljegyzetet írni... – nem valami merész olvasói-referálói vállalat. Inkább azonosulásra indító, a viselkedés normáját érzékenyen előíró hatás az, ami elér, amit kedvelni lehet. Szeretem Végel László írását. Írásait. Könyveit. Mert nyíltak, köntőrfalazástól mente-

sek, mernek, vállalnak, építenek és tartanak, védenek és képviselnek, óvnak és akarnak, sápasztanak és méltatnak, méltónak találtatnak és közben szerethetőek is. Ahogyan Ő is szereti, citálja, olvassa, megbecsüli, fölemeli, megcsillogtatja Márai írásait ebben a kötetben, s látenszen is elvárja magától, hogy annyit idézzon föl belőlük, amennyit a sorsközösség, az írói testvériség, az értéket értékkel mérő alázat megkíván. Tőlem itt ennél többet az Olvasó emiatt sem kívánhat viszont – cserébe azonban mindannyian azt várhatjuk, legyen mindannyiunknak találkozásá nemcsak a méltó Máraival, hanem e sokszemközti találkozáson Végel László mívés munkájával is. Márai a rendszerváltás előnapjaiban, 1989 februárjában lett öngyilkos. Sokat várt a polgárosodásra – mígnem rá kellett jönnie, mennyire reménytelen ez; sokat félt a gatyás magyarkodástól, mígnem kiderült, hóbörgésből áll az leginkább. Sokat, sőt többet várt Európától, mígnem aztán már Európa sem várt többet magamagától. Márai letette hitét, hogy ennek az egésznek esélye, jövője, reménye van. Végel bejegyzései visszaillesztik a remény tónusát oda, ahol annak lennie illik.

Ex, mint hajdani, territórium mint sajátunk

Nem cifra kanyar, nem kényszeres önisméltés, hanem saját jogon megszerzett-elynyert kompozíciós elem kap kiemelt hangsúlyt mint a „balkáni háború” az *Exterritórium*ban. Végel mintha a peripatetikus séta és a magántörténelem-könyv kettős funkciójával adagolná a háborús élményt – mindazoknak, akik hirdetik, akik hisznek benne, akik pártolták, akiktől távol volt, akik nem éltek át egy pillanatát sem. Mint elszánt, de türelmét vesztett pedagógus hajlamú nagyapa, történelmi „fagylaltozásra” hív. Kell még? Akkor nesze! S még? Akkor EZT is! S elég? Na akkor még csakazértis egy málnásat! Sok lesz? Az a jó, legalább nem követelőzől többet! Torkodra fagy? Úgy lesz elégséges! Már nem bírod? Nem baj, csak toljad...!

Adagolja, feszít, kímélet nélkül. Rakétára lövés, indulatra robbanás, ijedelemre sorozat, pusztulatra tankhadosztály. Kell még? Hát fogyasszál, ne hagyj bennünket a kíméletlenségben! Mintha egész korosztályok nőttek volna fel „az utolsó háború” óta... – már talán másutt. Mert a Vajdaság kivétel ebben is. Itt még nemcsak a berozsdált viharlámpa maradt meg, nemcsak a rejtett fegyverek elképesztő arzenálja, hanem a vágy is, hogy használni lehessen. A terület igénye, ahová löni, rúgni, erőszakkal behatolni, álcákat letépni, túlerővel győzni lehet egy akármilyen kicsiny ürüggyel is. A légiriadó előtti percekben már a távoli híradásokból jön a tényközlés: rakétákat lőttek ki olasz földről, lopakodók indultak terepfelderítésre Kaposvárról, készenléte állították a sok százezer behívóval mindazokat, akik majd áldozatai lesznek a háborúzásnak, a kegyetlenkedésnek, a kíméletlenségnek, a közönyös, de fegyveresen markáns vonulásoknak, a megfélemlítő jelenlétnek. De hát mégis, mi kell ilyenkor? Pizsama, fogkefe, rádió, igazolványok a kistáskába. Ja, és vizet elfelejtettünk, pedig az lesz a legfontosabb! És a bezárt lakásajtón a névtábla – azt is le kell szerelni, mert úgy talán megmarad...! És egyáltalán hol van egy óvóhely ebben a városban?

A névtábla. Elfelejténéd, biztosan, ha nem lennél bácskai, vajdasági, magyar kisebbségi. A fejesek már elröppentek, gyerekeik már védett zónában, aki-ami marad, az a sors kezében. Itt maradtál. Fölhívd-e anyádat, hogy nyugi, majd lesz valahogyan, vagy hagyj békén, mert a nyugtatástól még jobban pánikolni lesz kényszere! Odamehetsz-e érte, vagy hagyj sorsára, hisz végül is megúszta „ügyesen” a legutóbbi háborút is?! Nálad-e az igazolvány, hogy a hatvanasokat már nem kötelezték bevonulásra, tehát nem fognak a sarkon felkoncolni?!

Kell még...? Tizennégy fejezeten át. Nesze...! Hisz sorsoddal érdemled meg, lakóhelyeddel és neveddel válsz célponttá, a szembeni rendőrlaktanyát is azért éri találat, mert kimódolták valahol a célkeresztben, hová is jusson. De jut akkor neked is? Ki módolta és ki ellen? Lehetsz-e még koszosví anélkül, hogy a nyílt utcán felkoncolnának? Lehetsz-e a „fasiszta NATO-t behívó” ellenség, aki pusztá másságával már úgy idegen, hogy lényegében érdemi halott is, a házára firkálva a hamis gyalázatot.

S ha még módod volt távolságtartóan „rálátni” a *Kassai polgárok* sosemvolt polgáriságának kínos hiányára a Vajdaságban, ha tudomásul voltál kénytelen venni, hogy minden elődöd a temetetlen holtakkal él együtt, ha még le tudtad nyelni a többnyelvűség kényszerű képtelenségét az egy nyelven is megértésképtelen keletnémet légkörben, s ha csak részben szól neked is az „Egy macedón kussoljon, és legyen boldog, hogy Cecát hallgathatja! A demokrácia is így érkezett el hozzánk »terepszínű egyenruhában, felfegyverkezve«, közben az ismert Ceca Ražnatović-slágeret dúdolva, hogy azután hosszú időre eszünkbe vessük a törvényt: »szerb buszban csak szerb dalokat énekelnek«... – akkor most az *Exterritorium* ezredvégi jelenetei adják meg a végső kegyelemlövést. Tanyasi történet, városi presszó, emlékezés a péterváradra hídra, haldokló Újvidék, történetek a hontalanságról és a rendőrökről, a szabadkai albán pékről, a húsvéti magyar sonkáról vagy a táncoló magyarokról, a magára hagyott gyepszőnyegről vagy a recsegő rádióról – ezek csak látszatra ezredvégiek! Ezek bácskaiak, kisebbségiek, történetiek, mindenkoriak is. Végel lát, lejegyez, személyes és kíméletlen. TUDD, mit jelent a szó, hogy béketárgyalás, nemzetközi politika, emberi jogok mellőzése, kapituláció, pezsgőbontás a kortárs fasiszta agresszor elleni győzelem pukkanásaival. Vagy „maradj te is Svejk!”, akinek mindehhez nem lehet köze, s ha van is, csak mint egy „kitört béke” fattyának. De ez már egy következő regény. Addig jársz jól, amíg meg nem érted végül, mit jelent a lét terrítóriumából úgy kizárva lenni, hogy valójában része vagy.

A Végel-sorozat még nem ért a végére. Vége-láthatatlan, amit el kellett mondani, s amit még el kell, amíg valaki egyszer végre megérti. Kell, igencsak kell, hogy a Bácska hangjába még sokáig vegyüljön a most nyolcvanéves Végel László dörmögése. Szeretni kell őt, mert még igényli is, de még inkább igényli mindaz, amiről mesél nekünk. Mert „A péterváradra öreg vashíd balkáni útelágazása merőben másfajta izgalmakat rejtegetett. Sokat olvastál a sötét, puskaporos Balkánról. A szerb oldalról megérintő kultúrát erről sokat vallott, gondoltad, mindez a múlt dicsérete. Nemzedéked többségéhez hasonlatosan benned is halovány és túl távoli emlék volt a múlt. Nem gondoltad, hogy egy napon felébred és mindent maga alá gyűr...” (133. old.) Pedig így lett. Szemben a tengerrel és a történelemmel csupán rádöbbenni lehet, hogy van valami meghatározóbb, ami mindezeknél mélyebb: a „megbélyegző otthon, stigma, amellyel kilátástalanul hadakozol egy életen át”.

Novák Piroska

SZÍN-ORGIA online

Különös feladat, egyben hatalmas kihívás egy olyan kiállításról beszámolót írni, amit senki vagy csak nagyon kevesen láthattak élőben. A COVID-19 vírus okozta világjárvány és veszélyhelyzet első, második, majd harmadik hullámának elhúzódó és terhes eredményeként már hozzászokhattunk volna a kultúrafogasztás online formáihoz, hiszen a múzeumok és galériák egyre-másra osztották meg tematikus válogatásaikat és virtuális tárlataikat. Azonban némiképp más a helyzet a háromdimenziós tárgyakkal, amelyek jelenlét-hatását csakis személyesen, az autopszia módszerével ismerhetjük meg teljeskörűen. Kerámiatárgyak, ráadásul autonóm, azaz képzőművészeti indíttatású kerámiák esetében az alapanyag, a készítéstechnika, a mázak sokféle árnyalata, fényük, faktúrájuk mind olyan jellemzők, melyek hozzátartoznak a műbefogadás és műértelmezés folyamatához – és amelyeknek részleteit nehezen tudja visszaadni egy monitor képernyője vagy egy telefon kijelzője. E probléma – természetesen – jóval a pandémia előtt is létezett már, számosan foglalkoztak a reprodukciók, digitális nézőképek, mozgóképek esztétikai és művészeti-filozófiai kérdéseivel, azaz a művészetközvetítő eszközök és az eredeti műtárgyak relációival.

A Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek–Nemzetközi Kerámia Stúdió SZÍN-ORGIA (ORGY OF COLOUR) című virtuális kiállítása¹ talán pont a fenti megfontolások miatt választott témájának egy olyan rendezőelvet gyűjteményének szelekciójára és bemutatására, mint a kézi festés, amely dekorativitásával egy, a néző és a tárgy közé ékelődő digitális médiumon keresztül is élvezhető, értékelhető. A számtalan technikai lehetőséget felvillantó kézi festésű kerámiákból rendezett tárlat a 36. Kecskeméti Tavasz Fesztivál tematikájába is illeszkedett, amelynek hívószava a *sokszínűség* volt.²

A Kápolna Galéria belső termét uralta a középben hosszan elnyúló, szürkére festett posztamens, amelyen a választott címmel korrelálva, sűrűn egymás mellé sorolva csoportosultak a kiállított alkotások. A tárlaton szereplő 21 keramikusművész között domináltak a külföldi alkotók és a figurális művek. Így nem meglepő, hogy az elénk táruló látvány aktusában a steril alaphoz kiragyogó színek és formák hullámzása szinte meglevenedett. Az orgia élén Akio Takamori

1 SZÍN-ORGIA (ORGY OF COLOUR): Kézzel festett alkotások, válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió Gyűjteményéből. Kecskemét, Kápolna Galéria, 2021. március 12. – március 28.

2 *Sokszínű Kecskemét* – 36. Kecskeméti Tavasz Fesztivál, 2021. március 11. – március 28.

naturalista megformálású és festésű, kedélyes lányalakja vezette fel a háta mögött egymásba gabalyodó figurák sorát. Egyéni, kissé groteszk, expresszív formáikkal kitűntek Michael Flynn női idolkái, valamint haragos papagájai, illetve Ilona Romule aprólékosan festett, különös, hibrid fantázialényeket ábrázoló tárgyai, melyek mintha egy kiöntökészletet formáznának, kannával, csészékkel.

Kései pop-art gesztusnak, egyben művészettörténeti parafrázisnak vehetjük Kungl György az amerikai fogyasztói társadalmat tematizáló, élénk színekkel festett, fáklyát formázó plasztikáját, amely New York jelképének, a Liberty Islanden égbe törő Szabadság-szobornak attribútumát imitálja. Lublós Zoltán pedig Diego Velázquez díszes barokk viseletű infánsnőjét ültette át három dimenzióba és arany gázalarchba. Bibliai témájú Jolanta Kvašytė bizarr *Salome*-ja, valamint James Tisdale ördög- és bohócfejekből álló figurája. Az előbbinél a hófehér porcelán alapot, az utóbbinál a bársonyos fekete felületet élénkítik a színes ecsetvonások, melyek egyben a szereplők gesztusait, mimikáját is felerősítik, már-már a karikatúra műfaját idézve. Ez a vonás jellemzi a zömök alapformájú vázaplasztika, papírmáséserű felületét, vonalrajzzal és gazdag aranyozással díszítő Rimas VisGirda munkáját is.

A színes mázak és az élénk árnyalatokat eredményező porcelánfestékek mellett a lüszteres mázak is megjelentek a tárlaton. Greg Daly és Paul Mathieu vázája, valamint teáskannája a szivárvány színeiben irizáló, gyöngyház árnyalatú és meg-megcsillanó aranyos fényeikkel túlragyogták a többi tárgyat. A lüszteres ragyogás árnyékában el is vesztek a bravúros festőtechnikával dolgozó Sergei Isupov, továbbá az egyéni stílust képviselő Archie McCall és Velimir Vukicevic munkái.

A sokszínű kerámiakompaniából szó szerint kimagasodott Dobány Sándor *Világ* című plasztikája. Dobány a hagyományos porcelándekorálás, a részletgazdag kézi festés egyik legkiválóbb hazai képviselője, aki a DeForma Csoport tagjaként érte el első sikereit. A kerámia- és porcelántervezőkből, keramikusokból 1993-ban alakult DeForma Csoport az európai porcelánművészet, barokk és rokokó stílusban ragadt, anakronisztikus képét kívánta megreformálni, a rendszerváltás után hazánkba is betörő posztmodern áramlat lendületével. Tematikus szimpóziumaikon olyan klasszikus, gyakorlati-használati funkcióval (is) bíró tárgytypusokat értelmeztek újra, mint az ivóedény (1993), a tál (1995), a doboz (1997) vagy a teáskanna (1997). Alapvetésük volt a friss szemlélet mellett a kiváló minőség és a kézműves előállítás megtartása, mind alapanyagokban, mind technológiában. A csoport tagjai közül sokan a porcelán-mesterfestőket nagy fölényvel leköröző technikai tudással díszítették kézzel festett, aranyozott és platinázott tárgyaikat, éppen ezért maradt hiányérzete annak a nézőnek, aki kicsit is ismeri a hazai és nemzetközi kortárs kerámiakultúra irányait, illetve a Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményét. Ugyanis a DeForma Csoport pionír és termékenyítő munkáját csupán Dobány Sándor egyetlen alkotása képviselte a tárlaton, holott akár Babos Pálma, Bedécs Mónika, Benedek Olga, Hajdú Zsófia, Kádasi Éva, Turcsányi Judit vagy Vida Judit művei is csatlakozhattak volna a színorgiához.

Az orgiát figyelmesen szemlélő voyeur kiszúrhatta, hogy a kézi festés mellett a kéz és a szem összehangolt, fáradságos munkáját kiváltó matricás dekorálás is

megjelent a kiállításon. A magyar alkotók közül Fekete László reprezentálta ezt a technikát, a posztmodern irányzatot a dekonstrukció jegyeivel ötvöző alkotásában. Fekete a negédes porcelán kisplasztika – ismertebb nevén nipp – műfajának nimbuszát törölte el: lefejezte hófehér női aktját, a megcsonkított, mégis buja testen lefolyó vér a gyász színes, matricás virágaival keveredik össze a halotti tor morbid dekorációjaként. E sorozat kétségkívül az alkotó legkiválóbb korszakából való. Ha tekintetünket elfordítottuk a színekben tobzódó csoportról, akkor észrevehettük, hogy a terem falán is megbújt egy-egy alkotás. A dekormatricos technika nemzetközi vonulatát Dalia Lauckaité–Jakimaviciené *Nő koponyával* című díszálja képviselte, amelynek tükrében Leonardo da Vinci *La Belle Ferronnière* című festményének reneszánsz hölgye csöppen Shakespeare *Hamletjének* színművébe. Némi hiányérzetünk itt, ebben a szekcióban is támadhatott, említhetjük ugyanis a dekormatrica elődjét, az angol eredetű transfer print technikát, és a szigetország kerámia kultúrájára jellemző mintákat megújító Paul Scott munkáit, amik távol maradtak, holott bőven elfértek volna még, nem is említve a virtuóz amerikai Les Lawrence kerámiáit.

A kiváló amerikai keramikus-fazekas, John Glick egy tálja ugyanakkor helyet kapott a falon: tárgyában a kelet-ázsiai máz- és égetéstechnikákat ötvözte kellemes harmóniában a német hagyományú sómáz és szódás égetéssel. Szemközt pedig Václav Šerák expresszív kompozíciója harsogta *Az öröm színeit*.

A galéria előterében, az orgiát űző tárgyak zajától távol állt Geszler Mária méltóságteljes, tekintélyt parancsoló és figyelmet követelő idolja, amelynek finom ruharedőit apró, kobalt-oxid és arany mintákkal hangsúlyozta az alkotó, aki egyben a szítatechnika jeles hazai képviselője. A központi csoportban szintén a kobaltfestés technikáját alkalmazta Bán Mariann *Babatároló* dobozán és Péteris Martinsons két lírai szépségű – a kobaltkék mellett visszafogott színhasználattal dekorált – leheletvékony porcelántárgyán. A kerámiaművészetben a kobalt-oxid használata bír talán a legrégebbi hagyományokkal, a kék-fehér díszítésű kerámia és porcelánok sora klasszikus történelmi ívet ír le. A kobalt-oxid egyben olyan különleges technikai tulajdonsággal rendelkezik – kibírja akár az 1400 °C égetési hőmérsékletet is –, amelyért Wartha Vince kémikus, a Műegyetem professzora *par excellence* kerámia-festőanyagnak nevezte.³

A Nemzetközi Kerámia Stúdió a pandémia időszakában jó érzékkel, és nem csupán kényszerből választotta feladatának az Európában egyedülálló, közel 4000 darabot számláló kortárs gyűjteményének online bemutatását. A tematikus tárlatok sorát még 2017-ben, az intézmény alapításának 40 éves jubileuma évében indították útjára,⁴ idén pedig a színek mellett az állatábrázolás is terítékre

3 WARTHA Vince (1892): *Az agyagipar. Az agyagipar technológiája*. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 20. [Újra kiadva 2005-ben, az Iparművészeti Múzeumban rendezett Wartha Vince-emlékkiállítás alkalmából.]

4 A Nemzetközi Kerámia Stúdió 2019. év elejéig üzemelő, budapesti Museion No. 1 Galériájában bemutatott, jubileumi tematikus kiállítások sorrendben:

TÖREDÉK (FRACTION) – *Nonfiguratív alkotások: Válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményéből*. 2017. február 9. – március 3.

került már.⁵ A válogatás – a két ponton említett hiányérzet ellenére – jól sikerült, a rendezés aláhúzta a provokatív, figyelemfelkeltő címet. Hosszú távon azonban érdemes volna e páratlan kollekciónak teljes egészében megosztani a közönséggel, ezzel is minél szélesebb körben népszerűsítve a kerámiaművészet szerteágazó és színes területeit, hogy ne csupán visszanevezhető virtuális kiállítások és szűkszavú broszúrák adják a megismerés kulcsát.⁶

FIGURÁK (FIGURES) – Figuratív alkotások: Válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményéből. 2017. május 3. – május 26.

RAKU alkotások: Válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményéből. 2017. június 2. – június 30.

FUNKCIONÁLIS alkotások: Válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményéből. 2017. július 6. – július 28.

Valamint az intézmény alapításának kerek évfordulóját megkoronázó, reprezentatív gyűjteményi kiállítás:

Az első 40 év: Kiállítás a Nemzetközi Kerámia Stúdió gyűjteményéből. Budapest, Pesti Vigadó, 2017. augusztus 17. – október 8.

5 ÁLLATFIGURÁK (ANIMALS): Válogatás a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió Gyűjteményéből. Kecskemét, Kápolna Galéria, 2021. január 16. – január 30.

6 Ezeket lásd a KKMM–Nemzetközi Kerámia Stúdió weboldalának Exhibitions menüjében: <http://icshu.org/exhibitions.html> – Hozzáférés: 2021. július 30.

Akio Takamori (1950–2017, JP/US): *Álló lány* (2007); mintázott kőcerép, oxiddal és színtesttel festett, 1130°C, méretek: 40×18×17 cm

Jolanta Kvašytė (LT): Salome (1997); mintázott porcelán, dekorfestéssel és lüszterrel festett, 1280°C, méretek: 31×34×24 cm

Kungl György (HUI): *New York* (1998); mintázott kőedény, dekorfestékkel és lüszterrel festett, 1280°C, méretek: 47×12×11 cm

Michael Flynn (GB): *Figurák* (1998); mintázott kőedény, rakuzott, oxidál és színtesttel dekorált, 1280°C, méretek: 41×42×16 cm

Rimas VisGirda (US): *Emlékek* (2009); saját, kevert anyagból korongozott, dekorfestékkel festett, 1280°C, méretek: 12×13×9 cm

Michael Flynn (GB): *Haragos papagáj* (2003); mintázott porcelán, színes mázakkal festett, 1280°C, méretek: 26,5×18×15 cm

Sergei Isupov (EE/LIS): *Blat* (1993); mintázott porcelán, dekorfestéssel festett, méretek: 19×8×8 cm

Paul Mathieu (CA): *Teáskanna* (2012); korongozott és mintázott kőcserép, lüster, 1100°C, méretek: 21×26×16 cm

Ilona Romule (LV): *Strucc* (2003); öntött porcelán, színes- és aranyfesték, 1300°C, méretek: 42×19×25 cm

Geszler Mária Garzuly (HU): *Árnyfigura* (2016); mintázott porcelán, kézi festés és szita, gázredukció, 1320°C, méretek: 54x26x7 cm

Geszler Mária Garzuly (HU): *Árnyfigura* (2016); mintázott porcelán, kézi festés és szita, gázredukció, 1320°C, méretek: 54×26×7 cm

Archie McCall (GB): *Váza* (2007); korongozott kőcserép, gázredukció, mázzal festett és arannyal dekorált, 1300°C, méretek: 16×17×13 cm

Péteris Martinsons (1931–2013, LV): *Kincs* (2003)
porcelánból öntött, lapokból épített, gázredukció, máz felett színtesttel festett és arannyal dekorált, 1340°C, méretek: 8×10×5,5 cm

Pēteris Martinsons (1931–2013, LV): *Saggar doboz* (1993)
kézzel épített, porcelán lapokból öntött, színes dekorfestékkel és aranyozással díszített

Greg Daly (AU): *Egy nap pillanatai* (2016; korongozott kőcserép, lüszter, gázkemencében égetve, 1160°C, méret: 17×16 cm)

Bán Mariann (1946–2014, HU): Babatároló (1984); mintázott köcserep és fa, oxidál és szintesttel festett, 1280°C, méretek: 45×40×5 cm

James Tisdale (US): *Igen, József* (2006); terrakotta, 1080°C, méretek: 36×22×27 cm

Fekete László (HU): *Kisasszony* (1994); öntött és mintázott porcelán, színes dekormatrica, 1150°C, méretek: 36×18×13 cm

Dalia Lauckaitė-Jakimavicienė (LV): Nő koponyával (2009)
öntött porcelán, máz felett színes dekormatricával és aranylüszterrel díszített, 1280°C, méretek: 30×3 cm

Wölfinger Kitti

A rejtőzködés és a föltárulkozás rendje

Balla Zsófia: A darázs fészke

2019-ben Balla Zsófia (1949) két kötettel jelentkezett: *Az élet két fele* című gyűjteményes verseskötetével és *A darázs fészke* címet viselő esszégyűjteménnyel. Az egyik negyven év versanyagát tárja az olvasó elé, így módon végigkövethető a költői életmű alakulása – még ha a (láttatott) folyamat természetesen valamelyest irányított is.¹ A másik, szintűgy összegző jellegű könyv, 1978 és 2019 között keletkezett írásokat tartalmaz, ugyancsak válogatás, kontrollált művelet eredménye. Az előbbiből megismerhetők a Balla-versek, a lírai én, az utóbbiból pedig a költészetéről, művészetéről gondolkodó prózai szövegek révén a költői élmény önelemző szubjektuma;² az a poétika, illetve költői gyakorlat, amely létrehívja, működteti az alkotásokat. Gottfried Benn *Líraproblémák* című 1951-es esszéjében,³ melyben a vers megalkotottságát hangsúlyozza, és a modern líra eszköztárát elemzi, az esszét is író költők megjelenését a történő irodalom természetéből szervesen következő jelenségnek tekinti. A két műfajt bizonyos életműveken belül (Valéry, T. S. Eliot, Mallarmé, Baudelaire, Ezra Pound, Poe) azonos súllyal jelen lévőnek értékeli, Benn a felsorolt szerzők nyomán azt állítja, hogy „a költés” a mű immanens része – a vers tehát a szubjektív, képlekeny érzelmi-gondolati tartalomtól a külső és belső egyensúlyos, kutató figyelme révén jön létre, az írást felügyelő-össztönző tudat kivételével.⁴

Balla Zsófia költeményei önmagukban is elvezetnek költészet szemléleti belátásokhoz (természetesen). Ugyanakkor *A darázs fészke* „a kompozíció filozófiáját és az alkotási folyamat rendszerezését nyújtja”⁵. Az életmű e két területe, műfaja (líra és értekező líra) között stílári, tematikus, motivikus és értelmező kapcsolat van – a mesterségről írott szöveg(hely)ek interpretációs ajánlatai árnyalhatják a versek kínálta értelmezéseket. Kortárs (és a közelmúltban elhunyt) magyar szerzők között is találni olyan költőt, akinek

1 „Amit a nemrég megjelent gyűjteményes kötetből kihagytam, az mind olyan vers, amelyet megjelenésekor az az erdélyi közönség értett, de ma már eltűnt mögüle az akkori politikai háttér. Kihagytam néhány olyan verset is, amely tudósít ugyan egy életézésről, de nincs meg benne az a költői többlet, amely kortól és országgrésztől függetlenül megérinthei olvasóját.” KÁROLYI Csaba: „A hullámok kimosásák a talpad alól a homokot”. *Beszélgetés Balla Zsófiával*. In: *Élet és Irodalom*, LXIII. évfolyam, 51–52. szám, 2019. december 19.

2 Vö.: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Poétika és poetológia* (Gottfried Benn). In: *Palimpszeszt*, 12. szám, 2002. május 8. <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplyeni/index.htm>

3 BENN, Gottfried: *Líraproblémák*. (Ford.: KURDI Imre) In: *Holmi*, 1991/8. <https://www.holmi.org/1991/08/gottfried-benn-liraproblemak-kurdi-imre-forditasa>

4 Vö.: ELIOT, T. S.: *Hamlet*. (Ford.: TAKÁCS Ferenc) In: uő: *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Gondolat Kiadó, 1981. 78.

5 BENN, Gottfried: i. m. uo.

esszéisztikája és lírája – mint Balla esetében – egyenrangú minőséget képvisel. Ilyen például Beney Zsuzsa, Báthori Csaba, Lator László, Mesterházy Mónika, Rába György, Vasadi Péter, Visky András. Az irodalomról való gondolkodás alakítói közül a távolabbi múltból említhető értekező prózát is író költőként Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, József Attila, Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Vas István.

Balla a klasszikus modern költői hagyomány folytatója, a Benn felsorolásában szereplő világirodalmi alkotók versei-esszéi szellemi tájékozódásul szolgáltak számára.⁶ Lírájának magyar hagyománytörténeti kontextusait a fenti névsor hasonlóképp kijelöli. Jelen tanulmány szempontjából a megnevezettek közül Arany, Babits, József Attila és Nemes Nagy nyitnak líratörténeti távlatot.

A *darázs fészke* kötet könyvtárgyként igen szép (Hrapka Tibor érdeme). A borítón két szokatlan elem vonzza a tekintetet: az „értekező líra” szintagma, valamint a pretextusokkal körbeírt kép, a keretbe foglalt ablak(keret). Két határsértés történik még azelőtt, hogy az olvasó kinyitná a kötetet. A befogadói elvárásokat felülíró „értekező líra” a szokásos „értekező próza” műfajjelölés helyett áll. Az oximoronban egyrészt a műfaji határok nyílnak fel, aminek következtében a líra a próza „fölébe” kerül, ráíródik. Vagy másképp: át- meg átszövi. Másrészt a hátsó borítón olvasható retorikai kérdés („Nem tudom, hogy a szavakon és a szószerkezeteken kívül van-e a költőnek más szabadsága?”⁷) kiszólás a szövegből, az olvasóhoz fordulás, megszólítás – aposztrophé, amely „...kitörli a jelenlét és távollét közötti oppozíciót az empirikus időből”.⁸ Olyan alakzatra referál, amely a szövegen kívül található („értekező líra”), tehát a két megszólítás szintje eltérő, az önreflexió azonban eltünteti ezt a különbséget. A borítón megszólaló lírai én álkérdésére a kölcsönzött szószerkezet⁹ kiemelt helyzetben való szerepeltetése, majd „élővé írása” valódi választ ad. Vagyis „a bekeretezés határának megsértése szándékos”,¹⁰ s mintha a borító tipográfiája is ezt az olvasatot erősítené. A nyelvi elemek (szerzői név, cím, kiadó, alcím) mintha egy téglalap oldalainak részei volnának, ám csak jelzik a formát, az egyesek „elmosódtak”, nem érnek össze. Szükséges hozzá a teremtő képzet. Ha egy külső keretet lát a szem, a borítón szereplő ablak kicsinyített tükörként is felfogható. Ablak, tükör – mindkét megidézett fogalom a látás, a tekintet metaforája. Kitéüntetett hely(z)e(tbe)n

6 Sőt, az ott éppen fel nem soroltak is: „megvilágosodásként hatottak rám írásai [Nemes Nagy Ágneséi – W. K.]. De így voltam T. S. Eliot, Virginia Woolf, J. L. Borges, Szerb Antal, Vas István, Németh G. Béla tanulmányaival, esszéivel is.” (Mit tanultam Nemes Nagy Ágnesétől? In: uő: *A darázs fészke. Értekező líra*. Bp., Kalligram, 2019, 290.) Az idézett szövegben egyedül Borges világirodalmi alkotó, s ezt csak a benni gondolatokhoz való csatlakozás okán érdemes megjegyezni, mert e helyütt is a bármely kanonizáló, ha nem is célzatú, de hatású lista esetlegességének, elégtelenségének általános tapasztalata mutatkozik meg. A magyar „esszéíró-elődök” lehetséges sorából a mintaadó, emblematikus alkotók, például Halász Gábor és Szerb Antal maradt ki (noha nem nyelvisülnek, hatásuk odaértendő), mert kizárólag értekező prózát írtak. A világirodalmiak közül pedig e ponton Rilke, hiszen értekező szövegei nem esszék, hanem levelek alakját öltötték, melyek az esszék műfaj-történeti előzményeiként is értékelhetők. Továbbá Paul Celan másik esszéiben, más vonatkozásban fontos kapcsolódási pont.

7 BALLA Zsófia: „És minden ige fölöttem lebeg”. Vallomás József Attiláról. In: uő: *A darázs fészke. Értekező líra*. Bp., Kalligram, 2019, 230.

8 CULLER, Jonathan: *Aposztrophé*. (Ford.: SZÉLES Csongor) In: *Helikon*, 2000/3. 384.

9 A könyvről eddig megjelent recenziók visszatérő toposza az „értekező líra” fogalom eredetének feltárása. (S az értelmezés felszínén meg is áll mindahány.) Például: „A Balla-esszégyűjtemény »értekező líra« műfajmegjelölő alcíme Szilágyi Júlia *Lehet-e esszét tanítani?* művének bevezető részéből származik.” (Kiss Júlia: *Összevarrt életésirodalom*. In: *Látó*, 2019/11. 106. http://www.lato.ro/publ_images/pdf/60_47115e0b.pdf)

10 Vö.: GENETTE, Gérard: *Metalepszis*. (Ford.: Z. VARGA Zoltán) Pozsony, Kalligram, 2006, 11.

tűnnek fel, előre jelzik, a kötet szövegeiben fontos lesz a világerzékelés e módja (látás, gondolkodás), aminthogy a versekben is az. Amit az alcím két szóba sűrít, annak a borító színei adnak távlatot. Az ellentétes minőségek dialektikája jótékony feszültséget generál a befogadóban: értelmezésre sarkall. A verses- és az esszékötet borítójának színvilága azonos, de az utóbbi esetében még gazdagabb jelentésirányokat nyit. A sárga és a kék (az „ablaktáblákon” sárga és zöld, „csak” fokozatbeli a különbség) tiszta színek, meleg- és hidegérzet kapcsolódik hozzájuk. Egy másfajta képzettársítással e helyütt az érzelem és a racionalitás képi jelölői lehetnek – az értekező líra szerkezet ennek nyelvi megfeleelője. Említésre méltó egy harmadik, noha talán a legevidensebb asszociáció: ég és föld, immanens és transzcendens összekapcsolódását a külső keret csak sejteti, ott a feszültség a „töredezetttség” okán újra és újra keletkezik, míg a képbeli képben az egység megvalósulni látszik. Ami kint örvénylik, bent nyugvópontonra jutott. (Vagy fordítva, hiszen az ablaktáblák kitarthatók és kitarandók, ekkor belülről kifelé tágul a horizont – s ez esetben mintha a modern versalakítás folyamatának képi modelljét adná a borító.)

Ami a kötetben (kívül, rajta) megjelenik, a kötetben felidéződik újra: ilyen például a „kinti” sárga-kék, amely evokálja Nemes Nagy Ágnes *Sárga-kék* című esszéjét az 1982-es *Metszetek* kötetből („...ez a lenti, apró sárga-kék, ez a más formákban megtestesülő *ugyanaz*, mint egy valószínűtlen visszhang, mint egy kozmikus rím – ami valami váratlanra figyelmeztet”¹¹ [kiem. az eredetiben – W. K.]). A *darázs fészke* kötet, Nemes Nagy szavaival, „kozmosz rím”, amely a *Metszetekre* felel. Ebből az aspektusból a fenti elemzést elindító „váratlanság”, az értekező líra alcimből „kihallatszik” (vagy beleíródik) egy József Attila-sor: „a líra – logika” (*Ha lelked, logikád...*). Avagy Mikó Krisztina 1999-es, a *Metszetekről* írott tanulmányának¹² címét kölcsönvéve – kölcsönzött alakzatra újfent kölcsönzött alakzattal felelve –, az esszé: logika. A két, logikára vonatkozó következtetésből adódhat egy harmadik: a műfajok, líra és esszé, ha nem is azonossága, de egy közös halmaz, *metszet* tételezése, meghatározásának lehetősége. Erre az értelmezésre ösztönöz a Balla-esszékötet alcíme is. (S ebből következhet, hogy az esszéket elemezve kézenfekvőnek tűnik a lírai énre, semmint a narratív szövegek elbeszélőjére utalni; ahogy a könyvről írt recenziójában Radnóti Sándor megfogalmazza: „írásaiban mindig minden pillanatban a lírikus beszél”.¹³)

Az *Ahány ház, annyi karácsony* című alkalmi szöveg zárata a következő versdefiniációt adja: „...egy vers: valami addig láthatatlant mutat meg, valami addig is létezőre hívja fel a figyelmet”.¹⁴ A *Metszetek* kötetben Nemes Nagy *Kedvező éghajlat* címmel írt jegyzetet az *Ima az Akropoliszon* antológiáról. Dicséri a szerkesztő, Gyergyai Albert munkáját, kiemeli a kötethez írt előszó „ismerős hangnemét”, „ritka egyensúlyát”,¹⁵ hiszen esszéművészetében maga is a francia hagyomány követője, ahogy Balla Zsófia is. „Oly írások vannak itt

11 NEMES NAGY Ágnes: *Sárga-kék*. In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00198/nemesnagy00198.html>

12 Vö.: MIKÓ Krisztina: *Az esszé: logika. Az esszéíró Nemes Nagy Ágnes*. In: *Kortárs*, 1999/1. <http://home.hu.inter.net/kortars/9901/mikokr.html>

13 RADNÓTI Sándor: ...*Dicsérvén a poézis hatalmát. Balla Zsófia: A darázs fészke*. In: *Revizor*, 2020. április 19. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8461/balla-zsofia-a-darazs-feszke/>

14 BALLA Zsófia: i. m. 159.

15 NEMES NAGY Ágnes: *Kedvező éghajlat. A francia esszéirodalomról*. In: uő. i. m. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00165_o/nemesnagy00165_o.html

együtt, amelyek [...] bár korántsem mindenkor, meglévő művekhez csatlakoznak”¹⁶ – írja a kötetről Gyergyai, hangsúlyozva a műfajimmanens értelmező-értekező jelleget. Később, a fiktív párbeszédben a műfaji jellemzők számbavételekor visszatér ez a gondolat („Az esszéíró [...] már meglévő, kész tárgyról, alkotásról, egyszerűval műve előzményeiről ír”¹⁷).

Összeér a fentebbi versmeghatározás és az esszé körülírása. Mindkét idézett szöveg-hely utal a teremtés aktusára, amelyhez a látás képessége kapcsolódik elsősorban (a műalkotás is a látható tartományában van), valamint a reflexió munkája (amely belső látás is). A leírást megelőzi a megfigyelés. (Vagy az elképzelés: „[A vers] a valóságos tárgyat, amely nincs jelen, érzéki képekkel [...] helyettesíti”¹⁸). A szem a racionális megismerés szerve, azonban a megértéshez vezető megismerés folyamatában a közvetettséget időleges közvetlenség váltja fel. Gyergyai, Nemes Nagy és Balla szövegében, szövegeiben a megismerés történik, s nem megtörténik („A költő, míg viszonyt ecsetel, állapotra gondol”¹⁹). Az esszéíró „az egész ismeretére vágyódik”,²⁰ de ezt a fajta teljességet nem éri el. A tiszta ismeret birtoklásának lehetetlensége és a felé törekvés, a vágy kiiktathatatlanságának kettőssége feszíti *Az ismeret* című Nemes Nagy-vers lírai énjét („Nem ismeret, csak szomjúság, / mely mind felé vezet”). A *tárgy* című Balla-esszében, mely részleteiben tartalmazza *A harmadik történet* kötet azonos című záró versét (ekképpen alakítva azt „értekező lírává”, példaként a költészet és a költészettről való beszéd, az esszé és a vers egymásba játszására), a megfigyelő és a megfigyelt a jótékony, gazdagító távolság, az odafordulás révén kapcsolódik össze, az „érintés” pillanatnyiségében („A tárgy a tekintetemtől gyarapodik. Szemem egészíti ki. A figyelem. A kiemelés. A viszony. Az a tény, hogy valami elemien fontosra emlékeztet. Hogy emiatt – miközben megérintem, nevet adok neki – le kell írnom. Hogy megmutathassam”²¹). A *Tárgyaim* című Nemes Nagy-esszé párdarabja a *Metszetek*ből.

A fentiek alapján látható: a két műfaj között, ha csak korlátozottan is, de működtethető az azonosságot feltételező helyettesítés művelete. A Balla-esszékötetet hasonlóképp a

16 GYERGYAI Albert: *Esszé az esszéiről*. In: *A magyar esszé antológiája IV. Esszék a kultúráról*. (Szerk.: TAKÁTS József) Bp., Osiris, 2007. 31. [17 GYERGYAI Albert: i. m. 37.](https://www.szaktars.hu/osiris/view/takats-jozsef-szerk-a-magyar-essze-antologiaja-esszek-a-kulturarol-4-osiris-klasszikusok-2007/?pg=32&layout=s&query=luk%C3%A1cs+Lukácsra+hivatkozik,+akinek+szövege+az+Esszék+a+kultúráról+kötetet+nyitja.+A+Levél+a+„kísérletről”+(1910)+ugyancsak+előszó,+a+Lélek+és+a+formák+kötetből.+Az+esszét+(amelyet+kísérletnek+és+kritikának+is+nevez)+a+költészettel+látszólagosan+szembeállítva+a+következőképp+fogalmaz:+„...a+kritika+a+már+megformáltról,+vagy+legalábbis+a+már+egyszer+valahol+létezetről+beszél,+és+lényegéhez+tartozik,+hogy+nem+új+dolgokat+teremt+az+üres+semmiből,+hanem+csak+újra+elrendez+egy+már+egyszer+valahol+elevenet.” (LUKÁCS György: <i>Levél a „kísérletről”</i>. In: i. m. 12. Közelíti a költészetet és az értekező prózát akkor is, amikor azt írja, „nincsen poézis a dolgok elrendezése nélkül” (uo., 8.). A kritikus és a költő is „újra elrendez”, kreál. Új formát ad a dolgoknak. Elgondolása szerint a költő képekkel teremt, a kritikus/esszéista számára pedig csak fogalmak léteznek. A szöveg későbbi pontján reflektál a különbségtétel esetlegességére, közös alapként az „érezkeltetést”, érzékítést nevezi meg: „Továbbmegyek: absztrakció a kép és a jelentőség éles elválasztása is, mert képbe van burkolva minden jelentőség, és minden képen keresztülcsillog valami a dolgokon túlról is. Minden kép, igaz, a mi világunkból való, és a létezés öröme ragog az arcán, de mindegyik emlékezik és emlékeztet valamire, ami volt valamikor, valahonnanra, ahonnan jött” (uo. 8-9.). – Az érzékelés és az emlékeztet összekapcsolása, hogy a megértés alapja a kép, hogy a forma életet ad, elevenné tesz (élet/sorsprobléma): Balla Zsófia reflektált szövegalkotó gyakorlatából is ismerős észjárás.</p></div><div data-bbox=)

18 BALLA Zsófia: *A tárgy*. In: uő: i. m. 333.

19 Uo.

20 GYERGYAI Albert: i. m. 38.

21 BALLA Zsófia: *A tárgy*. In: uő: i. m. 333.

felcserélhetőség retorikai eljárása szervezi. Jóllehet motiváltabb, adekvátabb az alakzat jelenléte a könyvön mint zárt formán belül, a mélyszerkezeti azonosság itt sem feltétlen egyenlőséget, hanem rugalmasan mozgó formát eredményez.

A *darázs fészke* negyvenhárom esszéje négy ciklusba rendeződik (*Fű, A fényes háló, A vers hazája, A Szaturnusz bolygója*). A borító elemzésekor megidézett *Metszetek* kötet a szövegek értelmezésekor is referenciapontként tételeződik. A Balla-kötet két esszéje (*Hogyan beszélünk a versről; Mit tanultam Nemes Nagy Ágnesről?*) és az *Egy pohár fű* kötetből beidézett *hommage-vers* (*Szó vagy: Nemes Nagy Ágnes*) mesterként beszél a költőelődéről, aki alkotástechnika, látásmód tekintetében mintaadó karakter. Amit Balassa Péter a *Létpoétika és verskertészet* című tanulmányában Nemes Nagyról ír, Ballára is igaz: „...rendelkezik a Goethét még olvasó nemzedékek nagy esztétikai és bölcséleti előnyével. Emez előny többek között abban áll, hogy természetesnek tetszik, hogy ha valami esztétikai, akkor: érzékeléstani.”²² (kiem. az eredetiben – W. K.) Ahogyan a *Metszetek*, úgy a *darázs fészke* is egy érzékeléstörténet leírása (mellékes adalék, hogy az esszéekben valóban többször előkerül mint meghatározó olvasmány Goethe *Maximák és reflexiók* című könyve); a kapcsolódási pontok és elkülönböződések, versnyelvi és világmépi hagyományok feltárása a Balla-líra megkülönböztető poétikai jellegzetességeire világíthat rá.

Közös jellemző a könyv négyes belső tagoltsága és keretes szerkezete. Utóbbi egy olyan olvasat során érvényesül, amely az *Otthonos idegenség* címűt tartja záró esszének, a *Ki hetvenkedhet* sorait pedig jelöletlen utószóként fogja fel. Minthogy a szöveg ténylegesen elemelkedik a többtől, a megírás jelenéből tekint vissza a lírai én, a megelőző szövegekben is megjelenő önéletrajzi mozaikrészletek állnak össze biográfiai összefoglalóvá. A címadó, kötetnyitó esszé és az *Otthonos idegenség* a negyedik ciklusban egyaránt a helyváltogatás ambivalens tapasztalatáról ír: az élmény lehet rövid távú utazás, lehet tisztán örömforrás, ám időtlen alaptapasztalatként, kettős életként („ingázni két város, két haza között”²³) szakadatlan hiányérzetet indukál („két városom halványul és betölt. // Egészen otthon valahol”²⁴). Ez a közérzet több költeményt meghatároz, erre irányítja a figyelmet a nyitó szövegben hét mottó, saját versekből való idézet. A *Budapest* például az 1995-ös *Ahogy elsz* kötetből származó ciklus-címadó vers, melynek keserű tapasztalata, hogy a (saját) testként felmutatott várossal emberré szelídítve sem alakítható ki bensőséges kapcsolat, csupán a nyelv, ami megtart („odafúrnám a fejem: hja, de jó / itt lenni, – suttognám. // (...) Már belátom, nem jobb sehol, sosem. // (...) Szavak közt fészkelisz, költöző madár”). Azon versek egyike, melyek *Az élet két fele* kötetbe átdolgozott formában kerültek. Az újabb szövegváltozatban találni grammatikai szintű javításokat („szital / (...) arcunkra, szemre, félfény” vs. „arcunkra, szemünkre. Félfény”), és a jelentést nagyobb mértékben befolyásolót egyaránt. Az utolsó sor korábbi változata („Szavak közt fészkelisz, polihisztoár”) olyan beszélőt feltételez, aki egyrészt nagy tudású, a „kiművelt emberfő” (Gyergyai) típusa, másrészt e tudásának is köszönhetően az őt körülvevő sokféleségben önmagára talál. A „költöző madár” azonosítóval a régies-modoros szóalak keltette (ön)jirónia (s vele a létállapot el nem fogadása, a békétlenség) eltűnt; a „polihisztoár” hangalakhoz esetlegesen társuló aktivitás, folytonos jelenlét, nem lankadó lendület elmozdítja az értelmezés irányát. A szárnyas egzisztencia a megelőző sor („Dühvel sodródom. Szerelmes állat”)

22 BALASSA Péter: Létpoétika és verskertészet. Nemes Nagy Ágnes *Metszetek* című kötetéről és az esszépróza esztétikájáról. In: *Átkelés I. Mi tanulható az Újholdtól?* Bp., Balassa Kiadó, 2009. 63.

23 BALLA Zsófia: A darázs fészke. In: uő: *A darázs fészke*. Bp., Kalligram, 2019, 9.

24 BALLA Zsófia: Ottvagy. In: uő: *Ahogy elsz*, Pécs, Jelenkor, 1995. https://reader.dia.hu/document/Balla_Zsofia-Ahogyan_elsz-31651

tagolatlan nehezkesedését súlytalanná változtatja, s a belső nyugtalanságot, a magányt is feloldja. A végtelenített, dinamikus folyamat helyébe állandóság kerül.²⁵

A keretes szerkezet nemcsak tematikusan, motivikusan is érvényesül. Az *Otthonos idegenség*, datálása szerint a svájci Zugban íródott; a pretextus azonossága (a térbeli érintkezés) okán ide kapcsolódó versciklus a *Más ünnepek* kötetben szereplő *Az óriási hárs*. Itt is eligazít a keletkezési dátum, és az esszé maga, amelyben a *Szünet csodája* vers alapját adó élmény tárul fel. Utolsó versszaka („Nem mélyből, hanem az égből kiált, / hogy harsány, folt lámpáink mögött mindig ott van / a csilló öröklét. Együtt süvít a csillagokkal. / Régi nyarak remegnek ezer csillagiegyen. / S mi vakon lépegetünk a nálunk nagyobbban. // Van olyan ég, melyben otthon vagyunk”) nyelvileg és gondolatiságában megidézi Nemes Nagy esszéjét, a *Csillagszeműt* („legfontosabb dolgaink szemünkkel elérhetetlen tartományokban történnek”²⁶). Ahogy a földi fények elveszejtő szünetében kiszolgáltatott lírai én az égi fények ismerőségében rádöbben teremtettségére, a magára hagyottság illúziójára, a külső perspektíva a földtől az égig tágul. A folyamattal egyidejű belső történéssor a félelem irányította tudat beszűkülése – amelynek testi leképeződése a vakság, a racionális megismerés kudarca, itt a szubjektum érzékelésére vonatkozó alapállás –, majd nyugalmi állapotba kerülve e képesség visszaszerzése. Az első esszében mottó formájában, *A páncél nyomai* kötetből idézett *Levél* soraiban a vers beszélője hasonló következtetésre jut, mint *A szünet csodájában*: ha a külső-belső egység felbomlik, és a káosz, az idegenség érzése megköt, a szabadság a nem láthatóra való bizalommal teli ráhagyatkozással visszanyerhető („Amikor minden összetört, / s amikor minden tenger / (...) amikor minden elveszett / s pont így van minden egyben, / a tanulságtól zúg fejed, / tenger csapkod szívedben, / a szigetet s a fénytornyot / a végtelenben hagytad, / mikor melletted senki sincs, / – ott van fölötted-benned: // elnyered szabadságodat.”). Innen tekintve a *Budatest* „költöző madár” metaforájára, az állat a létérzékelés magasabb fokát képviseli, az ember számára kiismerhetetlen felsőbb tartományokban otthonosan közlekedik, rábízva magát a légáramlatra – a lírai énnel egyanyagú „nála nagyobb” erő alaki változata, benne is van, felette is.

A kötet lapjain megvalósuló szerkezeti forma a ciklusok között is felismerhető. A rendszer nevezhető „ívesnek”, ahogy Balassa Péter látta a *Metszetek* belső rendjét,²⁷ ugyanakkor *A darázs fészke* megenged egy másik, felületesebb értelmezést is: eszerint a referenciális olvasatú esszék az első ciklustól, a *Fűtől* a *Szatumusz bolygójáig* letről felfelé táguló horizontot rajzolnak meg; ekkor a tekintetet, látszólag, egyenes vonal vezeti. Termékenyebb az az olvasat, amely az érzékeléstörténetet *Fűtől fűig* – ciklustól versbeli metaforáig – haladónak, vagyis kívül-belül is körkörös szerkezetűnek tartja. A *Szatumusz bolygója* ciklus utolsóként nevezett esszéje, az *Otthonos idegenség* az utóbbi verssé váló (költői) képet, a költemény magját mutatja fel. Zárósorának („Ilyen a vers, amikor még csupán csírázik”²⁸) növényi metaforája összekapcsolható a fűvel; több metapoétikus (vers)szöveg helyen is szerepel („A jó irodalom [...] eltaposhatatlan, akár a fű”²⁹).

A második esszé (*Fű*) mottója, az *Esti kérdés* utolsó három sora a Balla-líra történeti helyét, lírikusi alapállást jelöl. Nemcsak a Babits-, hanem a Nemes Nagy-reminiscencia,

25 E vers esetében nemcsak a szövegváltozás követhető nyomon, hanem ahogy egymást olvassa esszé és vers – mint a már említett *A tárgy* című szövegváltozatok kapcsán –, mert az 1994-es *A darázs fészke* esszé egy bekezdése a *Budatest* prózaváltozata.

26 NEMES NAGY ÁGNES: Csillagszemű. In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00167/nemesnagy00167.html>

27 BALASSA PÉTER: i. m. 62–66.

28 BALLA ZSÓFIA: *Otthonos idegenség*. In: uő: *A darázs fészke*. Bp., Kalligram, 2019, 374.

29 Uő: *Nőirodalom – Mi az?* In: uo. 316.

a *Metszetek* kötet *Hányféle rét van?* esszéjének szövegrendjét példának véve a „Hányféle fű van?” kérdésre válaszol. Amint Nemes Nagy számára „a tárgyak: a szavak”³⁰ (vö.: *Tárgyaím*), s ahogy a „[n]em egy egész rét” növényeinek elősorolása a nem láthatókra figyelmeztet („Csak ültem ott a fűben, a tudatomat mérhetetlenül felülmúló gizgazban, a »rét«-en, emberi elmém alaptapasztatásával – bár elismerem, kivételesen hathatós, tevékeny tapasztalatával –, a hiánnyal”³¹), úgy a Balla-esszéekben (és a versekben) a tárgyak az emlékek (a szavak emlékezte – Az induló kötet címe: *A dolgok emlékezte* [1968]), melyek a nyelv révén hozzáférhetőkké válnak. A Herta Müllerről írt esszé így fogalmaz: „*Tárgyakkal definiáljuk, határozzuk meg magunkat. [...] a tárgyak a külső anyagban megjelenített tulajdonságaink. [...] A helyek, a helyszínek is tárgyak.*”³² (kiem. az eredetiben)

A *Fű* voltaképp a metafora verssorokba sűrített jelentését bontja ki hozzá kötődő élmények sorolásával. A *darázs fészke* szövegei a gondolatvezetés e formáját követik, mert „[a] művészi megformáláson kívül [...] nincs emlékezet” – olvasható a Kertész Imre írásművészetét elemző esszében.³³ A növényhez ugyanúgy ellentétes fogalmak társulnak, mint az előzőekben érintett helyváltoztatáshoz, a hazához. Az élet, a művészet értelmességének kérdését veti fel a természet körforgásának rendje felől; életjelkép, amely a halálra is emlékeztet; „[egy] *pohár fűben* mindkettő benne van”³⁴ (kiem. az eredetiben – W. K.). Ebben az idézetben voltaképp mindhárom, fentebb említett olvasat lehetősége belefoglalódik; ráirányítja a figyelmet az *Egy pohár fű* című 1993-as kötetre, amelyben a címbe emelt metafora arra mutat, a versek irodalom és erkölcs összefüggésében válnak jelentéssé leginkább. (Az életmű minden szakaszából említhetők volnának versek, melyekben szerepel a motívum.) Ebben a kötetben található a *Gyömölcsfa (Kínai rajz Rilkének)*, két vers *Egy József Attila-sorra*, illetve a már említett *Szó vagy: Nemes Nagy Ágnes* című költemény. A versek költészeti hagyományvonalat rajzolnak, s ez természetesen nem „egyenes”, nem egy pontból indul, párhuzamosai vannak, mindenesetre a versbeli személység szabadsága, képekben sűrűsödő, transzcendens vonzalmú létkérdések a Balla-líra legfontosabb örökölt minőségei. A *darázs fészke*ben négy szöveg vall e kötődésekről: „*És minden ige fölöttem lebeg*”. Vallomás József Attiláról; *Hogyan beszélünk a versről* (Lengyel Balázs – Nemes Nagy Ágnes: Tünekény alma); *Versajándék* (Rainer Maria Rilke: A fiú); *Mit tanultam Nemes Nagy Ágnestől?*. A Rilke-verset elemző esszében nyelvi-grammatikai, metapoétikai szinten mindhárom alkotó szerepel.

A fű metaforája átvezet *A darázs fészke* további formai komponenseihez, így a verseket érintő formai vizsgálódásokhoz. A *Reggel színe* első versszakában a növény deformáltságában is az otthonosság, az ismerős rend jelölője („S akkor, elmerülve a helyváltoztatásban, / formák rendjét kerestem s – szokásom szerint / hosszan pepecselve – a látottakra vágytam: / rózsaszínű fényre a torz fű fölött megint”³⁵). Hogy a Balla által követett líraesztétikai hagyományból következően a klasszikus forma(nyelv) a mű alapvető jellemzői közé tartozik, arról az új versek közül az *Értékrend* sorai tanúskodnak („Szép a kötött forma nekem. / A forma egy gúzsba köt a halállal. / (...) Jó dolog nézni. S akiknek nincsen képe – / egyre

30 Vö.: BALASSA Péter: i. m. 65.

31 NEMES NAGY Ágnes: *Hányféle rét van?* In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00214/nemesnagy00214.html>

32 BALLA Zsófia: *Egyszemélyes szabadcsapat*. Herta Müller tárgyai és terei. In: uő. i. m. 343.

33 Uő: *Ajándék*. In: uo. 338.

34 Uő: *Fű*. In: uo. 28.

35 In: uő: *Az élet két fele*. Bp., Kalligram, 2019, 598.

többen köpnek a vers nyitott szemébe³⁶). Az esszék közül például *A költészet használatának* egy mondata tömöríti *A formai etikája*³⁷ esszének az *Értékrenddel* egybehangzó lényegét, jelesül: „A vers maga: formaadás.”³⁸

Balla költészetében az érzékelés nem a megnevezéssel kezdődik, hanem a megpillantással; ezt követi a formaadás, a szöveg létrehozása („A vers az a tekintet, amely a tárgy minden porcikáját szemügyre veszi, [...] de nem minden jegyét említi, hanem csak azokat, amelyekhez a megértés és a teremtés szándékát keverheti”³⁹). A meghatározó költői kép ebből következően a metafora („A vers a – metaforába fogózva – a leírás és a kimondás [Aussage] között lebeg”⁴⁰); az érzékelés formája az azonosítás, azonosulás. Az esszéekben is. A szövegekben és a szövegek között.

A *Nőirodalom – Mi az?* címűben a metafora metaforikus meghatározása a következő: „csak a metafora üti át az épp-így-lét páncélját, és visz magával valamit egy másik világból: úgy lényegül át, mint a só, a cukor. Amibe beleolvad, azt mássá is teszi: valami felfoghatatlan finomságú mennyiséget és minőséget ad hozzá a létünkhöz.”⁴¹ A Nemes Nagy-féle folyékony azonossággal szemben – „A hasonlat szüntelenül folyik”⁴² – a metaforáé statikus azonosság.

Az első és az utolsó ciklus esszéinek témája döntően a származás, annak terheltségével összefüggő élmények. A fű és a Szaturnusz a létezők, így a lírai én kettős – földi-égi – meghatározottságát szemlélteti, amely a nézőpont kettősségét is eredményezi („egyszerre vagyok érzet és leírás [...] az átélés és az elgondolása”⁴³). Az első ciklus *A kettészelt jelen (Grazban Kolozsvár)* című esszéje az azonosítás példája, ahogy az építészeti megoldások hasonlósága okán az érzékelés számára a két város egymás helyettesítője lesz. Ez történik *A darázs fészke* című első szövegben is, ahol Budapest és Kolozsvár lényegül egymásba („Budapesten élő Kolozsvár vagyok”⁴⁴). A *Haza járás* a beszédhelyzet és a téma azonosságából adódóan az utolsó ciklusból a *Könyv a vízben, avagy Mit jelent Duna-menti népek lenni?* szöveget vonzza magához.

A fényes háló és *A vers hazája* középső ciklusok a versre vagy a vers helyére mutatnak rá. Egymást értelmezik, amennyiben a fényes háló nemcsak a személyes, hanem az alkotói létet meghatározó kötődések metaforája, a szabadságot jelentő versé, zenéé, az erősebb

36 In: uo. 621.

37 Uó: *A forma etikája*. In: uó: uo. 231–235.

38 Uó: *A költészet használata*. Csordás Gábor verseskötetéről. In: uó: uo. 256.

39 Uó: *A tárgy*. In: uó: uo. 333.

40 Uó: *A költészet használata*. Csordás Gábor verseskötetéről. In: uó: uo. 260.

41 Uó: *Nőirodalom – Mi az?* In: uó: uo. 311.

42 NEMES NAGY Ágnes: *A költői kép*. In: uó: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00168/nemesnagy00168.html>

43 BALLA Zsófia: *A Szaturnusz bolygólya, avagy Melankólia és ironia*. In: uó: uo. 354.

44 Uó: *A darázs fészke*. In: uó: uo. 10.

léte.⁴⁵ *A vers hazája* cím alá sorolt esszék mindegyike erről a szakadatlan kapcsolatról számol be.⁴⁶

„A költészet a legközvetlenebb megszólítás és szólíttatás, az odafordulás, az egymásra figyelés mozdulata, nyelve és látványa. A rejtőzködés és a föltárulkozás rendje.”⁴⁷ – Voltaképpen *A darázs fészke* kötet jelentősége abban áll, hogy miközben poétikai stratégiák egymásba íródását példázza, a Balla-líra esztétikai komplexitása felé is interpretációs utakat nyit.

(Kaligram, 2019)

45 Vö.: Uő: *A fényes háló*. In: uő: uo. 155.

46 Zeneszerzők, zeneművek éppúgy társszerzői az esszéknek, mint a prózai vagy lírai szövegek. A Balassa Péternek címzett levél (*Levélkamra*) az utolsó ciklusban zene és szöveg megrendítő egymásra íródását érzékelteti. Demény Péter recenziójában a könyv egészét zenei szerkezetűnek látja: „Négy tétel, melyeket egyre visszatérő motívumok kapcsolnak össze; ezek a motívumok a magasabb szintű visszatéréssel egyre tágitják, gazdagítják egymást, és rejtetten, utalásosan, a kihagyás révén vallanak szerzőjükről, aki azonban maga is része csupán mindannak, amiről beszél. A cím is hat a hallásra: valami zúgni kezd a fülünkben, még mielőtt kinyitjuk a könyvet.” DEMÉNY Péter: *Szorongó darázs*, Dunszt Kultmag 2019. október 17. <https://dunszt.sk/2019/10/17/szorongo-darazs/>

47 BALLA Zsófia: *Vallomás a költészetéről*. In: uő: uo. 253.

Deczki Sarolta

Esti & Esti Co.

Bíró-Balogh Tamás: *Hakni*

A könyvborítón egy vetetlen ág, összegyűrt lepedő, fölötte pedig a falon lóg vállfán egy télikabát. Ahogyan az ág, úgy a kabát is üres, ám mindkettő utal arra, hogy valaki használja őket, csak éppen momentán nincs jelen. Üres helyek, melyek arra várnak, hogy valaki kitöltse őket. Ráadásul személyes tárgyak ezek, melyeket a használat személyre szabottá tesz, legalábbis ez így szokott lenni. Csakhogy a novellákat olvasva az olvasóban csakhamar megerősödik az érzés, hogy itt senki sem az, akinek látszik, minden szereplő vagy valakire hasonlít, vagy hasonlítani akar, vagy egyenesen ő maga az a valaki is. Egy ágynak több álmodója, egy kabátnak több viselője is van, bár feltehetően valamennyiük számára otthonos jószágok ezek.

És az olvasónak irodalmi előképek után sem kell hosszasan kutatnia: Bíró-Balogh írásainak a szereplői Kosztolányi köpönyegéből, vagy stílszerűen: kabátjából bújtak ki. Ez azonban korántsem lehet meglepetés azok számára, akik valamennyire figyelemmel kísérik a filológus munkásságát, melynek gravitációs pontja, origója, bálványa és háziszentje nem más, mint az Esti Kornél írója – vagy maga Esti Kornél. Bíró-Baloghnak több könyve, tanulmánya is foglalkozik Kosztolányival, s a kiterjedt kutatások ellenére is tudja új vonásokkal gazdagítani az íróról kialakult képet. Klasszikus irodalomtörténész, filológus, akit semennyire sem érdekelnek az irodalom éppen divatos elméletei, az ő igazi szenvedélye a nyomozás. Az irodalomtörténet peremvidékei, kevesek által kutatott események, dokumentumok izgatják, melyek azonban képesek lehetnek arra, hogy módosítsák a fősodorban levő szerzőkről kialakult képet. Ahogyan a *Mint aki a sínek közé esett* című tanulmánygyűjtemény darabjai, melyek Kosztolányi munkásságának árnyoldalaival is számot vetnek. Bíró-Balogh igazi vadászszenvedéllyel kutatja fel elfeledett szerzők elfeledett munkáit, vagy éppen jól ismert szerzők életének kevésbé ismert momentumait.

Míndeközben azonban – számos kollégájához hasonlóan – Bíró-Balogh is régóta kacérkodik a szépirodalommal, sőt első két könyve novellákat tartalmazott, de ezek már régen, 1993-ban (*Egy füzet magánélete*) és 2004-ben jelentek meg (*Nemlétező dolgok*). Ez utóbbi jelen vonatkozásban azért is különösen fontos, mert már ebben is igen erőteljesen jelentkezik a Kosztolányi-hatás, a szerepkettőzés vagy -sokszorozódás, a saját névvel folytatott játék (Balkéz Kettővel ebben a kötetben is találkozhatunk), valamint a valóság és a fikció egymásba játszatása.

Már az első novella címe: *Játszani Kosztolányit* is jelzi, hogy itt egy tudatos döntésről, komolyan vett írói programról van szó, s ha tovább olvasunk, hamar világos lesz, hogy a szövegek nagy részének a referenciája valóban Kosztolányi egy-egy írásában található. Direkt, vagy többé-kevésbé bújtatott utalás formájában, de nem ritkák a szereplőazonosságok sem, vonatkozik ez különösen Esti Kornélra. A már említett kötetnyitó novella afelől sem hagy sok kétséget, hogy mi a novellák narrátorának a viszonya Kosztolányihoz/Estihez. Az önmegszólító elbeszélés hőse saját magát is éppoly hasadt személyiségként festi le, mint amilyen ambivalens viszonyban van az Esti-novellák narrátora magával Estivel. A filozofus *versus* író szerepek, perszónák csaknem feloldhatatlan ellentétben állnak egymással.

Egymással folytatott beszélgetésükből kiderül, hogy az ősképp nem más, mint – minő meglepetés! – Kosztolányi Dezső. A narrátor pályájának elején elhatározta, hogy megtanul „Kosztolányiként írni. Nem úgy, mint Kosztolányi, hanem az ő tollával, kezével, agyával, szívével. [...] Tehát nem elég a forma, és nem elég a tartalom, neked a minden, az egész kellett.” (8) Innentől módszeresen elkosztolányisodik. Végighalad azon az olvasmánylistán, amin valaha Dèsiré is, szigorúan abban a sorrendben, ahogyan ez rekonstruálható a levelekből, esszékből. Ráadásul a Kosztolányi korabeli kiadásokat igyekszik megszerezni, vagy éppen felkutatja azokat a napilapokat, melyekben folytatásban megjelentek annak idején. Elszántságban nincs hiány, türelemben és kutató- meg mindenféle egyéb szenvedélyekben sem, így aztán mindent elolvasott és megtanult, amit valaha Kosztolányi. De ez nem elég: „Át kellett élned mindent, amit ő.” (12) Ez már fizikai, biológiai és metafizikai képtelenség, hiszen egy behatárolt időben létező entitást nem lehet reprodukálni, ahogyan egyébként maga a költő is megírta: „Ilyen az ember. Egyedüli példány.” Vagyis minden elszánás és heroikus munka ellenére sem lehet átlényegülni Kosztolányivá, ez *de facto* képtelenség. Ezt igen sarkosan a képebe is vágja egy dr. Kanetti Norbert nevű docens az egyetemen, amikor a narrátor azt állítja, hogy megtanult Kosztolányiként írni: „A faszom nem kéne?” (14). De ami *de facto* képtelenség, az *de fictio* akár meg is történhet. Márpedig hősrünk erre bázírozik, és ennek jegyében írja újra Kosztolányi némely novelláit, különös tekintettel Esti Kornél történeteire.

A kötetből és Bíró-Balogh eddigi munkásságából is kitetszik, hogy megvan neki a maga privát Kosztolányija és privát Esti Kornélja, ám Esterházy Péter *Estije* óta nem lehet Esti Kornél-történetet olvasni anélkül, hogy ne szövédné bele az ő olvasata, az ő *Estije* is. Akár a jelen kötet mottója is lehetne: „képzelet és valóság közt nem látszik érdemesnek különbséget tenni, [...] a szavak által teremtett valóság és az Úristen teremtette közt nincs státuskülönbség”.¹ S ahogyan Esterházynál (akinek nemcsak annyi előnye van az egyszerű földi halandóval szemben, hogy grófnak született, hanem már a nevében benne rejlik Esti, a családnév becézéseként), Bíró-Baloghnál is nem csupán azonosságról van szó, hanem arról is, hogy ez az azonosság állandó reflexió tárgya. A narrátor minduntalan rámutat a fikció és a valóság különbségére, de átjárhatóságára, képlékenységére is, akár közvetlen, akár utalások szintjén.

Bíró-Balogh hősei ugyanis – kevés kivétellel – hangsúlyozottan ebben a világban élnek, még ha olvasmányaikban fel is bukkan a múlt század eleje. Ebben a világban él az az egyetemista is *A török rokon* című novellában, akivel egy reggel közli a barátja, hogy gyereket vár tőle, és szemrehányást tesz neki, hogy nem vigyázott a múltkor. A fiút annyira nem gyötri a lelkiismeret, és meg is van a válasza: „csak meg kell szülni és fel kell nevelni a gyereket” (30). A kulcsszó: „csak”. A nap hátralevő részében azonban vannak fontosabb gondjai is, minthogy ezen nyűglódjön, hiszen érdekes előadást hall az egyetemen Ady fiáról, majd egy antikváriumban sikerült beszereznie egy első kiadást, de még ekkor sem hazafelé igyekszik a bajba került barátjához, hanem beül a kocsmába.

S hol máshol, mint a kocsmában kezd összegabalyodni a fikció és a valóság. Abban a térben, mely a vendéglővel egyetemben a Krúdy-novellákban is a biztonság, az otthonosság helye, ahol mindenki jól ismer mindenkit, és a csapos mindenkiről jól tudja, hány deci szódát spricceljen a borába. A kocsmá továbbá kionódik a normális tér-időbeli koordináták hatálya alól, más szabályok érvényesek rá, itt olyasmi is megtörténhet, ami máshol nem. Érdekes emberekkel, történetekkel lehet találkozni, mint ahogyan hősrünk is belebotlott egy fura alakba a bárpultnál ülve, aki a kezében tartott kötetet meglátva megosztotta vele élettörténetét. Mindenféle bonyolult konstellációk felfejtése után kiderül, hogy az úriember annak a Kücsüknek az egyik ikerfia (Bíró-Baloghnál), akinek (Kosztolányinál) Esti

1 Esterházy Péter: *Esti*. Budapest, Magvető, 2010. 265.

Kornél a vonaton összetalálkozva annyi csókot adott, ahány török jövevényt találhatók a magyarban. Bíró-Balogh novellája azonban azt valószínűsíti, hogy a csóknál azért több történhetett, hiszen abból nem születnek ikerfiak, márpedig itt ez történt. Ráadásul az egyik tisztas magyar polgár lett, a másik pernahajder jenki, majd milliárdos. Micsoda véletlenek vannak... Itt aztán már valóságos ikerburjánzásról van szó, hiszen adott Kosztolányi és Esti Kornél, a narrátor filosz és író éneje, továbbá a novellabeli ikerpár – van mit kibogozni. De a kocsmák félhomályában és mágikus miliójében bármi megtörténhet.

A történethez hozzátartozik még az is, hogy amikor ennyi információtól megszedülve a fiú hazamegy, és a lány azzal fogadja, hogy mégiscsak „megjött” neki, akkor annak fogalma sincs, ki jött meg. Vagyis több síkon és térben zajlanak az események: a való világban, a kocsmában, az antikvárium és az egyetem világában, s úgy tűnik, a főhős sokkal inkább otthon érzi magát az utóbbiakban, mint az előbbiben, és a lány vélt vagy valós terhességének a problémája számára teljesen háttérbe szorul. Avagy a jámbornak tűnő filoszok sem mentesek a macsó gestusoktól.

Az Esti-parafrazisok közé tartozik a *Kernel Kálmán másodszor is eltűnik* című novella is. Másodszor, hiszen először Kosztolányi Esti-novellájában tűnt el, mely a *Kernel Kálmán eltűnése* címet viseli. A két novella ezúttal is egymásra rímel, sőt a Bíró-Balogh-féle változatban vendégszövegeket is olvashatunk, valamint egy furcsa csavar is van benne a Kosztolányi-novellához képest, és Paul Auster neve is feltűnik, valamint a Balkéz Kettő nevű nyomozó, továbbá utalás történik egy Balogh Tamás nevű szerző *Nemlétező dolgok* című kötetére is. A narrátor itt is nagyon sok utalást, szövegreteget játszat egymásba, melyeket annyira nem nehéz felfejteni, de azért meg kell velük dolgozni.

Az Esti-motívum jelenik meg a *Múza és múzsa* című darabban is, melyben, lám, már múzsából is kettő van, egy házitündér és egy csélcsap teremtés. Mindkettőre szükség van (micsoda igények!); az egyik a hétköznapokat teszi könnyűvé, leveszi a férfiről a terheket, a másik pedig olyan verseket ír, melyeket nem mernek közölni a lapok: „Minden író egy nagy állat, / Lsznak-basznak, szép kínálat.” (Az emberben felmerül a kérdés: kíváncsi-e a „komoly, alkotó férfi” arra, hogy a múzsának mire van szüksége?) A novellában azonban nemcsak a múzsák jelennek meg, hanem hősünk találkozik egy kopott ruhás fiatalemberrel is, aki fitymálóan tekint az életműre, továbbá megidéződnek a magyar irodalom híres segédszerkesztői, úgyszólván mint Petőfi Sándor, Tóth Árpád vagy – micsoda meglepetés – Kosztolányi Dezső.

Talányos az utolsó novella, a *Szégyen* című, mely külön egységben is szerepel, vagyis kiemelt helyen. Ez a pozíció azt jelzi, hogy a kötet összeállítója számára valami fontos dologról van itt szó. A cím ugyanakkor világirodalmi előképekre utal, hiszen ezzel a címmel jelent meg Salman Rushdie és John Maxwell Coetzee egy-egy regénye is, melyek súlyos társadalmi-politikai és morális problémákat vetnek fel. A mocskos alkuk története ez a novella, mindamellett allegória, társadalomrajz, melynek figurái vélhetően felismerhetők annak a számára, aki ismerős az adott közegben. Azonban éppen ettől válik inkább publicisztikává, mint irodalomná.

A kötet szinte összes darabjában jelen van valamilyen szerepjáték, néha több is, valamint számos utalás más művekre, főleg irodalomra, és az irodalmi élet egyes eseményeire. Bíró-Balogh novelláit az tudja igazán élvezni, aki fel tudja fejteni ezeket a referenciákat, vagyis van némi olvasottsága, és netán valamennyi filológiai jártassággal is bír, különben kevésbé hozzák lázba. Azt pedig mondani sem kell, hogy erősen ajánlott az alapos tárgyismeret Kosztolányiból és különösen az Esti Kornél-novellákból. Aki rendelkezik ezzel a felkészültséggel, annak bizonyára izgalmas olvasmányt jelent a valóságnak és a fikciónak ez a szellemes és invenciózus egymásba játszatása.

(Lector Kiadó, 2019)

Péntek Imre

Lírai küzdelem az elveszett gyerekkorért

Mohai V. Lajos: A nyár szürete

Mohai V. Lajos a *Rózsa utca, retrospektív* után egy hasonló konstrukciójú kötettel jelentkezett a Prae Kiadónál, *A Nyár szürete* címmel. Szokatlan, de nem ismeretlen megoldás: ihletőül Ingeborg Bachmann osztrák költőnő *A kimért idő* verskötetének sorait használta. Legalábbis kötetének első részében. Az utószó írója, Rugási Gyula is reagál erre a jelenségre: szerinte az Actor egy halott város utcáit rója, „amely még holtában is stilizált, legnagyobb erővel talán Ingeborg Bachmann egyszemélyes Rómája idézhető föl benne”. Hát igen, a kötet nyitánya erre az analógiára épül, 13 idézet és egy utóhang indítja a verseket.

De mielőtt a Bachmann ihlette részt vizsgálnánk, az *Aranypénzek* vers vezet be az első ciklust. A sors váratlan ajándéka tűnik elő a sorokból, amikor a jó és szép élménye ragad meg bennünket. Igen, a „szívünk áthévül”, ahogy Mohai írja, nem maradunk közömbösek, megifjodunk a váratlan kedvező fordulattól: „madárszóra, friss esőktől ébredünk”.

Ez a bevezető indít a kalandos útra, a cikluscím szerint: Állócsillag parázslík talpunk alatt. Érdekes az, hogy a költő egy közösséget feltételez, egy kollektív tudat nevében ír, reagál. Olykor egy elhalványuló szerelem emlékfoslányai tűnnek elő, de az Actor – Rugásit idézve – csak szinte tárgyias díszletül használja ezeket az itt maradt érzelmkliséket, maga az elmúlás ösvényeit járja, Budapest és Róma útjain és hangulataiban bolyongva.

A kötet címe nem különösebben fog meg: a nyárnak nincs szürete, az ősznek igen. Az évszak említése valami maradandó nyomra utal, s ezt követi, értelmezi, forgatja a „nyomozó”, a lírai én.

Az első vers, *A tegnapi hóhérok* akár aktuális üzenetet is hordozhatna, de nem így van. Valami nosztalgikus elem tűnik elő – a gyerekkor, a szenes lovak, a honvág, amibe még ez a paradox érzés is belekerül: az új élet kezdete, a felejtés, az iram a múlttól, amikor már a szörnyűségekre is megbocsátással gondolunk. Ám a kutatás folyik tovább – amit a kérdőjel is mutat a verscímbe – „Van-e halálmadárdal?” Ám a halál költészetét elutasítja a szerző, „A kuvikból van elég” – írja tárgyilagosan. Felerősödik a Róma-ézés: A szökőkút közepébe diszkosz hull – írja a következő vers. Az antikvitás jelzései az Örök Várost is megterhelik, de még érdekesebb a sor: „Róma dombjain elhull a szerelem.”

Mohai versét – olykor – azért nehéz követni, mert az asszociációs körök bonyolultan áthatják egymást, ahogy itt is: „az ijedt víz elcsobog a felejtés jelére”. „A vesztőhelyek most üresek” – szól a következő szentencia, s az apokalipszis sípoló hangja tölti be a teret. A féltékenység szoros pántja – a múló szerelemre utal. Az egykori máglyák helye üresen áll, de nyomukat nem lehet kitörölni a történelemből. Róma mint szakrális hely: „Angyalok alatt roskadozik a város”, és a szerelem „rózsák zivatarában” mutatkozik meg. A múltékonyság jele: a felfokozott érzelmet a Föld viszi/tovább. S ez örökség, a maradvány. A halál lép elő a rejtett zugokból, mely a törekeny létre vár, bárhol elér, bármerre veti a kereső az útját.

S az általános pusztulásban: „elég a szerelem”. Ettől kezdve a halál lesz a fő motívum: a távozás sokértelmű – a helyről, a létből? –, a szerelem is kifordul magából. A baljós körök befutják az egyné sziuációját: s a kísérő társ keze elmerül Róma kútjának vizében, ám ez a víz lefojtja a látást, és semmi sem akadályozza a halál diadalát.

Erről a mélypontról kell indulni tovább: a szerelemnek vége, minden elsötétül ebben az alámerülésben. A vigasz: „Csak szerelmünk és másunk emel”, de a szakítás már végérvényes: „rózsaszírommal búcsúzott kezed!” Az alámerülés etapjai: „Árnyékgyümölcs hull a falakról” és „Hótakaró mindenütt”. Az árnyékgyümölcsök hullása mindent eltakar, s ami az Actor keserű tanulsága: „mindig vaktában kellett lépnem”. A távolodás időszaka ez: „rajtam a sor, hogy elengedjelek téged.”Túl kell emelkedni a búcsú fájdalomán. Az áldozatot hozó a Hold tenyerébe helyezi ajándékát. Nincs más vigasz: „A rád kiosztott földrészen lehet // börtölni és várakozni az angyallal.”

Az utószó a tanulságokat igyekszik megfogalmazni, „Az ázott kert végső üzenetét”. „A nyár szerelme betemetődött”, az évszak bukolikus képei sem vigasztalnak, nem maradt más, mint „egy rancos kéz megsárgult öröksége”. Halál parádézik, bukott angyalsereg tévelyeg a kiszáradt parton, „A szív burkán megfejthetetlen hieroglif”, és a rejtélyes kutatás véget ér; annak ellenére, hogy semmi sem oldódott meg, „állócsillag parázslík talpunk alatt”.

A következő ciklus hősei az angyalok, akik kertekben, városszéleken, a „föld örök porában” kószálnak, és mostoha sorsukat siratják. A menny színarany bőségéből kitagadták őket, ők a jel a végső ponton: egy kidöntött kőkereszt imáira vigyáznak.

Az újabb ciklus – bár néhány motívuma visszatér – a gyermekkorig nyúlik vissza. Ahogy írja: „a kutyák ugatása földidézi a kifogyhatatlan gyermekkort”. A múltékonyság ellen védekezik a szerző, de az egykori díszletek, a rozsdás kacathalom, a ledöntött keresztel, a burjánzó gyom már csak foszlányok, ezek már csak az angyali képzeletben léteznek, a Rózsa utca környékén, s ez az újabb keresés mintha eredményesebb lenne... Bár felteszi a kérdést: „A gyermekkor helye hova lett?” Az angyalok őrzik ezt a széthulló világot, amelynek vadregényes rétje befutja a felvillanó, ismerős környéket. Itt rejtőzik a második világháborús bombatölcsér, elhalt katonák tetemével a föld alatt. A gyerekkor – a „legszebb évek beszéde” – is be volt árnyékolva ezzel a sebhellyel, s irgalom csak az „angyalok szavaiba költözött”.

S elérkezünk a címadó vershez – a „nyár szüretéhez”. A pincetorkok már csak az angyalszárny-lebegésben őrződnek meg, a szenes lovak emlékét, akik akkor vonultak a vágóhidakra, „ballada kísérté” – olvashatjuk, s ez lobbantotta fel a gyász fényeit. S ebben a kegyetlen helyzetben „a gyermekkor / égésnyoma könyörületre szomjazott”.

Megjelenik az egyetlen kert, amely édeni benyomást kelt, mert itt zenék, mesék kelnek életre, amelynek eufóriája az angyalokig ér. És itt a siralom is, az elveszett gyerekkori évekért: „A Rózsa utcában / önmagad vagy”, ennek felmutatása, akár egy áldozat. S igen, ebben a folyamatban meg kell fogalmazni a „kert múlhatatlan dallamát”. Ám ezt az idillt is szétdúlja az idő: „őszi esték marása a gyerekkor arcvonásán”, s ebben a szétriadásban a városszéli angyalsereg is magára marad. A romlásban felidéződik a tavasz, a madaraknak nyújtott „kölyökkéz-fészek”, bár a „halál öröknaptára / orgonahullásban pörgeti lapjait”. A felnőttkorig ér ez a fájdalmas emlékidézés, amely már a téli hangulatot csalogatja az itt burjánzó Örök Kertre. És „november hidegvágója alatt jön a hó”. Nincs más, „angyalokra várunk, szeretet-töredékre, végső menedékül”.

A halál, az elmúlás kísérti ezeket az emlékeket, Mohai bepólyálja, hihetetlen asszociációs rétegbe csomagolja az őrzendő pillanatokot. Magányos küzdelem ez, fellobbantott színfoltok kavalkádja, amelyben ott izzik az elhamvadó gyerekkor, s az eszmélkedés, a felnőtté válás kegyetlen, hideg tapasztalata.

A kegyetlen következmény is megfogalmazódik:

„Feladták a tél csomagját,
mindent ellep a fehér, mélyre süpped a
lábnyom. a madárfészkek halálélménye
kimerít.”

A továbblépés, *A Rózsai utcai árnyékrajzok* (Giuseppe Ungaretti verseinek első olvasásakor) már teljesen a gyermeki pillanatok, élményrögök, érzéki benyomások rögzítése; „Azt mondják / amikor a kakas kukorékolt/akkor születtem”... A halál a mulandóság hurkát dobja az újszülött nyakára, és az „éden gyümölcse hullani készül”: s nincs védelem: „az ólomkatona részegen / a mesébe száll.” Sajátos írott-érmekek peregnék az időben, az éjszakai nyugalomát a „Vánkos üregében” sürgő tények fedezik, ebben a kozmikus éjben az idő „hátral a tegnapiak trappolva jár”.

Felidéződnek a megpróbáltatások. És megjelenik a rontást hozó idegen. Aki a torokra hozza a szorítást. Az „üvegolyónyi csillag” végigfut a láthatáron. Ám a szorításból nincs menekvés.

Így pusztulnak el a halálra ítélt lovak (Laudatio funebris), s így szenved a „koporsódeszkák iszonyatában” Tandori. Erre a mulandóságra ítélt vidékre „Isten lesütött szeme tekint”. És a „Bádog-hullám hideg aritmiája” veri a taktust.

A *Darázs idejében* – az újabb ciklusban – „a gyerekkori házsor ködben áll”, és a végzetes esemény: „Bátyám hazavitte a halált”. A *Panasztöredékek* érthetően lobbannak fel a lírikusból, mint a *Sebhely*, *Elvirágzás*, *Búcsúra készen*, *Eszmélés*, *Tegnapai fájdalomaink*, *Intő jel*. Az *Egyetlen éj*, *csillagfürtök* nyomasztó felismerése: „hozzánk a felejtés szól”. És a „csillagfürt rejtvényt”, Isten vívódását aligha tudjuk megfejteni.

„Az abbahagyott Éden letört ágak
között rekedt; utolsó feladatunk
a Nap árnyékpillanatára várni,
holott akkor semmi sem ismerős.”

Ezeket a csapongásokat mi zárhatja le? A gyermekszem-pillantások emléke. Mint vigasz, mint tapasz a feltépett sebekre. A gyermek nyelvét „törékeny neszek” értik, a gyermeknek az útszéli angyalsereg a játszótársa, és a megnyugvás sem lehet másutt: „rózsaágyban, kavicsok ölén”. És

„Az évek
közönyében minden kép

emlék-szövedékké válik,
kerülőút olvaszt tegnapot”.

A kötet utolsó verse, a *Gyerekszem emléke IV.* a kitörölhetetlen „ajándéknyárral” zárja le a feltoluló képek rajzását. Ebben a közegben minden érhető volt, a

„Madárlátta kenyér hetedhét
határról mesélt, a jóból ki
nem fogyott, s csöndben körénk
telepedtek végleg az angyalok”.

S megérthetjük a költő lelkiállapotát: a „múlt lakhelye... maradék élet, / szüntelen hazatérés. Búcsúra készen.” Azt hiszem, Mohai versfüzére az örökös hazatérés, hazatalálás nosztalgája. A költő ebben a folyamatban leli fel önmagát.

Ha összegezni akarunk: széttartóbb mű született, mint a *Rózsa utca, retrospektív*. A mozaikos szerkezet, az árnyékként lebegő motívumok, a felmerülő és elsüllyedő emléktöredékek sajátos hálószerkezetet alkotnak, amelyek ezt a tovarebbenő, érzéki-gondolati fragmentumszövedéket próbálják egy tömbbe fogni. Nehéz követni a lírikus útját, belekinteni abba a gazdag, sokelemű, a létezés teljességét megmozgató kaleidoszkópba, amit felkínál nekünk. A *nyár szürete* egy álomszerű kirándulás a Mohai által kreált múltba, melynek megrázó bugyrai és magas röptéi vannak; küzdelem ez a haláltól körülkerített sors néhány menthető pillanataért. Gigantikus erőfeszítés visszavívni azt, amit az idő kiragadott a szerző gyámoltalan kezéből. Újra kihallani az „elrejtett szívdobbanást” a „gyöngyöző hársfák zenéjéből”. Talán ez a „nyár szürete”, ami megmarad a lélek örökkévalóságában.

(Prae Kiadó, 2019)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

2021 OKTÓBER

forrás

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 10 10